ઢોલ

આદિવાસી ચેતનાનું સામયિક

પંચમહાલી ભિલી

અંક ૩ : જૂન ૨૦૦૧

ઢોલ

આદિવાસી ચેતનાનું સામયિક

મુખ્ય સંપાદક : અરુણા જોશી
પંચમહાલી ભિલી આવૃત્તિના સંપાદક : સુરમલ વહોનિયા

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

ઢોલ : આદિવાસી ચેતનાનું સામયિક
પંચમહાલી ભિલી : અંક ૩ : જૂન ૨૦૦૧

પ્રકાશક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર
૬, યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે,
વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૭

મુદ્રક
આકાર ઑફસેટ
દાંડીયા બજાર, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૧

છાયાચિત્રો
જ્યોતિ ભટ્ટ, ચક્રધર સાસવડે, સુરમલ વહોનિયા

રેખાંકનો
વરસન રાઠવા, કમલેશ પ્રજાપતિ, સુભાષ ઈશાઈ

મૂલ્ય
પ્રતિ અંક રૂ.૧૫/-(+ રૂ.૫ જ્યાં જરૂરી હોય ત્યાં, ટપાલખર્ચ માટે)
વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-(ટપાલખર્ચસહ પ્રતિવર્ષ બે અંકો માટે)

લવાજમ સંપર્ક
ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર, ૬,યુનાઇટેડ એવન્યુ, દિનેશ મિલ પાસે, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૭
સુરમલ વહોનિયા, શ્રી કસ્તુરબા ઉ. બુ. આશ્રમ શાળા, ઝાલોદ ૩૮૯૧૭૦, તા. ઝાલોદ જિ. દાહોદ

અનુક્રમણિકા

સંપાદકની કલમે

એ...

હાં

મ

ળો...,

'ઢોલ' વાગીગ્યોસે તીની ખબર દીહમાં અન પરદીહમાં પડી ગઈ સે. નાળા નાળા મલકના આદિવાસિયુંની રીતભાત 'ઢોલ'માં સપાય તી મજેની વાત સે. 'બાર ગામીં બુલી બદલાય'ઈ નિયાથી બુલી જુદી પડે પુણ હંસ્કૃતિ હરકી સે. આપડા દીહમાં બારતાંથી આવીન રાજ કરવાવાળાંની હંસ્કૃતિ અન ઉજળી કુમ વાળાંની હંસ્કૃતિના મેળથી આદિવાસિયુંની હંસ્કૃતિમાં ફીરફાર થાયો સે. નવું આવતું જાય ઈતરે જૂનું ભૂલાતું જાય. આદિવાસિયુંની ભણીલા ગણીલા સે તી પુતે આદિવાસિ કિવાડતાં હરમાય સે, સેરમાં જાંઈન રુકખ્યારાંની હાતી રે ઈતરે તીનાંની રીત ભાત પરમાણે વેવાર કરતા તીનાંન ભાળીન ગામડાંમાં પુણ બદલોઆયો. ઈનથું જૂનું ભૂલાયસે તીન સોપડામાં લખી લીવેનો વખત સે.

ઢોલની સોપડી વારતાં મજા પડહે ઈવો વિશ્વાસ સે, ઈ લુકનું કાંમ સે, ઈમાં બદાંનો હાત મળે ઈનો આનંદ સે, 'ઢોલ' વાસો અને વસાડો, ઈની સોપડી માં દિવોદ જિલ્લાના આદિવાસિ ભીલ પરજાની વાત સે. ઈ પરજાની વાત ઘણી લાંમી સે, ઈનાં ઘણાં સોપડાં લખાય તીમ સે, ઈની સોપડીમાં ભીલની વળખાંણ, રીતભાત, અન વેવારની વાત સે.

પ્રા. સુરમલ વહોનિયા
શ્રી કસ્તુરબા ઉ. બુ. આશ્રમ શાળા, ઝાલોદ
તા. ઝાલોદ જિ. દાહોદ પીન. ૩૮૯૧૭૦

ભાસ્યા કેન્દર

અરુણા જોશી

ભાસ્યા કેન્દરની જાંણકારી એક મલકમાંથી બીજા મલકમાં થવા મંડી સે ઇતરે ઘણી જગા ઇપેર ઇની વાત ફેલાઇ સે. ગ્યા ડિસુમ્બર મઇનામાં ભાસ્યા કેન્દરની વાત મે કરી તી તીમાંનાં ઘણાં કાંમા હમણાં તાજાં સાલે સે. અન તીમાંનાં ઘણાંન ફાયદો થાયો સે.

તીજગોડ પાહેનાં નાળાં નાળાં ગાંમડાંના એકહો સાળીહ આત્મનિર્ભર ફળગ્યાંમાં તીનાંન મેરાં પડતી બેંકુમા રીતસરનાં બસત ખાતાં ખુલાડયાં સે. સો (છ) મઇનાંની બસતને આદારે જુગ્યે તી ટીમી જુગ્યે ઇતરું કરજ મળ્યું સે. ઝી કરજ મળ્યું તી ફળગ્યાના બદા સભ્યુન ભાગપાડીન વાટી આલ્યું સે. ખાસ વાત ઇવી સે કે આદિવાસિયુંએ કરજ વસુલાતની ટીમ હાસવી રાખીન ભાસ્યાનો વિશ્વાસ બેંક હમો હાસ્સો પાડયો સે, ઇનાંનો એકહો (૧૦૦) થી એકહો અન વીહ (૧૨૦) નો દર ઇનાંન માંમુલી લાગતો પુણ ૧૨ (બાર) ટકાંનુ વિવાજ ઇનાંન તાજું લાગતાં હરખાયલા આદિવાસિ ઇવી વદાર મંડળગ્યી બણાવવા તિયાર સે.

આજે નાંના નાંના જુથામાંથા પુતેની ઉપેજના વિસાણ હારુ મુટાં મુટાં સંગઠનું પુણ થાઇ રહ્યાં સે, નાંના પાગ્યા ઇપેર રુજગારી મળે તીન હારુ જલ્લા પંસાયતની ગરીબાઈની રીખા નીસાં જીવતા લુકાંની યુજનાનો લાભ લીવાઇ રહ્યો સે. ઘેર આંગણે થાતાં હાંયણાં ભાજી વીસીન અમથી નાંનહીક આવોકમાંથી આજ બૈરાંજાત પુણ પુતેનું ઘેર સલાડે સે.

ગઇ વખત ઝીની વાત થાઇતી તી આદિવાસિ કારીગરુંની સહકારી મંડળીવાળી વાત આદિવાસિયુંના ગળામાં ઉતરી સે, મંડળીની નોંદણી થાવેની તીયારી સે, ભાસ્યા કન્દરને લીદે મંડળીના સભાસદું દલ્લી, બીંગલુર, કલકતું, મદ્રાહ, ભોપાળ, અમદાવોદ, મુમઇ જીવાં ઠીકાણાંમાં પુતેની વળખાંણ સુડી રહ્યા સે. સરકારનાં લાગતાં વળગતાં ખાતાંય પુણ ઇનાંની અવલની નોદ લીદી સે. ગુજરાત રાજ્યુની ગુર્જરી અન ઇનથી પુણ મુટી કેન્દર સરકારના ટ્રાયફેડ (આદિવાસિયું હારુ બણીલી ભારત સરકારની સરકારી મંડળી) નો હાત ઇ મંડળી અન કામગીરીન માયો સે.

કારીગરુંની સહકારી મંડળી અન નાના બસતવાળા જુથમાંના વિશ્વાહથી ભાસ્યાકેન્દરે એક કાંમ હાથ ઘર્યું સે. આદિવાસિયું બદા ભીળા થાઇન મીનેત કરે, પાણી ભીગું કરે અન હળીમળીન વાપરે ઇવી યુજના ભાસ્યા કેન્દરના આદિવાસિ કાર્યકરુએ સલાવી સે. જીને માળી નામ આલ્યું સે. માળી ઇતરે બદાં આદિવાસિયુંના ઘેરાંની હામે આવેલ માલેડી કે ભીત વગરનો સાપરાવાળો નાંનો માંસડો. આદિવાસિ ઇની પુજા કરે સે, અન પવિત્રોર ગણે સે. વારતીવારી સૂલા, કુઠી અન હાતી હાત માળીની પુજા કરે સે. માળી યુજના હીઠળ 'પાંણી

સરકારી મંડળી' ઉભી કરવા અઇના આદિવાસિયુંએ મઇનામાં હિતેરેકથી વદાર મંડળગ્યી બણાવીન તીન હારુ રૂપગ્યા પુણ બેંકમાં ઉબતાળ જમા કરીન ધાર્યા કરતાં વદાર તાજું કામ કર્યું સે. લગબગ દકાળ કિવાય ઇવા કાળના વરહે આદિવાસિ કલ્યાણ કસેરીમાંથી પુણ કાંમ તાજું સાલે તીન હારુ કિતરુંક નાંણુ મળવેની બાંયધરી મળીતે વદારાની.

પાસલી વખત મેં ડીએનટી રેગ (DNT-RAG) નું લખ્યું તું, કિતરાક કેસ હાથ ઇપેર લીવેની અન તીની હમજ આલવી, હાતી હાતી ડીએનટી રેગ (DNT-RAG) એ બુધન સોપડી (મેગેઝિન) થુ હમાજમાં ખાસકરીન કાયદો ઘડનારા અન પાળનારા અમલદારુંમાં વિમોક્ત અન વિચરતી જનજાતિ હારુ સભાનતા લાવવેની કાંમગીરી સલાડીતી. ઇ સોપડીમાં અંગ્રેજુના રાજવખતમાં ઘડીલા આદિવાસિયુંના ગુનાના કાયદા (૧૮૭૧) નું અન આઝાદી પસી ઇ કાયદો રદ્દ થાઇગ્યો અન ઇની જગા ઇપેર આદતથી ગનેગારનો કાયદો (હેબિટ્યુઅલ ઓફેન્ડર્સ એક્ટ) આયો તીન હામે જુરદાર વાંદા લીવામાં આયા તા. ઇ કાયદાન વસ્યારી જાવા હારુ રાષ્ટ્રીય માનવ હક્ક આયોગ (નેશનલ હ્યૂમન રાઇટ્સ કમિશન) જુડી લાંબી લાંબી વાતીં ચાલુ રાખવામાં આવીતી અન આનોંદની વાત ઇવી સે કે માર્ચ બે હજારના વરહે ઇ કાયદો રદ્દ થાયો. વિમોક્ત અન વિચરતી જાતિની વહતી ધરાવતાં ગુજરાત, મહારાસ્ટ્ર, મધ્યુપરદેહ, રાજુસ્થાન, પંજાબ કર્ણાટકું, આંધ્રુપરદેહ અન પસિમ બંગાળ ઇ રાજ્યુમાંની સરકારને પુણ જાંણ કરદીદી સે. ઇ જાતિના ઉદારહારુ નવી યુજના બણાવવેનો હુકમ કર્યો ઇ જાતિયુંના ઇત્સામાં ઇ બણાવ હુનાની સઇથો લખાય તીવો સે.

આદિવાસિયુંનુ આરુગ્ય ઇમતે હારું કિવાય. કિમકે નાનાં સુરાંથી માંડીન ડાયાં(ઘરડાં) થાય તાં હુદા દખપડે તીવું કાંમપુણ કરે સે. ઇ રુજે રુજ કામ કરીન જીવે સે પુણ નવા જમાનાના યુગમાં એનેમિયા, ટીબી, સિલકોસિસ, પ્રટિન અન વિટામીનની ખાંમીથું થાતું કુપુષણ ઇવા યુગના ઇ અજાણતાં ભુગ બણે સે. ઇ બદાં કરતાં વદાર ખરાબ રુગ સિકલસેલ એનિમિયા સે ઇ આજ ફીલાઇ રહ્યો સે, અન આદિવાસિયુના જીવોનમાં ખતરાવાળો સે, આજદન હુદો નથી મટતો ઇવો જીનેટીક(જનીન સંબંધ) સે. જો જુઈ જાળવીન લગન સંબંધુંની જુડવામાં આવે તર બદી પીડગ્યાંમાં વદતો જઈન આખા હમાજની આવરદા ઘટાડી નાખે અન ક્યારેક હમાજપુણ મટાડનાખે તીમ સે. ઇ યુગની વાત ઇના વિહતારમાં હાથ ઇપેર લીનારું કુઇ નથી. ભાસ્યા કેન્દરનું 'પ્રકૃતિ'ટ્રસ્ટસે તીને ઇ રુગ ની વાત હાથમાં લીદીસે દીહ પરદીહના જાંણકારુ અન તપાહકરનારાંન એક હાતી લાવવેનું કાંમ કરે સે. બીજે પાહે લુકાંના લુઇની તપાહ રુગી/વાહક/નિરુગી સે ઇવા કીયાડ વેસણી અન રુગીની કાળજી લીવેનો અન તરત સારવાર મળી જાય ઇ પરમાંણેનો કાર્યક્રમ સાલુ કર્યો સે. આદિવાસિયુમાં ખાસ કરીન બૈરાંજાત અન નાંનાં સુરાંની સારવાર પુણ ધ્યાન ઇપેર લીવી પડહે.

ગ્યા વરહના ભાસ્યા કેન્દરના લખાણમાં ભાષાના પરકાશનની વાત કરી તી 'ઢોલ' ઇનો પાગ્યો સે ઇમ પુણ કિંદુતું. ઉણને વરહે 'ઢોલ' ની ભાસ્યામાં બે ભાસ્યાનો ઉમેરો થાયો સે. દખણ ગુજરાતની સૌદરી અન મહારાષ્ટ્રની ગુર-બંજારા ભાસ્યા 'ઢોલ'ની સોપડીમાં લખાવા મંડી સે. સૌદરી ભાસ્યામાં નીકળતી 'ઢોલ'ની સોપડીના પેલા અંક હારુ હાતહી સભ્યું ઉબા થાયા સે ઇતરે પાસી સપાવેની ફરજ પડી ઇવું પેલવેલું બણ્યું. ભાતું અન પંસમહાલીનું કાંમ પુણ તાજી રીતી અગેડ વદવા મંડયું સે, થુડીકવાર ધીરી પડીલી દીહવાલી હમણાં

આપડા રાજ્યુના હીમાડા કુદી ગઇ સે. ભાસ્યા પ્રકાશનની પેલી સોપડી ડૉ. સુધીર દેવરેની સે તીમાં અહિરાણી ભાસ્યામાં લખાયલાં ગીતાં સે તી હાઉ ઇગ્રેજી, મરાઠી, હિંદી, ગુજરાતી ઇવી ભાસ્યામાં લખાઇન કિતરાંક સોપડાં નિકળવેની તીયારીમાં સે. ઇતરાં બદાં કાંમાં (ભાસ્યા કેન્દર કુના જુરથું કરે સે ઇવો સવાલ બદાંના મનમાં થાય. ઇનો જવાબ સે આદિવાસિયુંના જુરે !) ભાસ્યામાં કાંમ કરનારા બદા મળીન વિહેક સે, તીમાં અરદાંથા ઇપેર તે આદિવાસિ સે, તી પુતે નોકરી કે ધંધો કરતાં કરતાં ભાસ્યાના કામમાં જુડાયા સે. 'ઢોલ'ના સોપડીમાં લખનારા ડીલનો, મગજનો, અન ગુંજા (ખિસ્સાનો) નો ઘહારો વિઠનારા લગબગ બદા આદિવાસિ સે. ડીએનટીનું કાંમ કરવાવાળા વિમુક્ત આદિવાસિ માઇક્રુ ક્રેડિટ, પ્રકૃતિ, માળી, ઇ બદામાં મનથી કાંમ કરનારા તીજગોડ પાહેના કાર્યકરું પુણ આદિવાસિ સે. ઇ બદાંમાં અગેડ તીજગોડની એકડેમીના ભણવાવાળા સે.

ગઇ વખત કિદુંતુ તીમ તીજગોડમાં મળીલી થુડીક જમીઇપેર ટ્રાયબલ એકેડમીનું બાંદકામ સાલુ થાયું સે પુણ પાકાં મકાનુંની વાટ જુવાને બદલે આદિવાસિયુંએ જાત મિનેતથી ઝૂપડી ઉભી કરી અન તીનમાં ભણાવવેનું સાલુ કર્યું સે. પંદરમી ઉગોસ્ટ બે હજારને દનથી સાલુ થાયલી ઇ પુસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ ડિપ્લુમા ઇન ટ્રાયબલ સ્ટડીના ભણવેનામાં હુળેક આદિવાસિ જુવાનીયા જુડાયા તીનાંન કંમ્પ્યુટર અન અંગ્રેજીથી માંડીન આદિવાસિયુનાં સોપડાં, ભાસ્યા, ઇતિયાસ, સમાજ, કાયદા, ખીતી, ગામડાં અન શેરના વિસ્તારમાંના આદિવાસિયુંની હંસ્કૃતિ ઇ બદાંનું જ્ઞાન હાજરાહજુર ઉબારીન લી રહ્યા સે. તી પુતેની જંદગીમાં કાંમ આવે ઇવું સે. થુડાક વખતમાં ઇ પુતેની આવડત પરમાણે કાંમ ઉપાડહે કે ઇ બાબુતની કોઇક નોકરીમાં જુડાહે ઇવી રીતી આદિવાસિના જીવોનની બદી બાબતની જાંણકારી અન તકીદારી તીનાંના સવાલુના ઉકેલ અન તી પુણ કમસેકમ હમજી વસ્યારીન નીકાલ કરનારી અન જાત અનુભવ કરનારી આદિવાસિ જુવાંનિયાંની પેડી તિયાર થાતી રીહે.

○

દિવોદ જિલ્લાનું ઠેકાણું

સુરમલ વહોનિયા

દાહોદ જિલ્લો ગુજરાતની ઉગમણી સરહદ ઇપેર સે. મૂળ પંસમાલ જિલ્લામાંથો તા. ૨-૧૦-૧૯૯૭ થી નાળો જિલ્લો બણ્યો, દિવોદ જિલ્લાન અડીન ઉગમણે મધ્યોપ્રદેહ રાજ્યુનો ઝાબુવા જિલ્લો સે તી ઠેઠ પંસમાલની ભાભરાંમાં (દક્ષિણ) જાયલો સે તી નવા બણીલા ગરબાડા તાલુકાન અડીન સે. ઇતરે ઉગમણી અન ભાંભરાંની પાહે મધ્યપરદેહનો ઝાબવા જિલ્લો, હુરીમાં (ઉત્તરે) ઝાલોદ અન નવા બણીલા ફતેપુરા તાલુકાની સરદહની અડીન રાજુસ્થાન રાજ્યુનો વાંસવાડા જિલ્લો સે. દિવોદ જિલ્લાન બુડમણે (પશ્ચિમ) પાહે પંસમાલ જિલ્લો સે. દિવોદ જિલ્લામાં દિવોદ, ઝાલોદ, લીમખેડા, ગરબાડા, ધાનપોર, દેવગઢ બારીયા અન ફતેપુરા ઇમ હાત (સાત) તાલુકા સે. ગુજરાત અન માળવાની હદ ઇપેર સે ઇતરે ઇનું નાંમ દિવોદ પડ્યું સે. હિન્દી ભાસ્યાવાળા ઇન દોહદ કે સે. જિલ્લામાં ખાસ કરીન આદિવાસિયુંની વહતી વદાર સે ઇતરે આદિવાસિ પસાત જિલ્લો ગણીલો સે. જિલ્લાનો ધાનપોર અન લીમખેડા તાલુકો બદાંથી પસાત તાલુકા સે. ગુજરાતમાં તીનો પેલો અન બીજો નંબર સે.

દિવોદ સેરમાં જુના વખતના કિતરાક પુરાવા મળે સે. ઔરાંગઝેબ કરીન એક રાજા હિતો તીનો જલમ દિવોદના ગડી કિલ્લામાં થાયો તો. દુદમતી (દુધીમતિ) નદીની ધેડ ઇપેર દધીસી નામનો રુંષી તપ કરવા બીઠો ઇના નાંમથી નદીનું નામ દુધીમતી પડ્યું ઇ બદી લુકાંના મુડેની વાતું સે. સાબાનું તળાવ, કસબો, વણજારીવાડ, સિદેસરીમાતાનું મંદિર ઇ બદાં જુના વખતનાં સે. દિવોદની ભાભરાંમાં થુડેક સીટી બાવકું ગાંમ આવીલું સે. તાંનું મંદિર ઘણું જૂનું સે મંદિરમાં જુના જમાનાની ભાતી પાડીલી સે. લુકાં કે સે કે એક રાતમાં ઇ મંદિર બંદાયલું સે.

દિવોદની હુરીમાં લગબોગ સ્યારેક માઇલ સાલતાં કેદારેશ્વર (કેદારનાથ) મહાદેવનું મંદિર સે. મંદિર મુટા સાપરાન નીસાં સે, મંદિરમાં શીવલીંગ સે, તાં આંમળી અગ્યારેહનો મીળો ભરાયસે. ફરતાં ગામડાંનાં લુકાં મીળામાં આવે સે, મુટા મુટા સાંગ વગાડીન લુકાં નાસે સે. હરામુણ મહિનાના બદા હુમવારનો તાં મીળો પડે સે, લુકાં ભુખાંરીન દરશુન કરવા આવે સે. કિતરાક ભગત ભજન મંડળી લીન આવે તી આખી રાત ભજન ગાય સે.

દિવોદથા હુરીના અગેળ વદતાં મેરાખડી આવે સે તાં ભીલુંના સેવક પૂ. ઠક્કુર બાપાનો ઉબો કરીલો આશ્રમસે તીમાં ભીલુંનાં સુરાં રીન ભણેસે, થુડેક અગેળ લીમડી ગામ આવે તાં હાટનો મીળો ભરાય સે. ઇ મીળો દર મંગળવારી પડે સે. લીમડીની બરુબર ઉગમણે પાહે લગભગ દહ બાર માઇલ સીટી સાકળગ્યા ગામ સે તીન અડીન ધુઘરદીવનું મંદિર આવીલું સે તાં આમળી અગ્યારીહ અન શિવરાત્રીનો મીળો ભરાય સે. ધુઘરદીવ મેરાં અણાહ (અનાસ) નદી ઇપેર રદાંની કરાડ સે તે ભાળવા હારું ઘણાં સીટીથાં મનખાં તાં આવે સે. અણાહ નદી ગુજરાત અન મધ્યુપરદેહની હદ ઇપેર સે.

દિવોદથી હુરીમાં મેરાખડી અન લીમડી કાડ્યા પસી ઝાલોદ ગામ આવે, ઝાલોદ તાલુકો સે, ઝાલોદ તાલુકાનું બુડમણું હંજાલી ગાંમ વેપારનું મથોક સે. રજવાડુંના વખતમાં ઇ ગામ ઝળકીલું સે. દિવોદ જિલ્લાનો ઉગમણો ભાગ અંગ્રેજુના વખતમાં સંતરામપોરનાં રાજાના સિજામાં (તાબામાં) હિતો. સંતરામપોરના રાજાકન ૭૦૦ (હાતહીં)ગામ ઇના સિજામાં હિતાં. વાગોડના રાજા કન તાંણ હજાર બહીં (૩૨૦૦) ગામ હીતાં અન સોરાહીના રાજાકન સ્યારહી (૪૦૦) ગામડાં હિતાં. લુકાંને મુડે ઇવી વાત સાલેસે કે ઝાલોદ પાહેનાં ગામડાંની જગાનો જમો ગંગલી ઘાસીણ સંતરામપોર જાંઇન ભરતી. ઇ વખતમાં ઝાલોદમાં બે મુટા જમીવાળા હીતા, ગાંમથી થુડેક સીટી ઝાલો વહાગ્યો (વસૈયો) નાંમનો ભીલ રીતો તી ઝાલોદ ગાંમનો પટેલ (પુલીસ પટેલ) હિતો. સંતરામપોર નો રાજા ઝાલા વહાગ્યા ઇપેર વશ્વાહ (વિશ્વાસ) રાખતો તી પીલા બે જમીદારુન નીં ગમતું ઇતરે ઇ ઝાલાન રીહે મરતા. એક દન ઝાલાન ભુળવીન ઇનાંય બુલાયો અન કુઇ ભાળેની ઇવી જગા ઇપેર મકાનને બીજે મજલે લીગ્યા, અન તાં ગાંયઝયા (હજામ) પાહે ખૂન કરાયું, માથા વગરનું ઝાલાનું ઘોડ ગાંયઝયાન વાહે દોડ્યું, ગાંયઝયો નાઠીલો રાજાની બણાવીલી કસેરીમાં ભરાઇગ્યો, ઝાલાનું ઘોડ તાંગ્યું અન ગાંયઝયાનું ગળું દાબીન તીન માર નાખ્યો, અન હાતી લગું ઘોડ તાં પડીગ્યું, રાજાએ તીની ઇયાદગીરીમાં ઝાલાનો તાં સિરો (પાળીયો) નખાડ્યો. આજપુણ તી તાં ઉબોસે, ઝાલા વહાગ્યા (વસૈયા) ના નાંમ ઇપેરનું ઝાલોદનું નામ ઝાલોદ પડ્યું.

ઝાલોદની ઉગમણી પાહે ઝલાઇ માતાનું મંદિર સે, કિતરાંક ઇમ કેસે કે ઝલાઇ માતાના મંદિરના નામથી ઝાલોદનું નામ પડ્યું. પુણ ઇ હાસુ મનાતું નથી. ઝલાઇ માતાથી થુડેક અગેડ પંસક્રિષ્ણાનાં મંદિર સે તી પુણ જુના વખેતનાં સે.

દિવોદ જિલ્લાનો નવો બણીલો ફતેપુરા તાલુકો ઝાલોદથી હુરીમાં સે. તી રાજુસ્થાન રાજ્યની સરહદોની અડીન આવીલો સે, ફતેપુરા અન રાજુસ્થાનની સરહદ ઇપેર માનગઢ ડુંગરો સે તીન ઇપેર ગુરુ ગોવિંદનું ધામ સે, ગુરુ ગોવિંદ વણઝારા જાતના એક સંત હીતા. માનગઢ ધામ અંગ્રેજુના વખતમાં ઝળક્યું તું. ભીલ પરજામાંના કિતરાંક ગુરુ ગોવિંદના ભગત સે, ગુરુ ગોવિંદ ભક્તિભાવથી લુકાંન હુદારવેનું કામ કરતા, લુકાંન સલાહ આલતા ફરતા, અંગ્રેજુન ની ગમતું, સને. ૧૯૦૯-૧૦ ના અરસામાં ગુરુ ગોવિંદ માનગોડના ડુંગોર ઇપેર થાનોક બણાવી તાં રીતા, ભીલ પરજાન હમજાવતા. સુકખું રીવેનું, માહ નીંખાવું, હરો નીં પીવો, ભજન કરવાં અન ઝંડા રુંપવા, લુંકાંન ભકતી કરવા કિતા, તી વખતમાં સંતરામપોર દેશી રજવાડું હિતું, ઇ રાજવાડામાં હરા (દારૂ) ની આવોક ઉસી થવા મંડી, કિતરાંકે ભગતુન સડાયા અન કિતરાંઇક અવળો પરસાર કર્યો, દેશી રાજની પલટુન માંનગોડમાં ગુરુ ગોવિંદની ધરપકુડ કરવા આવી, ભીલ ભગત હરગ્યાંન કામઠી લીન માનગોડ પોત્યા, દેશી રાજ હામે લડ્યા, દેશી રાજની પલટન આવી તીવી હવામાં ગુળીબાર કર્યો ઇતરે ભગત વીમમાં રહ્યા, ગુળી કોન વાગતી ઇમ કરીન આવેશમાં આવીગ્યા. વળતો ભગતું ઇપેર ગુળીબાર કર્યો, ઘણાં ભીલ ભગત મરાયા. હાતી હાતી ગુરુ ગોવિંદની ધરપકોડ થાઇ, તીનાંન હાઇન લીગ્યા અન જનોમ ટીપની સજા થાઇ.

દિવોદથી બુડમણે પાહે રેલ્વાઇ હાતી પસ્સીહેક માઇલ સાલતાં લીમખોડું આવે તાં દીતવાર (રવિવાર) ને દન મુટું હાટ ભરાય. લીમખેડું તાલુકો સે, ઇ તાલુકાનું રણધીકપોર ગામ અગ્યારમી હદીમાં ઝાલોદ રાજ્યના તાબામાં હીતું. ૧૧મી હદીમાં જાલમસિંહ કરીન સુથવંહનો પરમાર રાજા હિતો તિનું રાજ ઝાલોદમાં, તીન વાંહવાડેનો

રાજા પજવતો ઇતરે ઝાલોદવાળા રાજાની લડાઇ કરવા વાળાંની પડાઇ રણધીકપોરમાં રીતી. સતાના પલટા થાયાં કર્યા ઇતરે રણધીકપોર પેલાં સંજેલી રીયાસત અન પસી બારગ્યાના સૌહાણ વંશુના રાજાની સત્તામાં આયું અન રાજાન શિકાર ખેલવેની અસલ જગા બણી. રણધીકપોરમાં ભમરેસી માતાનું મંદિર સે, મહાભારુતની લડાઇ પેલાં પાંડવું અઇ આવીન હતાયા ઇવું કિવાય સે. મંદિરમાં મુટી ગુફા સે તે પાવાગોડમાં નીકળે ઇમ કિવાય સે. રણધીકપોરથી સાલતાં બે કિલોમીટર ઇપેર કબુતરી ડીમ બાંદીલો સે. રણધીકપોરની ઉગમણી પાહે મંડાળ નામનો મુટો ડુંગર સે. માતાજીના મંદિર પાસે ડુંગોરની સાપેર ઇપેર હાથની કુંણીની સાપ પાડીલી સે. ઇમ કિવાય સે કે મહાભારુત વાળો ભીમ અન બકાસુરની લાડાઇ વખતમાં કુણી દબાઇ તીની સાપસે. મેરાં કાળિયાગુટાનો ડુંગોર સે, ઇમ કિવાય સે કે રાંમ ભગવાન અન સીતામાતા વનવાહ વખત અઇ આયાં તીનાંનાં પગલાં પડીલાં સે. અઇના જંગલમાં સિતાફળ તાજાં થાય સે. ઇ પાહેનો આખો ભાગ હિડીંબાવન કિવાય સે.

લીમખેડાથી બુડમણે રીલવાઇ ઇપેર સાલતાં પીપળુદ આવે તાંથા ભાભરાંના વળી જાતાં દહેક માઇલની જગા ઇપેર બારગ્યું આવીલું સે. ડુંગોર ઇપેર દેવનું થાનક અન ડુંગોર મેરાં બારગ્યાંની જાત વાળાનીં વહતી સે ઇતરે દીવગોઢ બારગ્યું કિવાય ઇવી પેલાંથી સાલી આવીલી વાત સે. બારગ્યાન પંસમાલનું પેરીસ કે સે. પાનીમ નદીની ઘેડ ઇપેર વહીલું રજવાડી રાજ સે. પાવાગોડના પતાઇ રાવોળના નાના સુરા ડુંગરસિહનું વહાવીલું રજવાડી રાજ. સાગટાળા, રાજગઢ, હવેલી, ધરમપુર, લીમખેડા, રણધીકપોર નાંમના મહાલમાં વિસાયલું હીતું. ડુંગરસિંહ પસી તીનાંનો સુરો માનસિંહ રાજ ઇપરે આયો તીને ઘણી પરગતી કરી. માનસિંહના બે સુરા (રણજીતસિંહ, નારસિંહજી) તીમાં રણજીતસિંહ ગાદી ઇપેર આયો તી તાજુ ભણીલો, તીનાંના કામની કદર થાતીતી તીનાંન કમાંડરનું ઇનામ મળીલું ઇતરે સર રણજીતસિંહ કિવાતા. તીનાંય બારગ્યામાં ભણવેની અસલ સગવોડ કરી આલી. રણજીતસિંહની પસી યુવરાજ સુભગસિંહનો પુત્ર જયદિપસિંહજી રાજા થાયો ઇ રાજ મુંબઇ રાજમાં ભળ્યું. ઇતરે રાજાનો અધિકાર જાતો રહ્યો. પુણ વિધાનસભા અન લોકસભાના સભ્યુ રહ્યા. રાજનું કાંમ અસલ કર્યુ. પુતેની મિલ્કેત દાનમાં આલીન તાં દવાખાનું, નિહાળ, કુલેસ ઇવું સાલું કર્યુ, નાળી નાળી રમેત રમવા વાળાં હારું મેદાન વાળી જગા બણાવી આલી, તાં જીમખાનાં ઉબાં કરી આલ્યાં. રણજીતસિંહનું માન ઘણું સે પુતેનો રાજમેલ પુણ કુલેસને આલદીદો, ઇનાંની ઉદારતાં સે. આદિવાસિ સંશુંધન અન તાલીમવાળું કેન્દર પુણ સાલુ કર્યું. બારગ્યાથું થુડેક સીટી રતનમાળનું અભ્યારોણ આવીલું સે.

ગુજરાતમાં ભીલુંની વહતી સાબરકાંઠા, નર્મદા દાહોદ, પંસમાલ, વડોદરા, ભરૂચ, સુરત, વલસાડ, અન ડાંગ જિલ્લામાં સે. ઇ પરદેહ ડુંગરાંવાળો સે. ઠેઠ અરોવલ્લી વિદ્યાચળ અન હાપુતાડાના ડુંગોરવાળો પરદેહ સે, ઇ ડુંગરાળ પરદેહમાં ભીલ જાતિનીં પરજા રે સે.

ગુજરાતના ભીલો નાળા નાળા નાંમથી વળખાય સે. ભીલ, ભીલ ગરાહગ્યા તડવી ભીલ, મેવાસી ભીલ, રાવળભીલ, પટેલીયા ભીલ, ભાગલીયા ભીલ. ઇવાં ઇનાંનાં નામ સે. ગુજરાતનો દિવોદ જિલ્લો બદાંથી વદાર ભીલ વહતીવાળોસે અન જિલ્લામાં બદાંથી વદાર ભીલની વહતી ઝાલોદ તાલુકામાં સે. ગરબાડા, દાહોદ, ઝાલોદ અન ફતેપુરા તાલુકો આપડા રાજની સરહદ ઇપેર સે. ઇની પરજા હદ બારંતાંનાં લુકાં હાતી પુણ વિવાર કરેસે. દિવોદ, ગરબાડા, ધાનપોર પાહેનાં લુકાં ઝાબવા જિલ્લા (મધ્યપ્રદેહ) નાં લુકાં હાતી વિવાર કરે સે અન

ઝાલોદ, ફતેપુરા તાલુકાનાં લુકાં રાજોસ્થાનનાં લુકાં હાતી વિવાર કરે સે ઇતરે ઇનાંની કાંમ કરવેની, વિવાર કરવેની પેરવે ઉડવે અન ખાવે પિવેની રીત હરકી સે.

દિવોદ જિલ્લામાં દિવોદ, ગરબાડા, ઘાનપુર, લીમખેડા અન બારગ્યા તાલુકામાં રીવાવાળા કુળી અન પટલગ્યા પુતે ભીલો કરતાં ઉસી જાતનાં ગણાવે સે. દિવોદ પાહેના પટલગ્યા સે તી કીવી રીતી બણ્યા તીની પુણ લુકાંમાં વાત સાલેસે. ઇમ કિવાય સે કે રજપૂત રાજાઉના વખતમાં રાજા ભીલ સરદારુંની લીતા, ઇતરે ઘણાક રાજપૂતો ભીલાંની સુરગ્યાંન હાતી પણ્યા, તીનાંથી જે પરજા ઉબી થાઇ તેનો વસ્તાર થાયો તી આજ પુતાન ઉજળા કિવાડેસે અન પુતાન રજપૂત વંશના કિવાડવામાં આનંદ લે સે. ઇમ કિવાડીન ગર્વ લે સે, આજે ઇ લુકાં પટલગ્યાના નામથા વળખાય સે.

○

દિવોદ જિલ્લાના ભીલની કથા

સુરમલ વહોનિયા

ભીલ જુના વખતમાં ઇની ધરતી ઇપેર રાજ કરતાતા, ભગવાન રામ ની વનવાહ મળ્યો તી ફરતા ફરતા ગંગા નદીની ઘેડ ઇપેર આયા, તાં ગુહક ભીલ રાજાનું રાજ સાલે. ભગવાન રામ લખમણ અન સીતામાતાને ગુહક હુડીમાં બીહાડીન હમી ઘેડ મિલી આયા, પુણ ઇનાંકનથું હુડીમાં બીહવેનું ભાડું નથી લીતો. જમાનાથી ભીલ ભુળા સે, ગુહક, શબરી, વાલ્મિકી ઇકલોવ્ય ઇવા ભગત સે. ભીલ અસલ ઇના દીહના રીવાસી અનાર્યુ સે. સરકારી વહતી ગણતરીનાં પત્રુકાંમાં ઇનાંન હિન્દુ નીં પુણ ભીલ ગણીલા સે. ભીલ પુતેના દીવની પુજા કરે સે અન હાતી હાતી રાંમ ભગવાનની પુજા કરે સે. એક બીજાન ભીળા થાય તી વખત રામ રામી કરે, કુઇ પુણ પરસંગી ભીળા થાય તી વખત રાંમ રાંમી કરીન બુલે. મેમાંન આવે કે, મેમાંન જાય તાં, હરો કે સાહ પીવે તી વખત રાંમ રાંમી આલે અન રાંમ રાંમી ઝીલે, જલમારાથી ઇ રીત ભાત કરતા આયે સે ઇતરે ઇમ કિવાય કે આર્યું પરજા રામ ભગવાનની પુજા કરે સે ઇમ ભીલ પરજા પુણ રામ ભગવાનની પુજા કરે સે ઇતરે ઇનાંન હિન્દુ કિવામાં વાંદો નથી.

દીહના નાળા-નાળા ભાગમાં ભીલ વહીલા સે. પેલાંના વખતમાં ઇની ધરતી ઇપરે ભીલુનું રાજ હીતું, નાળા-નાળા મલકમાં રીનારા ભીલ એક બીજાન હાત આલતા ગ્મન બદા એક સે ઇવું ગણતા, પુતે રાજ કરતા, લડાઇમાં બદા હાતી રીતા તી ઇનાંનાં ગીતાંમાં સે. નાળી નાળી જગા ઇપેર રીનારા કિતરાક વળખીતા થાયા તીમાં અમદાવોદ વહાડનારો આસો ભીલ, સાંપાનેર વહાડનારો સાંપો ભીલ, સુથ (સંતરામપોર)વહાડનારો સુથો, ધારનો મનજી, ઇડરનો માંડલિક, હાથીસોડ અને શામળિયાસોડ. ડુંગોરપોર વહાડનારો ડુંગરયો, વાંસવાડું વહાડનારો વાંસિયો (બાંસિયો) કુટાં નો કોટયો, અલીરાજપુરનો અલિયો ઇ બદા ભીલ રાજા હિતા. સીતુડગડનો પુંજારાણા ભીલ, ડુંગોરપોરનો હળગ્યો અન સિસકો ઇ બદા ભીલ સરદાર સે. કિતરાંક ઠીકાણાંમાં ભીલ સરદાર બાદુરી વતાડતા તી ઇનાંનાં ગીતાંમાં સે. નાળાં પરગણાંના ભીલ પુતેની જાત વાળાંન એક ગણે, લડાઇ ઝગડામાં એક બીજાન હાત આલતા, લડાઇમાં ખપી જાતા પુણ પાસા નીં હટતા. પુતાનો સરદાર દળ ભીગું કરે તીની ગણતરી કરી આલતા, ઇનાંનો કિવો વટ હીતો તી ઇનાંનાં ગીતાંમાં સે. ''બુહે માર્યાં પાંણી જુદાં નીં પડે''. લડાઇ ઝગડામાં એક થાઇ જાતા.

મેઘિયા ઉંસો વડલો ની નીસો સોરો હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા સોરેતી વાગે સાંગ ઢોલે હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા બારે પાડાંના ભીલડ ભીળા હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)

મેઘિયા ભીલડાંની ગણતી લગાડો હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા ભીલડાં તે હાતહીની હાત હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા તરુવારાંની વીજળી ઝબુકે હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા બંદુકાંની ગણતી લગાડો હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા બંદુકી તે પાંનસીની પાંસ હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા માથાં પડે ને ધડાં લડે હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા ખંગારી ખુબાંમાં ઘુડા બિડયા હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)
મેઘિયા ધરતી ધમકેની તડી પડે હે રે ભાઇ ભાઇ...(૨)

''ભીલ ભાંમટી, ખેતી કરે હાંમટી, નીં પાકે તર લે તીર કાંમઠી''વાળી કિવોત પરમાંણે હાથમાં હરગ્યાંન કાંમઠી હાતી લીન ફરવાવાળા, ઇનાંનો મિજાજ નાળો, ગુજરાતમાં મજુરી કરવા જાય તી વખત વાણગ્યા, બામુણ અન પટેલ ઇનાંન માંમા કે સે, લાંમો વસ્યાર કરવાવાળા નથી ઇતરે ઇનાં હારુ ઓરા લુંકાંય કિવોત બણાવી, ''દાતીડાન મિયાંન વેત ભીલની ગ્યાંન વે.'' હરતા ફરતા રીવાવાળા ઇતરે ઇનાં હારુ કિવાય સે કે 'ભીલ ભાઇન ડાગળે દીવો ' એક જગા ઇપરે વહે ઇન પેલાં ઘણી નોદ કરે પસીં વહે. ભીલ ઇના વેવારથો વળખાય, ગમે તાં જાય પુણ રીત પરમાંણે વેવાર કરે ગમે તી દીહમાં જાઇન વહે તાં બદલાતો નથી ઇતરે ઇન ભાળીન બીજા કે સે કે 'હાપ ના ભાઇ ડીંડુ'. તીવા ના તીવા, દીહના નાળા નાળા ભાગમાં રે પુણ ઇનાંની રીતભાત કુઇક કુઇકમાં મળતી આવે.

રજવાડુંની વખતમાં લડાઇ થાતી બીજે પાહેના આવવાવાળા ઇનાંનું રાજ પડાવી લીતા તી વખત હમજુતી થાતી, ફૂરંગી નામની પરજા સુથનું રાજ લીવા આવી, સુથનું રાજ લીદુ તી વખતની હમજુતી ગીતામાં સે.

ફરતા ફરતા ફૂરંગી આયા ફરતા ફરતા ફૂરંગી આયા
વસમાં ઘેરી સૂથ રે રાવળજીની સાયબી મને હાસી વાલી લાગે.
મુટાં રાંણી રૈને બુલ્યાં... (૨)
હામળો મારી વાતરે રાવળજીની સાયબી મને હાસી વાલી લાગે.
મકનો હાથી દંડમાં આલું...(૨)
આલું જુડા જુડ રે રાવળજીની સાયબી મને હાસી વાલી લાગે.
કેડયાંનો કંદોરો આલું...(૨)
ધરતી રાખું હાથ રે, રાવળજીની સાયબી મને હાસી વાલી લાગે.

ફૂરંગી રાજપાટ લીવા આયા, આવીન સુથની ઘીરી, ભીલ નાહીન જંગલમાં ભરાઇગ્યા, બૈરાં ઇખલાં રહ્યાં, ફૂરંગી હાતી વાત થઇ, તમાર લીવું વેત ધન દુલત લીલો પુણ હમારો મલક, હમારી ધરતી હમારું રાજ હમારા હાથમાં રીવાદો. ઇવી વાત થાતી અન નીં બણેત બદાંય લડાઇમાં કુદી પડવું ઇવી હમજુતી થાતી. ભુરી સામડીવાળા રાજ લીવા નીકળતા તીનાંનાં હથગ્યાર, સાધનું, દળ, ઇ બદાં ગીતામાં સે.

ધરતી ધમકે ન કલેંગી ઝળકે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
હાથીડાંની કલરી પડતી આવે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
હાથીડાં બાંધ્યા ને સોક જુવે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
બારિયાવાળો રાજા નાઠો જાય રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ઉંટડી બાકેડતી આવે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ઉંટડી બંદાડું વડલા ડાળ રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ઉદાપોરનો રાજા નાઠો જાય રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ઘુડીલા હરેણતા આવે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ઘુડીલાં બંદાડું ખૂંટી ઠોક રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ધરતી ધમકે ને કલેંગી ઝળકે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
અવળી સવળી ભાત પડતી આવે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
બંદુકાની ફફડાટી ફુટે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)
ઘુડીલાં ધમરોળતાં આવે રે ભૂરિયા ફારેંગી.....(૨)

ભીલ વટવાળો, કુદરોત ઇનો ભાઇબુંદ, વટનો માર્યો ખલાવા કરે, પુતે ખલીન ફરે, માથેનાને સુંગે કળાટગ્યો બીહે પુણ વાકુ નીવળે ઇમ ઉભું રાખે, કુઇકની તાંથો કાસ લાવીન કુઇક વખત પુતેનું મુડું ભાળે, અરે ઇન કાસમાં ભાળવેની પડીલી કોન, ઇ તે ધરતી ઇપેર પુતેનો સાયડો પડે તીન ભાળે અન તીનથો પુતે કિવો રૂપાળો સે તીનો તાગ કાડે, અસ્સલ ભળાવા વગડાનાં ફુલ માથેનામાં ખુહીન ખલાવટ કરે, કુતીડાના પાણીમાં કે તળાવના પાણીમાં પુતેનું મુડું ભાળીન મલકાયાં કરે. ઇનાંનો હણગાર, ઇનાંનો વટ નાળો સે.

આંમળિયાં માળુંમાં નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
વાંકડી મુસ્યાંનો નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
ભમ્મરી સાતીનો નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
વાહવાડેની હેરિયાં નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
કાજળી આંખોનો નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
ભોરીલા મુલાવે નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
ભમ્મરિયાં પટ્ટાંનો નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.
ધોરીડા મુલાવે નરહેંગ ઝોલાં લે રે, ઝોલાં લે.

વન વગડાન કલર સડે ઇમ ભીલની રંગ સડે, મીળો ભાળવા જાય, હાટમાં કે કેરસીટીમાં જાય, ગીત ઇનાં મુડામાં મોદના ભમરાજીમ ગણ ગણે. ગામમાં કે આહે પાહેનાં ગામડાંમાં વિવા થાય તાં વાંનો કે જાંન ભાળવા જાય તાં ફરી ફરીન નાસે, બાર મઇનાંમાં કુઇક દન પાંન ખાવા મળે તી ટેશથો ખાય અન બીજા ભાળહે

ઇમ કરીન મોડાનાં ગલફાંમાં ઘણીવાર હુદો દબાવી રાખે, મીળામાં, હાટમાં કે કેરસીટીમાં કુઇક જુવાંન સુરી હાતી વળખાંણ થાય, તીન પેલાં નયણાં આલે, હનકાવે, મેરાં હરકીન વાતી કરે ઇમ કરતાં પાકી વળખાંણ થાય, મીળામાં કે, બજારમાં આવેની કોલી કરે, ભીળાં થાય, પાંનબીડું કે રીબન લી આલે, વટ કરે અન કરાવે, મીળામાં હાતી હાતી ફરે, સકડે કે હીસલામાં બીહે, ઇવો ઇનાંનો વટ નાળાં થાય તી વખત એક બીજાન ઇયાદ કરે અન મનમાં આંણે, ઇનાંના મનનો મોર મનમાં કીવો બુલે તી ઇનાંનાં ગીતામાં જડે.

તારી મોરીલે ડુંગોર મોર બોલ્યો રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી કેહો કરીન મોર બોલ્યો રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી તાંથો ઉડાંણોન માર્યો રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી જાય બેઠો આંમલાને ડાળે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી પાકાં સગેન કાસાં પાડે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી તાંથો ઉડાંણોન માર્યો રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી જાય બેઠો વાવડલીની પાળે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી પાણી પીવેન મજા કરે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી તાંથો ઉડાંણોન માર્યો રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી જાય બેઠો રાયણીને ડાળે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી રાયણાં સગેન રળાઇ કરે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી તાંથો ઉડાંણોન માર્યો રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી જાય બેઠો વેવાંણીને ખાટે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)
તારી પાયતાં કુટેન મજા કરે રે રે, મોરી રાજા નઇ બોલું...(૨)

મનનો મોર મનમાં ડુલે, મોર રૂપાળો બણે, કેહકારી કરે ઇતરે ઇનાંન ભમરી ભરાય, કૂદી સડે ઇતરે રમવા મંડે, ડગરાં કે લાકડાંને બાંને વગડામાં ભીળાં થાય, વનવગાડામાં ફરવા વાળાં, ફરતાં ફરતાં ઇનાંન માયા લાગી જાય ઇતરે ઇ હાતી રીવા તીયાર થાય. ઇમ કરહુંત કીવાં દુઃખાં પડહે તીનાંન કિવી રીતી વિઠહું તી ગીતમાં ગાય.

કાળી કંથાર કાળાં ડાળાં રે.... સાલ સુરી...(૨)
કંથારાં ખાવેનું મન થાયું રે... સાલ સુરી ...(૨)
કંથારાં ખાદાંન માયા લાગી રે... સાલ સુરી ...(૨)
જાતાં રે રીવેનું મન થાયું રે... સાલ સુરી ...(૨)
જાતાં રે રીહુન કાં રીહું રે... સાલ સુરી ...(૨)
રણાપોરમાં રે સે મારો મામો રે... સાલ સુરી ...(૨)
મામાજીને ટે કે આપું રીહું રે... સાલ સુરી ...(૨)
રીહું ખરાંન મજા કરહું રે... સાલ સુરી...(૨)

રીહું ખરાંન હું ખાવું રે રે... સાલ સુરી ...(૨)
વનવગડાંમાં બીલાં વીણી લાવહું રે... સાલ સુરી...(૨)
રીહું ખરાંન મજા કરહું રે... સાલ સુરી...(૨)

પુતેના હમાજમાં વિવા થાય, ઢુલવાજાં વાગે તાંથો ઉજમ સડવા મંડે, ઇનાંના પોગમાં સાળો આવે, નાસવે રમવેનું ઇનાંન મન થાય, મન મિલીન નાસે, વાજાં વગાડનારા થાકી જાય તર થમે, નાંનાં મુટાં બદાં ભીળાં થાઇન રમે અન ગાય, ઇનાંનું પુણ જીવોન નાળું, નાળો નીયા, નાળો રંગ, ગાવેનું, ઉડવેનું નાસવેની નાળી ભાત, વાટમાં જાતાવે તી વખત બીજા હાતી ભટકાતાં તરત લડાઇ થાય. વિવાંમાં ભટકાયન રમે તી મનમાં લાવતા નથી, હગા હુયનાં ભીગાં થાય તી પુણ રમે અન ગાય, મોડું સુટું મિલીન ગાય, અમાં હમાં ગાય, ભીળાં થાયલાં મનખાં લાજીમરે ઇમ ગાય,

કાપડામાં દીજ ઘડાય ઇતરે પુરણાં હારુ ખાવેનું બણાવે અન પરુણા ખાતાવે તીનાંનાં નામાં લીન તીનાં ન ગાય.

હાકળી હાળનો મારો ધોળો સુકો રે.....(૨)
ખાય લે મકના ખાયલે મારો ધોળો સુકો રે...(૨)
રમલી બેનનો ખાંડિલો મારો ધોળો સુકો રે...(૨)

વારાં ફરતાં બદાંનાં નાંમ લે પસી ગાવેનો ઢાળ બદલે, વાયરો જુઇન ધાર નાંખે, પરુણાંન લજવે તીવું ગાય.

(૧)

મકનું હરાડું આયું ગળસ્યાં સુંગાળી.....(૨)
સાટો પડે સાટી ખાય ગળસ્યાં સુંગાળી...(૨)
પુખડું પડે વીણી ખાય ગળસ્યાં સુંગાળી...(૨)
સુકાંનું હરાડું આયું ગળસ્યાં સુંગાળી...(૨)
ડાળનું હરાડું આયું ગળસ્યાં સુંગાળી...(૨)
બાજડું ભરીન સુકા ખાય ગળસ્યાં સુંગાળી...(૨)

(૨)

હું ભાળુન મકનો ડુસાવે હાં...હાં.....(૨)
મારી સરમેન રાખે રે હાં...હાં.....

(૩)

હારતી દીવાવાળા જાય તાં હારતી વાળાંન ગાય.
કસનો તે આલે પુણ મગનો ડુળા કાડેરે.....(૨)
મગનો તે આલે પુણ કસનો આંખ્યો કાડેરે...(૨)

માહ માહ પસમાં વાર.....(૨)
ટુપલું તારી કાખમાં ઘકીલ કાંનુંડું મશકે મર્યુ કાંનુડું મશકે મર્યું.
ડાળ ડાળ પસમાં વાર.....(૨)
તપીલી તારા પીટમાં ઘકીલ
કાનુડું મશકે મર્યુ કાનુડું મશકે મયું.

લગનમાં વાંનો રમે, હાંજ પડે વાંનાને ઠીકાંણે ભીળા થાય, લાડી કે લાડાન ભરાડી અગડે નસાડે પસી વાંનો કાડે, વાંનામાં નાળા નાળા સાળા રમે, આહે પાહેનાં ગામડાંના ભાળવા આવે તી રમે, વાંનામાં હળદ નાંખે તી ઇનાંન ગમે, આદમી જાતની ઇમ લાગે કે હળદ નાંખવાવાળાં બૈરાંન હું ગમું સે. નાસે તીનાંન ગાય. જાંન આવી વે તી દન જાંન વાળા પુણ લાડીના વાંનામાં નાસે, બે પાહેનાં ભીળાં થાઇલાં તી ગાય.

મારા ભાઇ નો કલર પડે ભાળ પાનકી ભાળ...(૨)
મારાં ભાઇ નો ઝળકો પડે ભાળ પાનકી ભાળ...(૨)
મારો ભાઇ તે કલર પાડે ભાળ મથુરી ભાળ...(૨)
સાળે ની સાળે રમજે વેવાઇ સાળો સુકી જાહી રે...(૨)
સાળો સુકી જાહી તારી રાંડની ભુલી જાહી રે...(૨)

વિવાઇન કે કે તું સાળે નો સાળે રમજે સાળો ની સુકતો વે, સાળો સુકી જાહીત તારો અન મારો ખેલ વગડી જાહે, ઇમાં કિવેનો મતલોબ ઇમ કે તું મારી હાતી રમતો વે તે પુરો રમજે, હું તન સ્હાથ આલી, તુ મારો સ્હાથ કરહીત તું તારી બાયડીન પુણ ભુલી જાહી.

વાંનો રમવા ભીગાં થાયલાંન માયા લાગી જાય તી જુવાનિયાં કાં રળકી જાય તી કુઇન ખબર કોન પડતી અન ઇનાંની રમેત સોપડાં લખવાવાળાન સોપડાંમાં હમાડવી કાઠી પડે.

લાડાની જાન ઉગલાવે, લાડીન તાં જાંન જાય, વાટમાં વાજાં વાગતાં જાય, ગાય, રમે ઝડપથા સાલે લાડીનું ગાંમ મેરાં આવે તીમ તીમ જુવાનિયાંન ઉજમ સડે બૈરાં માંડવો લીન ગાય

વાકડી મુસાંનો મારો રયમલ આવે રયમલરે હુતી હે કે જાગે...(૨)
બેનાં ને ઘમકારે મારો રયમલ આવે રયમલરે હુતી હે કે જાગે...(૨)
ભાયાંને ઘમકારે મારો રયમલ આવે રયમલરે હુતી હે કે જાગે...(૨)
પડતો ને આથડતો મારો રયમલ આવે રયમલરે હુતી હે કે જાગે...(૨)

જાંન માંડવે આવે, બે પાહેનાં ભીળાં થાય, બૈરાં જાત અમો હમો સડાવો કરે, એક બીજાન ફરી વળે, કિતરીક વખત અમી હમી પાર્ટીન ગુઘાવી નાખે, નાસતાં નાસતાં ગાય, આદમી જાત સુટાં પાડીન લાવે, સુટાંરીન ગાય.

કસની પરી રે રે પરી રે અબડાહે મારી જાત...(૨)
મારી જાત સે વાણિલા રે અબડાહે મારી જાત

મારી જાત સે ગાંસેડા રે અબડાહે મારી જાત
ઢાળ બદલે બીજું ગાય
રે... તું ઉરી આવ ઉરી રે...બાવલ પરનું બાજરીયું...(૨)
તન સમસુ ભાઇ બુલાવે રે બાવલ પરનુ બાજરીયું...(૨)
તન રાખવા હારું તીડે રે બાવલ પરનુ બાજરીયું...(૨)
તન રાખી લીહે રાખી રે બાવલ પરનુ બાજરીયું...(૨)

હાંજના થુડીકવાર ટાડાં પડે, થુડુંક ઇંદારું થાતાં જાંન ભાળવા આવનારાં આવવા મંડે, ફરતાં ગાંમાંનાં આવે, આદમી જાત મુડાં રમે, અમા હમા લીણ બણીન ગુળ ગુળ ફરે અન ગીતાં ગાય, એક બીજા ઇપેર સડાવો કરે, આંટી પાડે બીજાની પાટીન હરાવવા ગીતામાં કોયડા મિલે, નાળી નાળી ટુળગ્યી બણાવીન નાંની પાટી વાળા નાળા રમે.

નાંનાં સુરાં નાળી નાળી ટુળગ્યી બણાવીન વાગ બુકડી વાળી રમેત રમે થુડીક વાર રમે, પસી વાંનો નિકળે રમી રમીન થાકે વાંનો પુરો થાય, વાંના વાળાં વખીરાય અન થુડીકવાર આડા પડે, બૈરાંનાં મોડાં આખી રાત સાલે, હાસું જુઠું ગાય, કિતરાંક વાંના કે જાનને દન ધુર રમે, ધુરમાં બૈરાં જુડાય, બે પાટી પડીન અમા હમા ઝીલે.

માલો ધોળી ઘુડી વાળો લાલ, મારે જાવું માલાને...(૨)
માલો નાંનાંથો સુબિતો લાલ, મારે જાવું માલાને...(૨)
માલો વાંકડી મુસ્યાંનો લાલ, મારે જાવું માલાને...(૨)
વાલો ભમ્મર ભુરીલાંવાળો લાલ, મારે જાવું માલાને...(૨)
માલો કેડયાં કંદુરા વાળો લાલ, મારે જાવું માલાને...(૨)
માલો કાનુંમાં કઠુડા લાલ, મારે જાવું માલાને...(૨)

વિવા થાય તી દનાંમાં ઇનાંનો વટ ભાળવા જડે, ધુયા ધાયા વગરનાં. રે પુણ વિવાંનાં વખતમાં ઉજળા બંડીગ થાઇન નીકળે, જાનમાં જાય તી દન તાજાં સીતરાં પેરે પુણ જાંન નો ઉતારો ખેતરમાં કે ઝાડ નીસાં વે તાં કાકરાંમાં વગર ગુદડગ્યી હુવે, નવાં સિતરાંવે તીનાંન લાંમો વખત સલાડવા વાળીન કોન મિલતાં પુણ આમળો સડાવીન હાંડલામાં ઘાલી મિલે તી વિવાની વખતમાં કે કુઇક વખત પરુણા જાય તર કાડીન પેરે, ઇનાંનો રંગ ઇનાંનાં ગીતાં સે. ગીતમાં વળખાઇ જાય, જાંનને દન મોડી રાતે બૈરાં ગાય તી ઇનાંની અસલ ગાવે ના ઢાળની રીત સે. બે પાહેનાં અમાં હમાં ગાય, લાડા પાહેના ગાય -

ઝગમગ તારીયું ઉગેલું બડા રાજ...(૨)
મારો ભાઇ તે પાંનકીને લાવહે મારા રાજ
મારો ભાઇ તે ટળીલીને ટાળહે મારા રાજ
મારો ભાઇ તે વાટી ઉબી મિલહે મારા રાજ

લાડી પાહેનાં ગાય -

મારી બેન તે મનસુખાને જાહે મારા રાજ
મારી બેન તે ટળીલાને ટાળહે મારા રાજ
મારી બેન તે હાટમાં ભુલે પાડહે મારા રાજ

વટ, વેવાર, વેર અન વેમ ઇનાંન લુઇમાં સે, કિવેનું વે તી બદ્દું જાંન ને દન બકે પસી ટાડાટપ, મોડાંહુદા ગાય અન ફીરા પાડવેની વખત થાય તી પેલાં અમાં હમાં કિતરાક તાંના મારે, એક બીજાનો વાંક કાડે તીમાં બદી વાતી ભીળવી કાડે પુણ તી વાતુંનો કુઇ વાંદો નથી લેતું, બૈરાં હમશે હમશે ગાય. દીજ આલ્યું, દાપાં સુકતે કર્યા ઇતરે લાડી લીજાવેનો અધિકાર જાંન વાળાંનો ગણાય.

માંગ્યા ઇતરા આલી દીદા હાઉ હીની વાર હાઉ હીની વાર.....(૨)
પાઇ સૂક આલી દીદા હાઉ હીની વાર હાઉ હીની વાર
નરસિંગ હાંડે આલી દીદા હાઉ હીની વાર હાઉ હીની વાર
માંગ્યા ઇતરા વીરી દીદા હાઉ હીની વાર હાઉ હીની વાર
તારે હાંડે આલી દીદા હાઉ હીની વાર હાઉ હીની વાર

ઢાળ બદલે નવે સાળે ગાય, રંગ સડતો જાય તીમ તીમ ઇનાંનો વટ પડે, માંયન માંય કરગ્યાટે, ટાડમાં બીઠાં ઇનાંન ગાવેની ટાડ સડે, જાનને દન ભાત ભાતનાં ગીતાં ગાય, ગીતમાં ઇનાંનો રાગ ગાવેનો ઢાળ નાળો, જાંનને દન મોડું થાય તી કાઠું પડે, ભળ ભાખળેના ફીરા થાવા જુગ્યે. કુડડો બુલવેની વળાથાય ઇતરે જાન પડીલી વે તે લહ લહવા મંડે.

કરરે લાડી ઉતાવેળ દાડો ઉગે સે.....(૨)
મારા ભાઇનું સુંગું વાદહે દાડો ઉગે સે
તારા ભાઇનું આબરું જાહે દાડો ઉગે સે
કરરે ટડસી ઉતાવેળ દાડો ઉગે સે
તારો ભાઇતે લાજી મરહે દાડો ઉગેસે

પાંજરુ આલી આવે ઇતરે લાડી સીતરાં પેરીન ફીરા ફરવા તીયાર, ભરાડીથી ઉસકીન બારતી લાવે તાં ફીરાફરે. લાડીનાં ગીત ગવાય, બે પાહેનો વાક કાડીન અમાં હમાં ગાય, નાળી નાળી ટુળગ્યાંમાં ગાય, ઢુલ વાળા એક પાહે રમેત કરે. ફીરા પાડે તી વખત ઘમરોળ ઉડે. બૈરાં માંડવોલીન ગાય.

લાડીન તૈના ગાય-

લાડી લાડા હમું ભાળ, લાડી લાડા હમું ભાળ
જાંણે ટીમરવેનું થોક, જાણે ટીમરવેનું થોક
જાણે ઉજાડમાંનો વાંદરો, જાણે ઉજાડમાંનો વાંદરો

લાડાન તૈના ગાય-

લાડા લાડી હમું ભાળ...(૨)
જાણે ટીમરવેનું થોક...(૨)
લાડા લાડી હમું ભાળ...(૨)
જાણે કલેડાનું બુંદું...(૨)
લાડા લાડી હામું ભાળ...(૨)
જાંણે ઉજાડમાંની વાંદરી...(૨)
જાંણે કુવામાંની ડેટડી...(૨)
કુણ ઉસું રે...કુણ નીસું રે...
લાડો ઊસો રે, લાડી નાસી રે...

બીજું ગાય -

મારો ભાઇતે ઇમ કિતોતો જુડા વાડી હે, જુડાવાડી હે.
જુડાવાડી કાંથી ભાયા ટળીલી લાડી હે, ટળીલી લાડી હે.

ગાય નાસે, બે પોગી ઉસાં થાઇ થાઇન કુદે, બે હાથના માંડવા લે પોગ ધમ ધમ કરે, માતા સડીવેન કુદે તીમ કુદે, બજારમાંથી લાવીલું અન હાસવી રાકીલું પાંનબીડું કાડીન કિતરાકતે ફીરા વખત ખાય, ગાવેની, નાસવેની, રળાઇ કરવેની સુટ મળે તીનો લાબ લે. મન ફાવે તીમ નાસે. ફીરા પુરા થાય ઇતરે લાડી પાહેનાં બૈરાં સોરીમાં ફરી વળે. અન એલફેલ ગાય.

સોરી ફરતો રે ગમીરો લી ફર્યો...(૨)
રમલી ફરતો રે ગમીરો લી ફર્યો...(૨)
રમલી પડે રે ગમીરો લી ફર્યો...(૨)
ભાયો સડે રે ગમીરો લી ફર્યો...(૨)

રીલવાઇનું ઇણજીન ધીરું ધીરું રગે પસી ડુટ કરવા મંડે ઇમ ડુટા ડુટ કરીન ગુળ ગુળ કુંડાળામાં ફરે, માંડવોલીન ગાય, ધુળો ધુળો ઉડાડ કાડે પસી ધીરાં ધીરાં થમી જાય, વિવાનું કામ પુરું થાય ઇતરે ગીતાં ઉસાં થાય, થુડાં થુડાં મોડાં સાલે, ફીરા ફરીન લાડો જાનમાં બીહે, તાં, હળદ લગાડે પસી રવાના થાઇ જાય, કિતરીક વખત લાડીન લીન જાય, જાતી વખત બૈરાં ગાતાં જાય.

સુટાં માથાં ગુથાડ દીજો વૈઉન કિજો વેલી આવે...(૨)
વૈઉન કિજો વેલી આવે પાનકીન કિજો હાતી આવ...(૨)
ઘેર દૈણું પડયું સે, વૈઉન કિજો વેલી આવે...(૨)
વાહિદું પાણી કરવા હારું વૈઉન કિજો વેલી આવે...(૨)

ટુપલું રુટા કરવા પડહે વૈઉન કિજો વેલી આવે
રામુડી બેનનાં પુટલાં કરવા વૈઉન કિજો વેલી આવે.

કુદરોત ઇનાંનો આધાર, નસીબમાં વે તે મળે, ઇમ માંને, તાલુકાવાળા ઉપરેશન કરાવવેની વાત કરવા આવે તી વખત કાંતે ગુજરાતમાં વે અન કીતરિક વખત ઘેર વે. વાત કોન હાંમળતા. અન ઉપરેશન વાળાંન કોન જડતા, એકતે ધાવતું વે અન બીજું જણી કાડે. કુદરત ઇનાનો ભાઇબંદ ઇતરે કુદરત પરમાણે સાલે. આખું વરહ મિનેત મજૂરી કરવા ઘેર બારતા જાતા રે અન સુમાહાના ઘેર આવે. કાંમ કરીન ખાવેની ઇનાંની રીત સે. નસબંદી વાળાંન ગણતા કોન ઇતરે ઇનાનતાં વહતી વદાર. કિતરાક બે, ત્રણ કે સ્યાર બૈરાં રાખે, ઇમ કે સે કે પેલાંના વખતમાં હાત બૈરાં રાખવાવાળા હીતા. એક કરતાં વદાર બૈરાં રાખવાવાળાન તાં મનખાં વદાર. ભીલહમાજમાં ઇવું માનેસે કે કુદરોત આલે તી પાસું ની ઠીલવેનું. પણેન થુડાંક વરહ થાય તીમાંતે વહતી વદારો કરનાખે. બૈરાંનાં આંણાં ફરવેનો રીવાજ સે કીતરીંક વખત સુરાં હાતી પુતેના પિયોરમાં જાય. પિયોરમાં જાયતી વખત માથે પુંટલું, કાંખમાં સુરુ ઉસકીલું વે અન એક બે અગેડ સાલતાં ભળાય, બદાંથો અગેડ સુરાનો બા સાલે તીન ખાંદે એકાદ બીઠીલું વે અન આખી લંગાર રીલવાઇની લીણ બણીન જાતાં ભળાય. ઇનાંનતાં એક હરકું ખાવેનું મળે ઇતરે સુરાં પુણ દુબળાં, મિનેત મજૂરી કરવા જાય તી વખત સુરાંન હાતી લીતાં જાય ઇતરે મુટાં સુરાં નાંનાંન હાસવે, સુરાંન ભણાવવેનું નાંમ કોન લીતા. મજૂરી કરવા નથી જાતા તીનાંનતાં સુરાં વે તી ડગરાં-બુકડાં સારવા જાય, ભણવેની વાત કોન કરતા, સોપડીમાંની વિદ્યા આપડે મોડે ની સડે ઇવું કે.

○

ભીલનું ગોતર

સુરમલ વહોનિયા

આપડા દીહમાં આદિવાસિયુંની વહતી ઘણી સે, ભણીલાં લુકાં ઇમ કે સે કે બદાં લુકાંન ભીળાં ગણવામાં આવે તીમાં હાત (સાત) ટકા વહતી આદિવાસિયુંની સે, ઇમ પુણ કે સે કે દીહમાં સ્યારહીંન હતાવીહ (૪૨૭) આદિવાસિયુંની જાતી સે તીમાં બદાંથી મુટી સાંથાલ જાતિ સે. દીહના બરુબર વસના ભાગમાં રીનારી મધ્યો પરદેહરાજ્યોની ગોંડ નામની જાતિનો બીજો નમર, અન આખા દીહમાં તીજો નમર ભીલ જાતિનો સે. ગુજરાતના ભીલ બદાંથી જુના આદિવાસિ ગણાય સે. આપડા દીહમાં મધ્યુ પરદેહ, રાજુસ્થાન અન મહારાષ્ટ્રમાં ભીલ પરજાની વહતી વદાર સે, બીજા મલકમાં ઉસી વહતી સે. ગુજરાતની આદિવાસિ વહતીમાં બદાં કરતાં વદાર વહતી ભીલુંની સે. હુરીમાં ઠેઠ બનાહકાંઠેથી લીન રાજુસ્થાન, મધ્યુ પરદેહ અન મહારાષ્ટ્રના સરહોદવાળા ભાગમાં ઇ જાતિની પરજા રે સે.

ભીલ જાતિનાં કુઇ સોપડાં લખાયાં નથી ઇતરે ઇ કાંથા આયા, કાંના રીવાસી સે, કઇના જનમારાથી આં રીતા આયા સે તી વળખાતું નથી. કીતરાંક સોપડાંમાં ઇનાંની વાતીં સે પુણ ઇનાંની જાંણકારી મળતી નથી, ઇનાંની જાંણ હારુ આડી અવળી વાતી સે. ભણીલાં ગણીલાં લુકાંમાં કિતરાક ઇમ કે સે કે ભીલ લુકાં અસલમાં અઇનાં રીવાસી સે. આપડા દીહમાં આર્યુ નાંમની એક પરજા આવી ઇ વખતમાં ઇની ધરતી ઇપેર ભીલ લુકાં રીતાં તાં, આર્યુ હાતી ની બણ્યું ઇતરે ઇનાંન લડાઇ થાવા મંડી અન ભીલ નાઠા તી જંગલમાં જાંઇન ભરાઇ ગ્યા, કીતરાંકે જંગલમાં જમી કાડી અન ડુંગરોમાં જાઇન રીવા માંડયા. ઇમ કેસેકે આદિવાસિ ઇનાદીહના મૂળ રીવાસી સે, ઇનાંનું અસલ વતોન આપડો દીહ સે. આપડા દીહીની જૂનામાં જૂની પરજા સે ઇતરે ઇનાંન આદિવાસિ કિવામાં આયા સે.

કીતરાંક તે ઇમ કે સે કે આર્યુ નામની પરજા આપડા દીહમાં આવી તી પેલાં આદિવાસિ ઇના દીહમાં રીતાતા અન રાજપાટ સલાડતા. આર્યુ હામે હારીગ્યા ઇતરે ઇ જંગલમાં જાતા રહ્યા.

ઇ બદાં ઇના દીહનાં હીતા કે કીથાંકથા આવીન અઇ વહયા તીમ કિવું કાઠું સે. કિતરાંકે તે ભીલુંના લુઇની તપાહ કરાવી તીમાં નાળું નાળું જડયું, તીની નાળી નાળી વાતી પૂણ સે. કિતરાંક દ્રાવિડિયન કુળ પેલાંના ગણે સે ઇતરે ઇમ કે સે કે આર્યુ અન દ્રવીડ પરજા કરતાં ભીલ પરજા ઇના દીહમાં પેલાંથી રીવાવાળી પરજા સે પુણ ઇનાનું માથું, નખુડું, ગળું, લેલેડ, મોખામણું અન સાતીનો ભગવો તપાહતાં આર્યુની પરજા જીવું ભળાય સે. ઇતરે ઇમ કિવાય કે આર્યુના વંહ વિલામાં કિતરાંક ઇનાંનાં લખણ પડીલાં સે. ગુજરાતના ડૉ. મજુમુદારી તે ભીલુના લુઇની તપાહ કરી તીમાં આર્યુનું લુઇ વદાર સે. પેલવેલી ટુળીમાં ઇ આયા વે અન આર્યુ વગરની જાતિમાં

ભળીગ્યા ઇવું કિવા વાળા પુણ સે. કિતરાકતે કોલ અન સાંથાલ જાતિમાં પુણ ગણે સે.

દીહના નાળા નાળા ભાગમાં રીવા વાળા અન મૂળ રીવાસી ઇવા ભીલ જાતિની પરજાન કિતરુંક વિઠવું પડયું તીની વાતી પુણ કિતરાંક સોપડાંમાં લખીલી સે. આપડા દીહમાં બારતાંથી આવનારી પરજા અઇના રીવાસીયુન રંજાડતી અન કીતરીક વખત દીહના નાળા ભાગમાં રીવા વાળી પરજા પુણ આદિવાસિ પરજાન હેરાન કરતી તીમાંની કિતરીક વાતી સોપડામાં સે. ભીલ જાતિનાં કિતરાક તે રાજા હિતા અન કિતરાંક તે સરદાર પુણ બણ્યાતા, તીનાંન ઉરાવવા દીહનાં બીજા મલકનાં રાજાઉંએ કિવું કર્યું તીની વાતીં સોપડામાં મળે સે, ઇમ કિવાય સે કે રજપૂત, મુગલ અને મરાઠા જાતનાં રાજાઉંએ ઇનાં ઇપેર જુલમ કર્યો પુણ રાજગાદી ઇપેર તીનાંનો અસલ હક્ક રે ઇની સાબીતી હારુ રાજપૂતનાં રાજ્યુંમાં રાજા ગાદી ઇપેર બીહે તી પેલાં ભીલના અંગુઠામાથું લુઇ કાડીન ટીલું કરવેનો રીવાજ પુણ જાણીતો સે.

ભીલ પરજાની તપાહ કરવાવાળા નાળી નાળી સોપડચાંમાં ભીલ જાતિની વાત કરે સે. હંસ્કૃત ભાસ્યાના જાણકાર ગુણાઢય કરીન સે તીની સોપડી બૃહતકથામાં અન આર્ય જાતિનો જુનો સોપડો વેદ નામથો વળખાય સે તીમાં પુણ ભીલુંનું નામ સે. હંસ્કૃત ભાસ્યામાં ભીલ સે તી ભિદ્ ધાતુ માંથો બણ્યો અન તીનો અરથ ભેદવું ઇવો થાય સે. ભીલ શબદ હંસ્કૃત ભિદ્ તીમાંથો ભલ્લમાં ફીરફાર થાઇન બણ્યો સે. ઇ બણતી વખતની તપાહ કરગ્યેત દ્ માં લ્ ભીગો થાઇગ્યો અન ભિલ્લ થાયો, ઇ જૂનો શબોદ સે અન ભીલ ઇના પસીના વખતનો (મધ્યોકાળનો) શબદ સે.

પાકૃત ભાસ્યામાં ભિલ્લ શબોદ જડે સે, 'પઉમચ રિયમ'માં ભિદ્દના ઠિકાણે ભેલ્લ શબદ આયો સે. તામીલ ભાસ્યામાં બીલ શબોદ સે. બીલ ઇતરે બાંણ (હરગ્યાંન કાંમઠીના અરથમાં) ભીલ જમાંનાથી પુતેના હાથમાં હરગ્યાંન કાંમઠી રાખતો આયો સે. જંગલના જનાવરાંથી બસવા હાથમાં હરગ્યાંન કાંમઠી લીન ફરતો અન કિતરીક વખત શિકાર કરવા હારુ પુણ હાથમાં હરગ્યાંન કામઠી રાખતો, ઇતરે ગમેતાં જાય તી વખત ભીલ હરગ્યાનં કામઠી હાતી રાખતો ઇના હારુ બીલ નામ આલીલું સે. ભીલ જૂનાં જમાનાથી પુતાનું અસલ હથગ્યાર બાણ ગણાવે સે.

જુનામાં જુનાં સોપડાંમાં ભીલ પરજાની વાત આવે સે તીમાં ભાગવોત પુરાણ નામનું સોપડું પુણ સે. તીમાં કિવાયું સે કે જુના જમાનામાં રાજર્ષી અંગના વંશુજમાં વેન નામનો રાજા થાઇગ્યો તી ધન દુલતમાં સક્કીગ્યો પરજાન હાસવવેનું સુકીગ્યો ઇતરે પરજામાં ખાના ખરાબી, ખુન ખરાબી વદવા માંડી. પરજા લુટાવામંડી, દેખભાળ કરવાવાળું કુઇ નથી ઇતરે કિતરાકતે મનફાવે તીમ લુકાંન રમાડતા અન લુટતા, ઇ ભાળીન કિતરાક રુષીમુની (સાધુબાવા) થું નીં રીવાયું તી બદા દોડતા દોડતા રાજાન હમજાવવા રાજાના દરબારમાં ગ્યા, પુણ ઇમ કિવાય સે કે રાજાએ તીનાંનું અપમોન કરીન કાડી મિલ્યા. અન પુતે ભગવાંન સે ઇમ ગણાવતો ઇતરે રુષીમુનીયુંન લાગી આયું, તીનાંય હરાપ દીદો અન રાજા મરીગ્યો. પરજા રણીધણી વગરની થાઇ ગઇ ઇતરે વદાર વગડવા માંડી. રુંષીમુનીયું વસ્યાર કરે કે હાઉ પરજાન કુણ હાસવે ઇતરે ઇનાંય રાજાના હાતોળમાંથો એક માંણહ બણાયો, ઇ માણહ કાળા રંગનો, સપટા નખુડાવાળો, મુટા મુટા હુઠ, રાતી સુહ આંખ્યી, અન તાજો ડીલીં હીતો. જલમતાંની હાતી તીને પુણ રાજાના ગુણ લી લીદા ઇતરે ઇ પુણ અપરાદી ગુણ વાળો જલમ્યો. જલમતાં હાતી ઉબો થાઇન

રુષીમુનીયુંન પુસે કે હાઉ માર કઇનું કામ કરવેનું સે ? રુષીમુની હમજીગ્યા ઇતરે ઇનાંય ઇન નિષીદ ઇમ કીદું, નિષદનો આરોથ બીહીજા ઇવો થાય. ઇતરે ઇન ઇવું કિવામા આવે સે. નિષાદ અન ભીલ શબ્દ એક હિવા જુગ્યે કિતરાંક ઇનાંન હરકા ગણે સે. નિષાદ વેદુંના વખતની જાતિ સે. નિષાદને આગ્નેય પુણ કે સે.

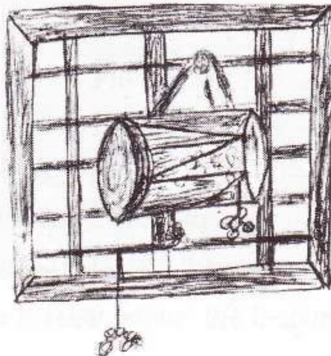
નાળી નાળી બુલી બુલવાવાળી જાતિ સે તીમાં સન્થાલ, મુંડા, અન સબર સે, ઇનાંન કોલ પુણ કે સે. નિષાદ ઘણી જુની જાતિ સે. વાલ્મીકી રુંષીન પુણ ઇ જાતિ હાતી સંબોધ સે. વાલ્મીકી પુતે ભીલ સે અન ડાકુ રત્નાકર નામથી લુંકાંન લુટતો, પુણ સાદુ સંતુના મેળાપથો રુંષી અન કવિ થાઇગ્યો ઇ આપડો જુનો કવિ સે. ઇતરે સોપડાં વાળા ઇન આદિકવિ કે સે. ઇનો પુણ વસ્યાર કરવા જીવો સે.

મહાભારુતમાંનો ઇકલોવ્ય ભીલ હિતો. તીનો અંગુઠો ગુરુ કપાવી લે સે. ઇમ કિવાય સે કે નિષાદ રાજા હિરણ્યુધનુનો સુરો ઇકલોવ્ય દરોણગુરુ પાહે બાંણવધ્યા હિકવા જાય સે તીન ગુરુ નિષાદ ગણીન હિકવતા કોન અન કાડી મિલેસે તર તી ગારમાંથી મૂર્તિ બણાવીન તીન હમી રાખીન હિકેસે. એક દન ગુરુ ફરતા ફરતા આયા તીનાંન ખબર પડી કે અઇ બાંણ વધ્યા હીંકીલો કુઇક સે તીને કુન કનથી ઇવી વધ્યા હીકી તીની તપાહ કરી. પુતેની મુર્તિન અગેળ રાખીન વિધ્યા ભણ્યો ઇમ કિદુ ઇતરે ગુરુએ જમણા હાથનો અંગુઠો ગુરુ દખીણામાં માંગી લીદો. એકલોવ્ય પુણ વટથી અંગુઠો કાપી આલે સે.

રામાયુણમાં શબરીનું નામ સે તે શબરી ભીલ જાતિની સે. ભગવાન રામ જંગલમાં જાયસે તી વખત ભીલ કિવો હાત આલે તીની વાત તુળસીદાસ નામના એક ભગત(કવિ) કરે સે. આપણા દિહના એક મુટા કવિ મેથીલી સરોણ ગુપત વાત કરે સે કે નિષાદ, ભીલ, શબર, ઇ શબદ જંગલમાં રીવાવાળા વનવાસીયું હારું સે.૦

ભીલ જાતિની જુની જાણકારી ભાગવોત પુરાણ, અગ્નીપુરાણ, વાલ્મીકી રામાયુણ, મહાભારત, મોનસ્મૃતિ અન શિવપુરોણમાં મળે સે. ભીલુંનો સંબંધ શીવ ભગવાંન અન પારોવતી માતાની હાતી હિતો. શીવ પુરાણમાં ભીલ શીવથી પેદા થાયલા વતાડ્યા સે. અન મનોસ્મૃતિમાં બાંમુણ બાપ અન નીસા હમાજની અસ્ત્રીથી પેદા થાયલા ગણ્યાસે. માહાભારતમાં ઘણાં ઠીકાંણે ભીલુનાં નાંમ આવે સે.

○

ભીલ હમાજમાં જલમની વિદી

સુરમલ વહોનિયા

ભીલ પરજા મિનેત મજુરી કરવાવાળી પરજા સે. ઘેરની ખેતી પુતે કરે અન ખીતીમાંથા પરવારે ઇતરે મજૂરી કરવા નીકળી પડે. ઇનાંના બૈરાં પુણ ઇવાં કાઠાં કે હુવાવેડ આવવેની થાય તી દન હુદાં કાંમ કરે અને હુવાવેડ આવેન તાંણ દનમાં પાસાં કામ ઇપેર સડવેની તીયારી કરવા મંડે અન કામ ઇપેર સડી જાય. હુવાવેડ આવવેની વે તી દનાંમાં નોદ રાખે, પીટમાં દુખવેનું સાલુ થાય ઇતરે ગામની કે ફળગ્યાની હોગ્યાંણી (દાયણ) ને તીડ લાવે, તે આવીન હુવાવેડ કરાવે, હુવાવડીના પીટ ઇપેર ઘી લગાડીન પીટ સીકણું કરે અન મીણીં આવે તી વખત બે કે તાંણ આદમી અન હોગ્યાંણી ભીળા થાઇન હુવાવડીન ઠીલે (પેટ પર ધક્કા મારીન સુવાવડ કરાવે) મીણી આવે તી વખત એક હાતી બદાં ધકુલે ઇતરે હુવાવેડ થાય. બાળુક જલમે તીન હોગ્યાંણી હાય (પકડે) અન ભાલડી (તીર) થું નાળું કાપે. સાપ કરીન હુવાવડીન મેરાં મીલે.

હોગ્યાણી હાતી હુવાવેડ કરાવવા જાણકાર વે તી આદમી પુણ આવે. કુઇક વખત બાળક આડું આવે અન જલમતું નીંવે તી વખત જાણકાર વે તી હાથ મીલીન બાળુકની હુદ્દું કરે, બરુબર તપાહ કરીન પસીં હુવાવેડ કરાવે.

કુઇક વખત બાળુક જલમતું નથી અન હુવાવડીન વીલા પડે સે તી વખત જાણકાર વે તી ''એડી દેવાનું'' કામ કરે સે. જાણકાર માણહ હુવવાડીના ખાટલા ઇપેર ઉબો રે અન પડાળમાંની વળી હાઇન એક પોગની એડી હુવાવડીના પીટ ઇપેર રાખીન આસકો મારે ઇતરે બાળુક જલ્મે. ઇમ કરે તીનાથી કિતરીક વખત હુવાવડી અન બાળુકનું ઝુખમ રે સે. કિતરીક વકત બાળુક આડું આવે કે મરીલું વે તી વખત કારીગર તપાહ કરીન બાળુકનો નીકાલ કર દે સે કિતરીક વખત બાળુકને ખીસવું પડે સે.

ભીલ જાતનાં બૈરાં કહાયલાં અન કાઠાં ઇતરે ઇનાંન હુવાવેડ આવે તી વખત ખાસ વીલા નથી પડતા. ઇનાંન કઇ કોન થાતુ થુડીક વારમાં હીતું ની હીતું જીવું થાઇ જાય. બાળુક જલ્મે તીના તાંણ કે પાંચ દન હુદી નાળી રે પસી ઉંગળીન સુકી (ચોખ્ખી) થાઇ જાય. તાંણ કે પાંચ દન થાય ઇતરે ઘેર લીપાડીન માથુ ધુવાડવેની વિદી કરાવે, તીમાં ઘેરની ઉહરીમાં લુટની ઢગલગ્યી કરે તીન વસમાં દાણાંની ઢગલી કરે તીન ઇપેર પાણીનો ભરીલો કળાહગ્યો અન નારોળ મિલે. ઉહરીના સ્યાર ખુણામાં સ્યાર ભાલડગ્યીં (તીર) રૂપે પસીં ઘી નો કે તેલનો દીવો કરે અન આરતી કરે પસીં વદાવીન દાણાની ઢગલી ઇપેર નાના બાળુકની મીલીન ગગડાવે તીન ''ડુંગોર ઢળાયા'' ઇમ કેસે. ડુંગોર ઢળાવે પસી બાળુકની ફોઇ બાળુકને ઉસકી લે તીન કંઇક લાગ આલે તર તે પાસી બાળુકની આલે સે.

બાળુકના જલમ વખત હુવાવડી ન બરુબર હુવાવેડ ના થાય અન તકલીફ પડે તી વખત હોગ્યાંણી ખત્રીની બાદા રાખે અન માથા ધુવાડે તી દન બાદા સુડે, કુઇ વખત ઘેર ઘણી કે હુવાવેડ કરાવવા આવીલો જાણકાર વે તી ખત્રીની બાદા રાખે. બાદામાં નારોળ કે કુકડાનો ભુગ આલે. હરાની ધાર નાંખે, કુઇક વખત બુકડાનો ભુગ આલે.

હુવાવડીને હુવાવેડ આવે તી દનથી તીના ખાટલાના માથા પાહે એક ભાલડી ખુહીલી રાખે તીનાથી તીની મેરા મેલું આવતું નથી ઇમ માને સે. હુવાવડીના ખાટલા ઇપેર સાંયણી (લોટ ચાળવાની) મીલી રાખે તીની ઇવી માનતા સે કે બારતાં થા આવનારાં બીજાં બૈરાંમાં કુઇક ડાકીણ વે તીની નજર નાના બાળુક ઇપેર પડતી નથી. ભાલડી અન સાયણી મીલીલી રાખે ઇતરે ડાકણીની મેલી વિદ્યા કામ કરતી નથી. ખાટલાના સ્યાર પાગ્યાન નીસાં મકકીના પાંસ પાંસ દાણા નાંખી રાખે તીન અન્ન કે, પાણી રાખે તીન 'જળ' કે. ભીલ પરજામાં અન્ન અન જળની પવિતોર (પવિત્ર) માંને સે. મેલી વિદ્યામાં અન્ન જળથી કુઇ મુટું નથી ઇતરે ખત્રીન હાતી રાખીન અન્ન જળની આડ મીલે સે.

○

ભીલ ના લગનની રીત

સુરમલ વહોનિયા

ભીલોમાં કન્યા પસંદ કરવેનું કાંમ લાડા (વર) ના આઇ-બા (મા-બાપ) કરે અથવા પુતેના સંબોધીઓ કરે. કન્યાનાં આઇ-બા હામા સાલીન પુતાની સુરીની વાત કરતાં નથી. લગનની વાત કરવા ભાંજગડિયો રાખે તી આમી હામી વાત કરે. કન્યા વાળા હા કે તર લાડા પાહેના (પક્ષનાં) પાંસ કે હાત જણાં ભેળાથાઇન હગાઇ કરવા જાય. જાતી વખત હકન કાડે. કાગડો કે ઢેલડાં (સારસ) ડાબાં જમણા બુલે તેને ઇપેરથા હકન કાડે, જો ડાબે પાહે ખુલે તી હકન કિવાય અને જમણેપાહે ખુલે તી હકન ની થાયા કિવાય. ઇતરે પાસા વળી જાય. લાગલગાટ બે તાંણ દન હક્કન નીં થાય તી કન્યાનું નામ પસ મિલદે અન બીજી ખોળવા મંડે. બીજે પાહે પુસાડે, પુસાડી પાસા હકન કાડી હગાઇ કરવા જાય. હકન તાજા થાય તી વખત હરા (દારુ) ની ધાર નાંખે. હગાઇ કરવાજાય તી વખત હાતી હરો લેતા જાય. તાં જાઇન બદાંન પીવાડે અન પુતે પુણ પીવે પસી લાડીના પાહેનાન ભીળા કરીન રુપગ્યા આલે. લાડીન બા (પિતા) ના હાથમાં રુપગ્યા આલે. ખાઇ પીન પાસા ફરે. ઇ વખતની હગાઇ કાસી કિવાય.

લગન લીવાતાં પેલા પાકી હગાઇ થાય. લાડા (વર) પાહેનાં પંદરથી વીહ માણહ કાપડું કરવા લાડીને ઘેર જાય. જાતી વખત લાડી હારું પોગમાં પેરવેના તુડા (ઝાંઝરી) કબજો, નારોળ, અતરની હીહી, હરો, સુકા, અન ગોળ હાતી લીતા જાય. તાં દીજ ઘડાય, દીજ નક્કી થાય તી વખત તુડા, કબજો અન નારોળ લાડીને ઝીલાડે (થાળમાં મૂકીને) બાકીનું ભીળાં થાયેલાં બદાં વાટીન ખાય. કુઇક ઠીકાણે કાપડાવાળાંન બુકડી આલે. તી મારીન હાંયણું (શાક) બણાવી સુકાં હાતી ખાય. તી હગાઇ પાકી થાઇ ગણાય. દહેજ ઘડવા લાડા અન લાડી બે પાહેનાં બીહીન નક્કી કરે, ભીળા બીહીન નક્કી કરે તીન પસ (પંચ) કિવાય; પસમાં નક્કી થાય ઇતરે બદા બંદાઇ જાય, દીજમાં રુપગ્યા કે ઘરીણા નક્કી થાય તી પરમાણે લીવોડ-દીવોડ થાય. રુપગ્યા ની નીકળે તર ડગરાં (ઢોર) ખંડી આલે, (કિંમત નક્કી કરીન આપી દે) ડગરાં લાડીન તાંના માણહ આવીન લી જાય. દીજમાં નક્કી થાયેલી રકોમ બદાની હાજરીમાં ઝીલાડે, બે પાહેનાં બે લીણમઃ બીહે અને વારા ફરતાં રુપગ્યાને પોગી લાગીન લાડી પાહેનાં એક જણકન ભીગા કરે. પસી હગાઇ પાકી થાઇ ગણાય. ખાય પીન રામ રામી કરીન સુટા પડે. સુટા પડતી વખત વાંના અન જાનનું નક્કી કરે તી પરમાણે વાંના રાખે.

વાંનાના દન નાળા રાખે, લાડાનાં વાંના કરતાં લાડીના ઉસા (ઓછા દીવસ) વાનાં રાખે લાડાનાં પાંસ વાના રાખે તર લાડીનાં તાંણ વાના, લાડાનાં હાત (સાત) વાંના રાખે તર લાડીનાં તાંણ કે પાંસ વાંના રખે. લાડાનાં વાંના પાંસ, હાત કે, અગ્યાર રાખે. લગન પેલાં બે પક્ષ વાળાંન ઝીટલાં વાનાં ફીરવવા વે તી નક્કી કરે.

કાપડા પસી લાડા પાહેનાં ગાઠા આલવા જાય, માટીનાં બે નાનાં ગાગરાં તીમાં એક ગાગરામાં હળદના ગાઠગ્યા અન એક ગાગરામાં ગોળ ભરીને લી જાય તેન ગાઠા કિવાય, ગાગરાના કાંનામાં હીંદુર (નાડાછડી) બાંદીન તીન હાતી બે હરગ્યેના (તીરનો સળીયો) કટકા બાંદે તીન હાતી નાનહીક તીલની હીહી બાંદે પસી લાડીન તાં આલવા જાય. લાડીન તાં આલવા જાય તીદન ગાઠા વદાવીન ઘેરમાં જાં ભરાડી (ગુત્રજ) ની જગા ઇપેર લાડી વાને બીહે તાં મિલે સે. લાડીન તૈનાં બૈરાં ભીગાં થાઇન ગાઠા વદાવે અન ગાઠા આલવા આવીલાં લાડીન ઘેરમાં જાઇન ભરાડીમાં ગાઠાનાં ગાગરાં મીલી આવે. હળદનાં ગાઠગ્યા માંથો વાંનાને દન એક ગાઠગ્યો સુડે તી લાડીની હળદમાં વાપરે. હીહીમાનું તીલ. લાડીન તીલ સડાવતી વખત વાપરે, લાડીનાં ઘેરમાં ગાંઠા મિલવા જાય તી વખત ગાઠા આલવા જવા વાળા ગાગરા માંથો થુડોક ગોળ કાડલીતા આવે અન બદા ગોળ વાટીન ખાય.

ગાઠાંની વીદી પુરી થાય પસી લાડી પુતેને ઘેર વાંને બીહે, લાડા અન લાડીની તીલ સડાવવેની વીદી એક હરખી સે. ભરાડી અગેળ પાટલે બીહાડી તીલ સડાવેની વીદી કરે. લાડા લાડીનું માથું અન વાહો (પીઠ) ઉગોડોરે ઇમ સીતરાં પેરીને બીહાડે, કુવારા સુરા અન સુરગ્યીં જુડ વગર (એકી સંખ્યામાં) તાંણ, પાંચ, હાત કે નો, બદાં ભીળાં થાઇન લાડાનું તીલ સડાવે તીલ સડાવવા ગામનાં પટેલ (પુલીસ પટેલ)ની બુલાવે, પટેલ નીં આવે તી વખત તીની જાત (અટક) નો કુઇ પણ માણહ આવીન તીલ સડાવે. પટેલની જાત (અટક) વાળો કુઇ પણ માણહ તીલ સડાવે. પટેલ વગરની જાતના કરહા કિવાય પટેલની જાતમાં લગન વે તી વખત કરહા તીલ સડાવે. તીલ સડાવે તે વખત પેલાં ભરાડીમાં હરાની ધાર નાંખે પસી તીલ સડાવે. કુવારા સુરા અન સુરગ્યી લાડા કે લાડીના માથા ઇપેર હાથ લી જાઇન ભીગા કરે બદાંનો એક હાથ લાડા કે લાડીના માથા ઇપેર અન તીમાં તીલ રીડીન ધીરાં ધીરાં ટપકાં પાડતા માથાથી નીસા કેડ (કમર) હુદા આવવા દે ઇમ કરીન હાત (સાત) વખત કરે અન તીલવાળા હાથ લાડા કે લાડીના માથામાં સાફ કરે. પસી લાંબા સીતરામાં ડાંગેર રીડીન લાડા લાડીનાં માથા ઇપેર રાખીન મુહળાથી ખાંડે ઇવો ડોળ કરે, હાતવાર ખાંડીન નીસાં રીડે. લાડા લાડીન ઉગંળાવીન હળદ લગાડે અન વાંનો કાડે, ગામનાં ભીગા થાયલાં બદાં વાનામાં નાસે, લાડા કે લાડીને હળદ લગાડીને ઘેરમાં ઉસકીન નસાડે, ખાંદા ઇપેર રાખીન નસાડે બબ્બેની જુડમાં ઉસકે અન નસાડે કિતરીક વખત પાટલે બીહાડીન તીન ફરતાં ટુળામાં ઉસકીન નસાડે કિતરીક વખત કરસુટ (લાકડાનું પહોળું લોટ બાંધવાનું સાધન) માં બીહાડીન બૈરાં બધાં ફરતા હાય (પકડે) પસી ફરી ફરીન નસાડે અરદી રાત થવા જાય તી પેલાં વાંનો કાડે, વાંનો લીવા વાજાંવાળા બાંયણામાં આવી વગાડે, વાંના વખત લાડા કે લાડીનો બનવી વે તી ઉસકવા આવે, ભરાડીથી ઉસકીન ઘેર બારતો લાવે, બારતાં લાવીન ખબે બીહાડે, હાથમાં તરુવાર (તલવાર) હવાડે, ઇપેર સીતરું (કપડું)પોહતું કરીન લાડી કે લાડાન સાયડો કરાવે અગેડ એક જુણ સીતરાના બે સીડા હાઇન સાલે તેન વાહે બદાથો વસમાં લાડી કે લાડાન ઉસકવા વાળો લાડી એક હાથી તરુવાર હાઇરીવે તી તરુવારથું સીતરું માથાના ઇપેરના ભાગમાં ઉસું કરીલું રાખે, તીન વાહે વાંનામાં આયાવે તી બદા જાય, બે જુણ સીતારાનાં સીડા હાઇ રાખે એક જુણ પાહે થાળીમાં દીવો બળતો વે તી રાખે. રમવા હરકી જગા ઇપેર જાઇન બદાં ઉભારે. વાંનો કાડવાનો વે તી વખત વાજાં વાળા ઘેરનાં બાયણે આવીન વાજા વગાડે, વાનો લીન જાય, વાંનો રમીન પાસા જાંથો લીગ્યાવે તીની જગા ઇપેર વાનો લાવે. વાનાનાં દન પુરા થાય તી દન તીલ ઉતારે લાડીનું તીલ ખાસ કરીન જાન આવવેની વે તી રાતી ઉતારે,

વાંના સાલે તીતરા દન લાડા લાડીન ગૂં નો રુટો, ઘી અન ગોળ ખવાડે, વાના વખતમાં બાકળા (માંમેરાં) રાખે તીમાં હગા હુઇનાં સીતરાં લાવેતી પણીલા વે અન લાડા લાડીનાં સબંધમા વે તીન ઉડાડે. મુમેરા ખાસ કરીન બૈરાનાં મા બાપ, બેન કે હગાં વાલાં લાવે. મુમેરાન હાતી નોતરું પુણ કરે (ચાંદલો) તી દન ખાવે પીવેનું રાખે, ખાય પીવેન લુકાં ભીળાં થાયલાં નાસે.

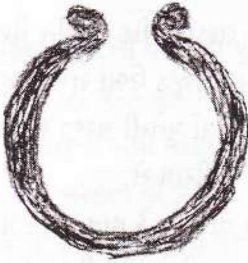
સીહ્રો દન તીલ ઉતારે તીદન મક્કીના નીતે (અથવા) સુક્કાંનાં લાડુવા (લાડુ) બણાવે, લુણ (મીઠું) નાંખ્યા વગરના મોળા તી બદાંનાં નામ લી ન તીલ ઉતારતી વખત આલે સે.

વાંના પુરા થાય તી દન નક્કી કરીલે દન બદા હગા હુઇના અન ગામનાં મનખા ભીગા થાંઇન લાડાને ઉગલાવે ઉગલાવે તે દન ગામમાં તીડું કરીન મનખા ભીગા કરે, રાત અરદી થાય પસી કે, પરબાતી પોરમાં લાડાન ઉગલાવે લાડાને ઉગલાવવા ગામનો પટેલ (પુલીસ પટેલ) કે ઇની જાતનો (અટક) કુઇક આદમી આવીને ઉગલાવે લાડો પટેલ (પુલીસ પટેલ) ની જાત (અટક) નો વે તર કરહામાંથો કુઇ પુણ જાતનો અગેળ પડતો માણહ આવીન લાડાન ઉગલાવે, ઉગલાવતી વખત એક માંણ હરો મંગાડે તી ઉગલાવતી વખત ભીગા થાયલા બદાં પીવે, પસી નાસે. ઉગલાવવા વાળો માણહ આવે તી લાડાની ભરાડી અગેળ હારાની ધાર નાંખે, લાડાન ભરાડી અગેળ સીતરાં (કપડાં) પેરાવે, ભરાડી અગેળ બીહાડી પાંજરું મીલે. સીતરાં પેરાવતાં પેલા પાંજરાની ધાર નાંખે પસી સીતરાં કાડીન પેરાવે સીતરાં પેરાવીન લાડાન ગરીણાં (રુપાનાં ઘરેણા) પેરાવે પસી મોડ બાંદીન તીયાર કરે, તીયાર કરીન ભરાડીમાંથો ઉબો કરીન ઘેર બારતો કાડે, હરકી (સરખી) જગા ભાળીન તાં બીહાડે, ભીગા થાયલાં હરો પીવે અન નાસે હગા હુઇનાં કે ભાઇ બીટા ધુણી કરે. ધૂણીમાં હરો લીન આવે તી બદાં પીવે ઢુલ વાજા વગાડીન નાસે.

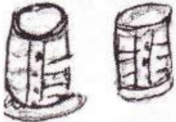
હગા હુઇનાં અન ગામનાં બદાં ભીળા થાય પસી જાન સાલે, એક કે બે ગાડું હાતી લે, તીમાં રુટા અન હાયણું (શાક) મીલીન હાતી લે, ગાડામાં નાનાં સુરાં બીહે, જીનાથી ચલાયની તી ગાડામાં બીહે. લાડો ટુળાં હાતી સાલતો લાડીને ગામ જાય. ઉગલાવીલો લાડો પણવા જાતી વખત પાસો વળીન પસેડ ભાળતો નથી. લાડીનતા પુગે તી પેલાં વાટમાં ઉહીડો કરે, એક જગા ઇપેર ભીગા થાઇન રુટો હાયણું હાતી લાયાં વે તી ખાઇ લે. કિરતીક વખત લાડીનું ગામ મેરાંવે તી વખત લાડીન તાં પોત્યા પછી પુતેનો રુટો અન હાયણું ખાય સે. રુટો અને હાયણું લાડાને ઘેર બણાવે સે જાનમાં આવનાર બદાંન ખવાડવું પડે. જાન લાડીને ઘેર પોતે તી વખત માંડુવે આવે પસી જાંનનો ઉતારો તોપવે તી વખત કોઇ ઝાડ નીસાં નીતે લાડીનાં ઘેરની મેરાં જાં હરકી જગા વે તાં બીહાડે સે. અગેડ પડતાં માણહું હારું એક બે ખાટલું અન બાકી-નાં હારું ડાંગેરનું પરાળ વાથરી આલે, પુતે હાતી ઝી લાયાવે તી ઉડીન રાતી હુઇરે સે. આખી રાત નાસે અન ગાય સે. હવીરનાં પોરમાં ઇતરે ઇન્દારે ઇન્દારે ફીરા ફ્રવેની વીદી કરે, ફીરા પાડતાં પેલાં લાડાન તૈના હરકા સુરા પાંજરું આલવા જાય. લાડી પાહેનાં બૈરાં ટુળી વળીન ઘેરને બાંયણે આવે થાળીમાં દીવો કરીને આંગણામાં ઉભા રાખે અન ઘેરનાં બાંયણામાં પાંજરું વદાવે અન લાડીની ભરાડી ઇપેર લીજાય સે.

લાડી કે લાડો ગણેહ બીહે તી જગા ભરાડી કિવાય, ભરાડીમાં હરગ્યા (ભાલડી) ના બે કટકા, મુહળુ, પાટલો ઇવું કાયમી પડચું રે સે મુહળુ તીલ સડાવે તે દન ઘાંણ ભરવા વાપરે સે તીના ઇપેર આંમેના પાંદડા બાંદી

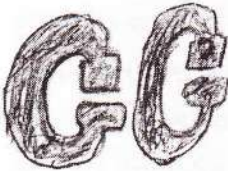
રાખે. ઇમ કિવાય સે કે ભરાડી ઇપેર ભાલડીનાં હરગ્યા રાખે તીનીથી મેલું તાં આવતું નથી. જાં હુદા વાંના સાલે તાં હુદું ભરાડીમાં બીહવું પડે. ભીલ હમાજમાં ભરાડી ખાસ લખવી વડે સે. ભરાડી જાણકાર વે તી ધાર નાંખે પસી વખાય લાડીની ભરાડી લાડીનાં ફુવા અન બનવી લખે. ભરાડી લખવેનો ખાસ અદિકાર લાડીનાં બનવીનો સે. પુતેનો બનવી લખે, બનવી ની વે તી વખત પુતેની જાતના જમાઇ ભીગા થાઇન લખે, ઘેર-ધણીકન હરો મંગાડે તીની ધાર નાખે ભરાડી સુકકાનો લુટ અન હળદ ધુળીન કુઇ ઝાડનું દાતુણ કાડીન તીનાથી ભરાડી લખે, સુકકાનો લુટ અન હળદ ની નાળી નાળી લીણી પાડે તીન પાહે પાહે ટપકાં પાડે, હળદ ધુળીન તીનાં ટપકાં મીલતાં જાય અન ભાત પાડતાં જાય, ભરાડી દુરવા દુરી કે લામું લાકડું પુણ રાખે. હરાની ધાર નાખવા વાળો ધાર નાંખે તીમાં બુલે ''એ ઘણી મારા ખીડાનાં ખતરી, આવીલા જીયલા, નાતના પરનાતના, મારા મા-બાપ ઓર લાડીની ભીડ ભાગજે, વેરી દસમન ને આંદળો કરજે, બદી વાતામા જીત આલ જે, લાડી ઓરનું ભલું કરજે, તરહ પાર ઉતાર જે, જીવતાં જાગતા રાખજે, તારા ભરુહે મારાં ઘણી, તારા નામની હરાની ધાર નાખુ સે મારાં ઘણી'' ઇવું બુલે સે. ઇમ કિવાય સે કે ધાર નાખીન પુતાનાં મરીલાં મનખાંન ઇયાદ કરતા જાય અન ટપકા મીલે સે.

ભરાડીમાં સૂરજ, સાંદો અન ગણેહ દુરે. તીની હાતી હાતી ઓર (લાડો) અન લાડીન પુણ દુરે. ઓર લાડીન દુરે તેમાં તીનાંના કણા ગઠાળતી વખત પાસી ધાર નાંખે સે.

પાંજરાવાળા પાંજરું ભરાડીમાં મીલીજાય તીમાંથાં સીતરાં કાડીન લાડીન પૈરાવે, તીયાર કરીન ફીરા પાડવા લી જાય. લાડીન હીંદુરી પેરાવે સે. (હિંદુરી એ લાલ રંગની સુતરાઉ સાડી સે. ભીલ પ્રજામાં લગ્ન વખતે ખાસ કરી ફેરા ફરતી વખતે લાડીને પહેરાવે છે. વર પક્ષનાં લાડી માટે લાવે છે અને લાડીને વળાવતી વખતે તે પહેરાવામાં આવે છે.)

જાનમાં આવીલાં હુતાવે તીનાન ઉઠાડીન ફીરા વખત જાન લાડીન ઘેરનાં આંગણામાં જાય, ઘેરનાં બાયણામાં લાડીની આઇ લાડાન પુખે, પુખતી વખતે લાડાન ગળામાં પેરાવીલી હાહડીનો આંકડો પેરાવીલો સે કે કાડીલો સે તીની તપાહ કરે સે. ગળામાં પુખણું (પુખવાનું કપડું) નાખતી વખતે પુખણાનાં બે સીડા હાઇન લાડાન હાપક (ખીંચે) સે તીના ઇપેરથું ઇને પારખું થાય સે કે જમાઇ કિવો સે. કિતરીક જગા ઇપેર ખુટી ખીસવાનો રીવાજ પુણ સે. પુખતાં પેલા લાડો લાડીનાં ઘેરનાં બાયણામાં આવે તાં આમેનાં પાનડાંનું તોરણ બાંદીલું વે તીન તરુવાર અડાડે પસી તીન પુખેસે, પુખતી વખતે ઇન ઇપેર થું મુહળુ, ઝુહરુ કે, તરેળું, સાહ ખીસવેલો રવાગ્યો ઇવાં ઉજારું પુખીન કાડે તી ઘેરની બારતાં મીલે. પસી સોરીમાં પાસપુંદો લી જાઇન ઉબો રાખે, તાં લાડીની બુન ઓરબીડગ્યુ (બે લોટા પાણી ભરીને માથા પર મુકીન આવે જે વચ્ચે રાખી લાડા લાડી જળની સાક્ષીમાં ફેરા ફરે) લીન આવે, કળહગ્યામાં હવા રુપગ્યો નાખીન તેન કનથા કળગ્યા લીલે અન જમીન ઇપેર

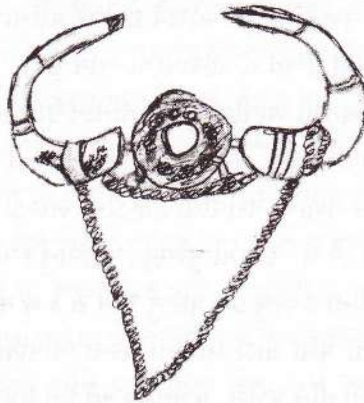
ગુઠવીન મીલ દે. સોરીમાં હાલેડાના લાકડાનાં સ્યાર ફાડગ્યાં કરીન તેની વસમાં કળહગ્યા મીલે સે.

પાંજરામાં થાં સીતરાં કાડીન તીયાર કરાવીલી લાડીન લાડીનો બનવી ઘેરમાંથી ઉસકીન લાડો જાં ઉબો વેતાં લાવે. લાડીનો બનવી લાડા લાડીન બીહાડીન ઇપેર સીતરું આડું કરીન બે જણાંન કેડમાં બાંદીલા કણાવે તી બાંદી દે પસી ઉબાં કરીન વારા ફરતાં અગેડ વાહે રાખીન ફીરા પાડે, લાડો અગેડ રે અન સ્યાર ફીરા ફરે પસી તાંણ લાડી અગેડ રે, હાત પુરા કરીન બીહાડ દે તાં કન્યાદાન કરે પસી લાડા લાડીન બે જણાંન લાડા પાહેનાં લાડીની ભરાડી ઇપેર લીજાય તાં થાળીમાં ખાવાનું લાવે તી ખવાડવેનો સાળો કરે અન તાં તીનાંના કણા સુટા કરે ઇતરે લાડો બારતો આવીન બીહે. લાડી તીયાર થાય ઇતરે લાડીન હાતી લીન પુતેને ઘેરજાય, કીતરીક વખત લાડી લીદા વગર પુણ જાય, તી વખત લાડીન મિલવા લાડી પાહેના પાંસ થા હાત સુરા જાય તી લાડીના અણુવોર ગ્યા ગણાય.

લાડાને ઘેર લાડી જાય તી વખત પોગાં પડાવેની વીદી કરે. લાડી અન લાડાન મોડ બાંદીન ઘેરમાં લીજાય એ. પસી લાડીન વાહીદું કહાડે, પાણી ભરાવેની વીદી કરે. લાડા લાડી ન જુડા જુડ ઉભાં રાખીન હગા હુઇનાં અન ગામનાં ભીગાં થાય તીન પોગાં પડાવે. પોગાં પાડે તી વખત ભીગાં થાયલાં પુતેની મરજી પરમાણે લાડીન કઇક કઇક આલે સે, ખાસ કરીન ઢીંગલાં (પૈસા) આલે સે ખાઇ પીન બદાં વખીરાય સે.

લાડાને ઘેર એક રાત રે પસીં લાડી અણુ વોરગ્યાં ન હાતી પુતેને ઘેર જાય તાં પાંસ કે હાત દન રે પસીં પાસી લાડાને ઘેર જાય પસીં દન ગણાતા નથી પુણ અમુક દનને આંતરે આણાં ફેરે, નવી વે તાં કુદી આણાં ફરે પસી બંદ થાય તે કુઇક વખત પિયોર જાય.

○

ભીલ હમાજમાં પુજાવિદી

સુરમલ વહોનિયા

ભીલ પરજા ખીતી કરીન જીવે સે. ખીતી ઇપેર ઇનાંનો આદાર સે. ઢુર ઢાકર પુણ પાળે. કુદરોત ઇપેર ઇનાંનો આદારે સે. કુદરોતમાં જીવતાં ટીવાઇગ્યા સે. કુદરોતની ઇ માને સે. ઇતરે તીની પુજા કરે સે.

વરહાત ની પડે તી વખતની પુજા

ઝી વરહે વરહાત તાજો પડે તીનથી ફસલ તાજી આવે અન વરહાત ઉસો પડે ફસલ બરુ બરુ આવતી નથી. ભીલુની ખેતી વરહાદનાં આદાર વાળી સે. વરહાત ઇપેર વરહુંથા આદાર રાખતાં આયા સે.

વરહાત ની પડે તી વખત જળદેવ (મેઘુની) બાદા રાખે સે. હાતી હાતી ગામ દેવ અન પુતેના ખત્રીની બાદા રાખે. બાદા રાખતી વખત બુલે સે ''બાબા ખત્રી ખેતીવાડીમાં બરકત મીલજે, હમારા પાકની સોકી કરજે, તારા નામનો ભોગ આલુહું.''વરહાત તાજો પડે તર બાદા પરમાણે નારોળ, કુકડું કે બુકડાનો ભુગ આલે. તીનાથી માનેસે કે મારાં ઘેરમાં ધન દુલતમાં વદારો થાહે.

ખળું

ખળું બનાવતી વખત નારોળ થી પુજા કરે. હરકી જમીમાં હાગડાનો કે હીમળાનો મેઢ રુપે, તીન હાતી દુહડું બાંદી લીણસર બળદ બાંદીન ગુળ ગુળ ફીરવે, ઇમ કરવાથી જમી ટીપાય, સબદાય અન એક હરકી થાય. બળદ ફીરતી વખત પાણી નાંખતા જાય ઇતરે જમીન પળલે પલળીલી વદાર દબાય, એક હરકી કરીન પસી તીન ઇપેર સાંણ અન માટીનો ડુવો કરીન ખળાના ભાગમાં ફીરવે ઇતરે લીપાય, ડુવો બાહડાથો ફીરવે, હુકાય પસી ખળાન ફરતી રખુડાનીલીણ કરીન આખું ખળું ધીરી લે.

ખીતરમાં પાકીલું ધાન ખળામાં લાવે સે. ખળામાં માહળે, માહળીન ઉડાડે પસીં ભીગું કરીન રખુડાની આંક મારે ઇનાથી ઇમ કિવાયસે કે આંક મારવાથી ખળામાંથુ ધાન જાતું નથી.

ખળામાં પેલ વેલું ધાન લાવે તે વખત ખત્રીનાં નામનું નારોળ ફુડે સે. ખળામાં ધાન હસવાય તીના હારું ''સારણીયું'' તીન ખત્રીનાં નામની પુતળી કે સે તી બણાવે સે. તીનાથી ધાન સુરાતું નથી.

કુઠીમાં ધાન ભરતાં

''હે ખત્રી દીવ મારી કુઠગ્યીં ધાન થી ભરેલી રાખજે બાર મઇને હું તમુન ભુગ આલી''

ધાન તાજુ પાકે તી વખત નારોળ કે કુકડાનો ભુગ આલે.

ઘેર બાંદતાં

ભીલ ઘેર બાંદે તી વખત ખત્રીની પુજા કરે. ખત્રી કામમાં દીખ ભાળ રાખે, કામમાં મદોદ કરે ઇતરે ઘેર તાજું બણે ઇવું માંને, ઘેરનો પાગ્યો ખણે તી પેલાં ખુટી રુપે તાં નારોળ ફુડી ગણેહ કરે અન ખત્રીની પુજા કરે. ફળગ્યાનાં આદમી ભીળા થાય અન જગા નક્કી કરે અન આંકદે. આંક દીવેનો મતલોબ કે ઘેરની હદમાં કુઇ મેલું દાખુલ ની થાય. ઇતરે નારોળ ફુડે અન હરાની ધાર નાંખે. ઘેર બાંદીન તીયાર થાય. રીવા જાતાં પેલાં ઘેરનું વાહતું કરે, વાહતામાં નારોળ ફુડે. કુકડાં અન બુકડાંનો ભુગ આલે. ઇનાથી ઇવું માને સે કે નવા ઘેરમાં ભૂત, ડાકીણ કે કુઇ દેરું ઘેરનાં મનખાંન વીલા (દખ) ની પાડે, ભુગઆલ્યા પસી ઘેરનાં મનખાં હક્કી જીવે ઇવું માંને સે.

નવો કુવો ખણાવતાં

કુવો ખણાવવા જગા નક્કી કરવા બદા ભીળા થાઇન એક ઠીકાણે જમીન આંકે. જાણકારવે તી દીવો અન અગરબત્તી હળગાવીન નારોળ ફુડે પસી કુવો ખણે, ખણતાં પાણી આવી જાય તી પાણી પીતા નથી અન ફળગ્યાનાં બદા ભીળા થાઇન પાણીની પૂજા (જળદીવી) કરે સે. તાં ખત્રીની ધાર નાખે તીન પુણ ઇયાદ કરે સે.

નવું ગાડું જુડતાં

ગાડું ઘડીન તીયાર કરાવે પસી તીન જુડે તી વખત પૈડાં. બળદ અન ગાડા ઇપેર ઘરીં બીહવાવાળાન હીંદુર (કંકુ) નું ટીલું કરે, પસી નારોળ ફુડે. ઘણી વખત કુકડું મારે તીના લુઇનાં ટીલાં ગાડેનાં પૈડે, ઝુહરે, આરે, માસ અન પાટડગ્યા ઇપેર કરે સે.

નવો ધંધો કરતાં

નવો ધંધો કરવેનો વખત નક્કી કરીન આહે પાહેનાંન ભીગા કરે, નારોળ લાવીન ફૂડે, નારોળ ગણેહનું ફુડે અન પરસાત કરે ઇન મૂરેત કર્યું ઇમ કે સે. નારોળ વદાવવા એક કળહગ્યામાં પાણી ભરીન મેરાં રાખે તીમાંથો ખુબો ભરીન પાણી લે અન પાણીનાં ટપકાં નારોળ ઇપેર પાડે અન બુલે ''જે બાબા ગણેશ તારા નામનું નારોળ આલું સે, ધંધો તાજો રાખજે, ધંધામાં બરકેત મિલજે, બદાંન હાજા હુરા રાખજે. તારા નામનું નારોળ આલું સે મારા ધણી '' અન હાતી હાતી ખતરીની બાદા રાખે.

સુરી કરવા જાય તી વખત સુર ખતરીની બાદા રાખે અન કે ''સુરીમાં તાજુ મળહેત કુકડાનો કે બુકડાંનો ભુગ આલી તાજું મળે તે વખત ભુગ આલે સુરીલી મિલ્કેત ઘેરમાં વાપરે.

સીરા

પુતેના ગુતેરમાં કુઇક મુટું માંણહ મરી જાય તી દિવાળીનાં દનાંમાં પુતેના ગુતેરના કુઇક માણહમાં દાખુલ થાય ઇતરે ભાર સડે, ભાર સડે ઇતરે ધુણે, બદા ભીળા થાઇન પુસે ''કુણ સે ? કાંથો આયો ? કઇના દીહનો રીવાસી ઇવું બદું પુસે ઇતરે ધુણવા વાળો જવાબ આલે, પુતેના ગુતેરના મુટા મુટા માણહ મરીગ્યો વે તીનાાંના નામાં પાડે અન કે હમું તી સે. ઇતરે બદા કેસે કે ખતરી આયા, તીનાંની પુજા કરે, ખત્રી પુતેના ગુતેરની

સેવા કરે ઇવું માને. તીના નામનો સીરો બણાવાડે, સીરાન 'ગાતલો' કે ઇવા નામથી પુણ વળખે. સીરો લાંમી સાપેર (પથ્થર) માંથો બણાવે. લગભગ બે થી અડી ગજની લાંમી અન ડોડથી બે ફૂટ પોહતી સાપેર રાખે, ભાઠાંની ખાણમાં જાઇ કારીગર પાહે તીયાર કરાવાડે અન દન નક્કી કરીન લી જાય.

સીરો લીવા જાવા હગા હુઇનાં ભીગાં થાય, ગાડું જુડી લી જાય. લગનમાં તીયારી કરે તીવી તીયારી કરીન વાજાં વગાડતાં ગીતાં ગાતાં સીરો લીવા જાય. ખતરી આયા વે તી આખીવાટ ધુણતો જાય. નક્કી કરીલી જગા ઇપેર જાય તાં સીરાંનો કારીગર ખતરીન પુસે સીરો ખોળવા કે, ઘણી બદી સાપેરાં માંથો ખતરી સીરો ખોળી કાડે, સીરો બણાવનાર દીવો, અગરબત્તી હળગાવે, નારોળ ફુડે પસી સીરો હુપે. સીરાન ગાડામાં મીલી ધોળું સીતરું ઉડાડે, ગાડાના અગેડના ભાગમાં ખતરી સડીલો વે તી માણહ બીહે, પસેડના ભાગમાં હાતી આવે તી બીહે, કિતરાંક ગીતાં ગાતાં સાલતાં સાલે અન સીરો લીન ઘેર આવે અન ખીતરની જમીમાં તીન રુપે, સીરો રુપવા બડવો બુલાવે તી વીદી કરીન રુપે. સીરાન ફુલહાર સડાવે, દીવો અગરબત્તી કરે, ખતરી આવે તી ધુણતો ધુણતો સીરાન ઇપેર સડી જાય, ખતરીન એક બુકડો અન તાંણ કુકડાંનો ભુગ આલે અન સીરાન થોકમાં હરાની ધાર નાંખે, વીદી પતી જાય પસીં બદાં આવીલાં વે તી ઘાટડી અન માહ ખાય, હરો પીવે, રામ રામી કરીન સુટા પડે. બીજું વરહ આવે તી વખત સીરાન રંગઝીથી રંગે તાં ભુગ આલે. બદાં વરહાં સીરા રંગે સે. ખત્રી પુતેનાં મનખાંન હાસવે ઇવી ભીલ પરજામાં સાલતી આવીલી રીત સે. દિવાળી કે કાળી સૌદેહ વખત સીરા રંગે સે.

આખડી

આખડી ની બાદા ખાસ કરીન કુઇ બાગ્યેરની સુરાંની થાય તીં વખત રાખે, હુવાવેડ પેલાં કિતરુંક ની ખાવેની બાદા આલે, તળીલું નીં ખાવું, હરો નીં પીવો, માહ નીં ખાવું. 'ખેતલીયો કુંવર'આખડીનો દેવ ગણાય તીની બાદા રાખે. બડવો બાદા રાખીન આખડીનો દુરો થાપા ઇપેર બાંદી આલેતી આખડી સુડે તી વખત તુડે સે. સુક્કી બાદા રાખીવેત નારોળ ફૂડે. અન દીવો કરે, સુક્કીની રાખીવે તી વખત બાદા સુડતી વખત બુકડું અન કુકડાંનો ભુગ આલે. આખડી સુડે તી દન ગામનાં લુકાં ભીગાં થાય. બડવો બાદા સુડવેનો ભુગ આલે. ભીગાં થાયલાં ગીતાં ગાય, ખાય પીવેન વખીરાય.

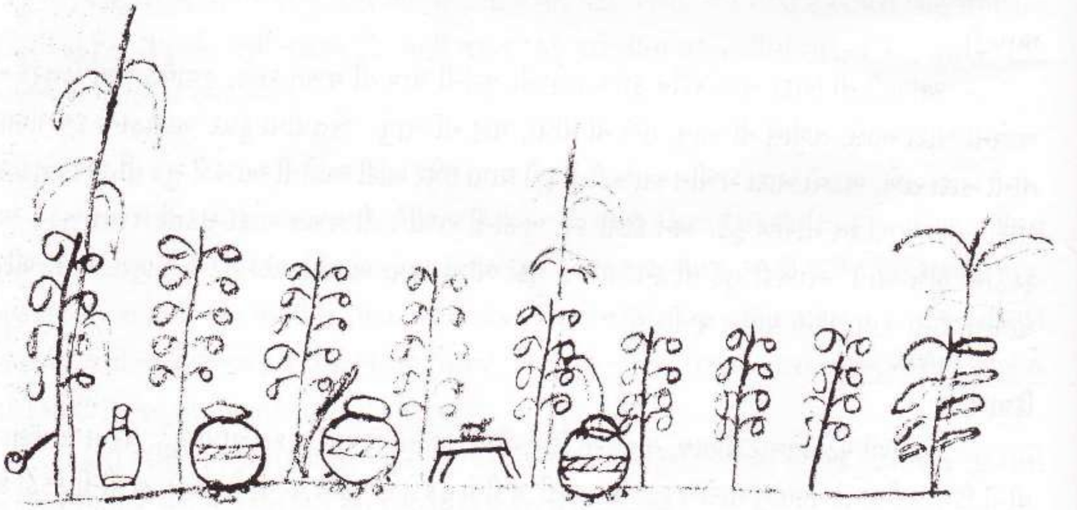
દિવાળી

દિવાળી મુટો તિવાર ગણાય, નવું વરહ દિવાળીથી ગણાય. દિવાળીન દન ઝાપા સુડે, ઘેરના બાંયણામાં ઘીનો દિવો કરીન તાં ગણેહનું નારોળ ફૂડે તીન હાતી ખત્રીનો કુકડો કે બુકડો ધરમીનો કુકડો, જમીની કુકડી ઇન હાતી બીજાં દેરાંનાં નાંમાં લીન કુકડાં મારે, કુકડાંની જગા ઇપેર કુકડીનાં ઇંડા ફૂડે, ઘેરની હીરીમાં દિવો કરી તાં નારોળ ફુડે નીંતે કુકડું મારીન હુમ કરે, કુઇક ઘેર ડુબાં (ભેંસ) પાળે તી ઘેર ભેંહલો કરે, ભેંહલાની બાદા સુડતી વખત હરવે ફરવેનું બંદ. ભેંહલાનો કુકડો જાણકાર પાહે અલાડે, રંગઝી ધુળી ન તીન થાં ઘેરના ખઉટા રંગે. નાળો નાળો રંગ લાવીન તીનથી ડગરાં બુકડાં, કુકડાં કુતરાં કે બીજાં જનાવરાં તીનાંન રંગે.

હુળી

ભીલ હમાજમાં નવાં પણીલાં વે તી હુળીને દન ભુખાં રે (ઉપવાસ કરે), હુળી હળગાવે ને દન ભીગા થાય તીમાં કીતરાંક હળગાવે તી પેલા હુળીન ફરતાં ફરે અન નરોળ ફુડે, ખાસ કરીન હળગતી વે તી વખત આદમી જાત હુળીન ફરતા ફરે સે. હુળીન ફરતા ફરે તી વખત ભુકારતા (આનંદ કરવેની એવી વાણી ઉચ્ચારે જેમાં કેટલીક ગંદી ગાળો હોય) જાય, એક કળાહગ્યામાં પાણી રાખે તી નારોળ ઇપેર ઢુઇતાં જાય, હુળીના હાત ફીરા ફરે પસીં નારોળ ફુડીન તીમાંથી એક કાસલી હુળીમાં નાખે. હુળી ફર્યા પસી તાં લાવીલું વે તી હુળી ભાળતાં જાય અન ખાય.

○

ભીલ હમાજમાં મરણની વિદી

સુરમલ વહોનિયા

ભીલ હમાજમાં મરણ થાય તી વખત મડદાંન બાળવેની કે ઉંડો ખાડો ખણીણ દાટવેની વિદી કરે, સુમાહામા કુઇનું મરણ થાય, બાળવેનાં લાકડાં હળગેની ઇતરે કે કુઇકની તાં બાળવેનાં લાકડાં ઉસાંવે, તી વખત મડદાન જમીનમાં ઉંડો ખાડો ખણીન દાટે સે. ભગત લુકામાંના ઘણાં ભગત જાતનું કુઇ મરણ થયું વે તીન દાટે સે અન કિતરાક તીન ઇપેર સમાદી બણાવે સે. નાનાં સુરાનું મરણ થાય તીન દાટે સે.

મરણ વખત ગામનાં અન હગા હુઇનાં ભીળાં થાય, હળદ અન દઇ ઉના પાણીમ નાંખીન મડદાંન ઉંગળાવે પસી નવાં સિતરાં પેરાવીન ઘેર બારનાં તીયાર કરીલી ઠાઠડીમાં લાવીન મીલે. હગા હુઇનાં સીતરાં લાવે તી તાં ઉડાડે, મરદનું મોત થાય તીન હારું ધુત્ગ્યું લાવે તીન કફન કિવાય સે અન કુઇ બૈરી જાતનું મોત થાય તીન હારું કફનની હાડી કે સુનડી લાવે તે બદાં ઉડાડે તીમાંથું એક બે સીતરું ગામના ગાસાન કાડી અલે બાકીનાં ઠાઠડી હાતી મહુણાંમાં જાય. ઠાઠડી સ્યાર માણહ ઉસકીન જાય તીનાંન અગેડ એક હળગતું સાણુંલીન સાલવાવાળો, એક થાળી, અન કળહગ્યો લીન સાલે, તીન અગેડ ઢુલી ઢુલ વગાડતો જાય. વાટમાં મડદાન ઉતારે તાં થુડાક ભડખા (કાંકરા) ભીગા કરીન ઢગલી કરે તા સીતરાંનો સીડો ફાડીન બાંદે અન મડદાન ઉંગળાવે તી ખાલી માટલુ ફુડે, ઢગલીન પાંસમે કે હાતમે દન ઉઠાવે તીન ભડખા હીડયા કેસે. વાટમાં મડદાંન વિહામો કરાવે પસી પાસા તાંથું ઉસકીન મહણમાં લી જાય, લાકડાં સહીન તીન ઇપેર મડદા ન મીલે, પર્સી એક નાના લાકડાંની સીરાં કરીન મહાણમાં આવીલા બદાં લાકડેનો એક એક કટકો મડદાંન ઇપેર મીલે તીન લાકડું દીદું ઇમ કેસે, પર્સી. આખા મડદાંન લાકડાંથું ઢાંક દે આહે પાહે ખોડ કે, ઝાખરાં ઘાલદે. ઝીના ઘેર મોત થાયું વે તીના લાગતા વળુગતા મડદાંન બાળવેનું કરે, ખાસ કરીન મુટું માંણહ વે તર તીન મુટો સુરો આગ બાળે સે જો સુરો નીંવેતી વખત તીની જાત વાળા પુણ બાળે સે, લાકડાં હળગે, મડદું બળે, થુડીવાર બીહી ન બદાં આડાં અવળાં ઉંગળવા વળી જાય, મડદાંન ઘેર માંથું બારતું કાડે તી વખત ભીગાં થાયલાં બૈરાં વે તી મડદાંન હાતી થુડેક આવે અન પર્સી આડાં ફટાંઇન એક પાહે જાતાં રે તી પુણ ઉંગાળીન ઘેર જાય. મહુણાં માંથા પાસાં વળીન ઘેર જાય તી વખત ઘેરમાં ભરાતાં પેલાં તીનાં ઇપેર પાણીના સાંટા નાંખે, ઘેરની ઇપેર પુણ પાણીના સાંટા નાંખે પસી ઘેરમાં ભરાય. હગા હુઇનાં આવીલાં કીતરીક વખત મહુણાં માંથા વાખેરાય જાય અન કિતરાંક ઘેર આવીન સાહ પિવાડીન પર્સી જાય. આદમી જાત સાહ પિવાડે ભીગા થાયલા ફાળો કરે તીનો ગોળ અન સાહ મંગાડે તીની સાહ બણાવે. બરુબર ઉકાળીન તીમાંથી થુડીક લીન મોત થાયું વે તી ઘેરનાં બાંયણામાં સાહની ધાર નાંખે, પસી ઝીનું મોત થયું વે તી જાત વાળાંન પેલાં સાહ પીવાડે પર્સી બદાં ભીગા થાયન સાહ પીવે. કિતરીક વખત સાહ ખાંડની જગા ઇપેર હરો

લાવે અન બીહે તીન બીહવેની વિદ્દી કે સે.

ભીલ હમાજમાં મડદાન ઠાઠડીમાં ઘાલીન લીજાવે નો રીવાજ સે. મડદાંન ઉસકીલીન જાય અન વાટમાં જાતાં ઉતારે તીન વિહામો કે તાં ઉતારીન મડદાંન કફન માંથું નાનહુંક સીતરું ફાડીન ભાઠાં હાતી કે તીની જગા ઇપેર બીજું કઇ વે તીની હાતી બાંદે નીં તે દબાવ દે, તીની જગા ઇપેર ખાલી માટલું ફુડે. વિહામાં હુદી બૈરાં મડદાં ન હાતી આવે અન તાંથાં ફંટાઇ જાય સે. વિહામાની જગા ઇપેર મડદાંની બાદાં રાખે તી પાંસમાં કે હાતમાં દને પુરી કરે તીન ભડખાં હેડવા કેસે. વિહામાની જગા ઇપેર સંબંધીઓ હાંજ હવીર પાંદડામાં ખાવેનું મીલી જાય અન કુલડીમાં પાણી મલી જાય, ભાઠા હેડે તી દન ખાવેનું રાંદીન લાવે અન તીની જગા ઇપેર બીહીન બદાં ખાય પસીં ભીગાં કરીલા ભડખાં વીણી વીણ ન ફીક દે થાં તો મરનારા હાતનો સંબોધ પુરો થાય, તી થાંતો જાતો રે.

ભીલ હમાજમાં બીહવેની વિદ્દી ખાસ કરે સે, હગા હુઇનાંન બીહવા આવવુ પડે સે, નીં આવે તીન નોંદમાં રાખે અન કુઇક વખત તીન હાતી ઝગડો કરે કે તીનો વિવાર બંદ કરે ઇતરે વિવાર કરવા બદાં ન જાવું પડે.

મરણને ત્રીજે, પાંસમે કે હાતમે દન ભાઠા હીડે તી દન ભડખાં હીડવેની વીદ્દી કરે, આદમી જાત માથાં અન ડાડી કતરાવે, હાંજ પોરના ગામનાં સુરાં અન આદમી ભીગા થાય તીનાં ન ઘાટડી કે સુકા આલે તી હાતી ખાંડ ઘી કે ડાળ આલે. બદાં ન ખાખરેનાં કે હાગડેનાં પાનડાં આલે તીનમાં ઝીલીન પુતેને ઘેર લી જાય તાં બદાં ભીળાં થાઇ ખાય.

મડદુ મહુણાંમાં બાળે ટાડું પડે પસ તીનો રખુડો ભીગો કરી ન ઢગલી કરે તીમાંથી નાંની નાંની હાટકગ્યી જુઇન એક નાનહીક નવી ગાગરીમાં ભીળી કરે અન દન નક્કી કરે તી દન બદાં ભીળાં થાઇન કુઇ મુટી નદીમાં તીન વળાવી આવે ઇન ફુલાં વળાયાં ઇમ કેસે, ફુલાં વળાવવા જાય તી બદાં તીની નદીમાં ઉંગળે અન હાતી લીગ્યાવે તી તાં બણાવીન ખાય.

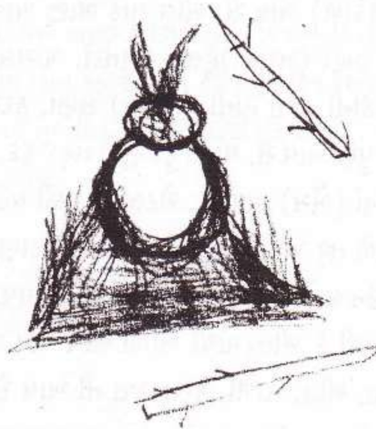
કાયટાં

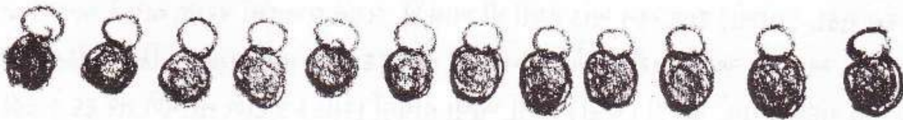
ભીલ હમાજમાં મરણ પસી કાયટું (બારમું) કરવેનો સાલ પુણ તી નાળે નાળે વખત થાય સે, માલ મિલકેત વાળઆ અન પોતી વળે ઇમ વે તી મરણે બારમે દન કાયટાં કરે, ઝીનાથી પોતાય તીમ નથી તી વરહ બે વરહ એ અમુક વરહાં જાય પસી કાયટું કરે, કુઇ વખત તાજી ફસલ આવી વે તીને વરહીં કાયટું કરે, આખી જાતનાં ઝીતરાં મરણ થાયાં વે તી બદાનું એક દન કાયટું રાખે, કાયટામાં પુતેની જાતવાળા બદા ફાળો કરે, ફાળામાં સુકા કે ઘાટડી અન ખાંડ ઘી ભીળાં કરે પસી એક દન નક્કી કરીન તી દન વીદી કરે, હગા હુઇનાં અન ગામનાં બદાં ભીળાં થાય.

ભીલ હમાજમાં કાયટાંની વીદ્દી હમાજમાં કે પુતેની જાતના રાવોળ વે તી કરાવે. કાયટાને દન એક માણહ અપવાસ કરે તી વાહ નાખે. પુતેના ઘેરનો વે તી વાહ નાંખે, આદમી જાત ભીગા થાઇન માથેના અન ડાડીના વાળ ઉતારે, વાળ ઉતરાવા કુઇ નાવીન બુલાવતાં નથી પુણ ફળગ્યામાંથા બે તાંણ પાસણા અન હેલારી માંગ લાવે પસીં વારા ફરતા માથાં પલાળી પલાળીન વાળ કપાડે અન ડાડી બણાવે. વાહ નાંખવા વાળાના પુણ વાળ ઉતારે. તીન આખો ઉગાડો કરીન ફુરું ઘુતગ્યું પેરાવે. અન તીન હારુ અલગ બીહવે ઉઠવેનું રાખે. રાવોળ આવીન હમી હાંજના હીરગ્યી ગાવા મંડે આખી રાત રાવોળ ગાય, વીલી હવીરમાં ફુરા ઘડા ઇપેર થાળી રાખીન

પીતોળની ગાય મીલે તી વાહ નાખવા વાળાન હવાડે, રાવોળ ગાયતી વખત ભીગાં થાયલાં માંથો કુઇ ફફડે કે વાહ નાંખવાવાળો ફફડે તીન મરીલાનો જીવ આયો ઇમ ગણેસે, તી વખત ભીળાં થાયલાં બૈરાં બદાં ગાંગરવા મંડે પસીં ગાય ઇપેર દુદ ઢુળે બદાં ઢીંગલાં નાંખે ભીળાં થાયલામાં કુઇ સીતરાં લાયાં વે કે બીજું કંઇક લાયા વે તી આલે, હાતી હાતી જમવેની વીદી સાલે, ખાઇ પી બદાં નાળાં પડે તાં વીદી પુરી થાઇલી ગણે. ઇના વરહમાં હુળી કે દિવાળી ઇપેર જાતનાં બદા જમાઇ ભીળા થાઇન પેરુણ લાવે તીમાં રાઇ બુડગ્યો બીણીન માણહ નાસે તીન હાતી બીજા નાસે, ખાય પીવે અન બદા નાળા પડે તાંથા મરેલાન ભૂલવા મંડે, ધીરા ધીરા તીન વિહરી જાય.

○

ભીલનો ખુરાક

સુરમલ વહોનિયા

ભીલુંનો અસલ ખુરાક મક્કીના રુટા અન હાંયણું (શાક) સે. હવીરમાં મક્કીના રુટા ખાય સે, હાંજના મક્કીની ઘાટડી (થૂલી) અન ડાળ (દાળ) ખાય સે. ભીલ શાક ભાજી ખાય સે હાતી હાતી માહ (માંસ) પુણ ખાય સે, કુકડાં (મરઘાં), બુકડાં, હાહાં (સસલાં)હુલાં, કબુતરાં, માસલાં પુણ ખાય સે પેલાં પાડાનું માહ ખાતાતા પુણ હાઉ કોન ખાતા મકકીની હાતી હાતી ગૂં (ઘઉં) સણા, કુદરા, બટ્ટી, બાવટો, તુવેર, વટાણાં, જુવાર, જો (જવ), બાજરી, ડાંગેર પુણ ખાય સે, ઘેરમાં દુઝણું ને તર ઇ દૂદ, દહીં, ઘી, સાહ, પુણ ખાય સે, ઇવું ખાવા હારું ભીલ બુકડી, ગાય કે ડુબાં (ભેંસ) પાળે સે. રોટલામાં મક્કી ઘઉં, જુવાર, બાજરી કે જો (જવ) ના બણાવે સે. કિતરીક વખત શાક મળે તર ખાય નીંતે તુવેર, અડદ, વટાણા કે સણાંની દાળ હાતી રુટા ખાય, શિકાર લાવે તર કે માસલાં જાતી હાઇન લાવે તર તીન રાંદીન રુટાં હાતી ખાય, શાક તે કિતરીક વખત જંગલમાંથી જાતે ખોળી લાવે સે. ભાજીવાડ માંથી કે ખીતરમાંથી ખોળી લાવે અન ભાજી હાતી રુટા ખાય સે. ભાજીમાં ઝખલી, ફાંગ, પુંવાડ, રજન, સણા, સીલ, નાળી, કરસુટગ્યા ની ખાય સે. શાક કે ભાજી ની મળે તર મરસાં (મરચાં) ની સટણી અન રુટો ખાય સે. દનમાં (દાડામાં) તાંણ વખત ખાવાનો રીવાજ સે. બપોરમાં ખાય તીન બપોરગ્યું કે સે. ઘાટડી (થૂલી) મક્કી, ગૂં (ઘઉં) બાવટો, જુવાર કે ડાંગેર (ચોખા) ની બણાવીન ખાય સે. હારો દન વે તીને દન સુકા, (ચોખા) દાળ અન ખાંડ હાતી ઘી ખાય સે, લગન વખતમાં પરુણા જાય કે જાનમાં જાય તી વખત સુકા, ખાંડ અન ઘી, અન કિતરીક વખત તીન હાતી ડાળ (દાળ) ખાય. લગનમાં કિતરેક ઠિકાંણે બુકડાં (બકરાં) નું માહ રાંદીન ખાય, ઘાટડી (થૂલી) હાતી ખાવા હાયણું (શાક) કે દાળ ની મળે તર દુદ કે દહી અન સાહ (છાશ) હાતી ખાય, કઇ નીં મળે તર મરસાં વાટીન ઘાટડી હાતી ખાય, કિતરીક વખત સાહમાં રાબડી બણાવીન ખાય સે અન કિતરીક વખત લુખ્ખી ઘાટડી ખાય, મેપાન આવે તીન કુકડા કે બુકડાનું માહ અથવા માસલાં લાવીન રુટા હાતી ખવાડે. કંઇ ની મળે તર રુટો અન ડાળ ખવાડે, ભીલનો ખુરાક સાદો સે. તીલ (તેલ) કે ઘી ઉસું ખાય, કુઇક વખત શાક કે ડાળ વઘારે સે નીં તે વગાર્યા વગર ખાય, શાક નીં મળે તર ઇ ખાટું (લોટ ઘોળી બનાવેલી કડી) અન રુટો ખાય, ખાટું કિતરીક વખત વગારતા નથી. ઇમાં મરસાં અન લુણ (મીઠું) નાંખે સે. રુટો કુઇ પુણ ધાનનો બણાવે, કિતરીક વખત હાંગરો (ભેગો) રુટો બણાવે સે (અલગ અલગ ધાન્યનો લુટ ભેળો કરીને બનાવાતો રોટલો) હુળીને દન સણાના લુટનાં કે ગૂં ના લુટનાં તીલ (સીંગતેલ)માં તળીન ઢેબરાં બણાવે સે. કીતરેક ઠીકાંણે હુળીને દન રુટગ્યીં તળીન ખાય સે.

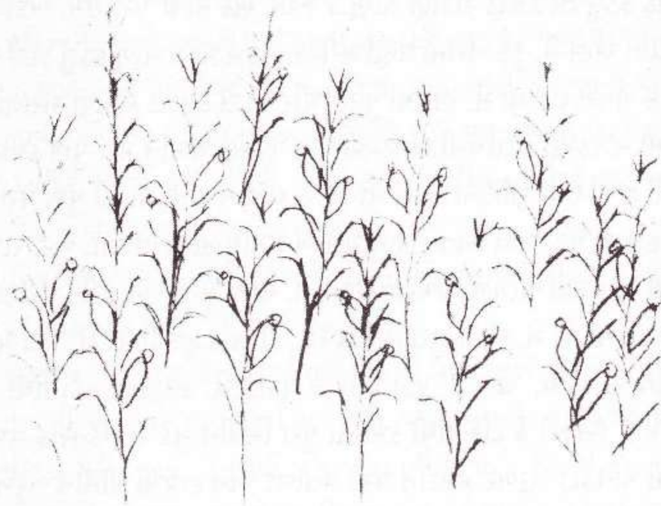
હિયાળા અન ઉનાળામાં કિરાંક કિરાંક બારતા કરી ખાવેનો રીવાજ સે. મક્કી કે ગૂં ના લુટનાં પાંન્ગ્યાં

બણાવે સે. અન પાંન્ગ્યાંન હાતી ડાળ કે કુઇ હાઇણું બણાવીન ખાય સે. પાંન્ગ્યાંન હાતી ખાસ કરીન અડદની કે મોગની ડાળ ખાય સે. અખાત્રીજનાં દાડાંમાં બારતા બણાવીન ખાવે નો રીવાજ સે, આખું ગામ કે ફળગ્યું એક હાતે બારતું બણાવે સે.

સુમાહામાં ભાજી મળે, ભીંડા અન કાસરાં મળે, ખીતરમાંથી ખોળી કાપીન હુકવી રાખે, ઝી વખતશાક નીં મળે તીની વખતી ભાજી ભીંડા કે કાસરાં રાંદીન ખાય, હીયાળામાં સણાંની અન સીલની ભાજી થાય તીન હુકવી રાખે અન આંયણી (લોટમાં ભાજીનાં પાંદડાં નાંખવી કડી બનાવે) બણાવીન ખાય.

કાઠું વરહ આવે અન ધાન ઉસું પાકે તી વરહ કેરસીટીનું ધાંન મળે કે વિસાતું લાવીન ખાય તી વખત હાંયણું (શાક) ખાવેનું કાઠું. ઇતરે રુટા નીં પુણ રાબડી બણાવીન ખાય. કાઠા વરહમાં ખાવેનાં ફાંફાં પડે નીટ કરીન વરહ પુરું કરે, સુમાહું આવે ઇતરે ભાજી ભીળો થાય, કિતરેક ઠિકાણે દાણા નીં મળેત ભાજી ખાય અન થુડાક વખતમાં હાંમો (સામો) થાય તીન સુટવા જાય તીન હુકવીન રાબડી કે રુટો બણાવીન ખાય. ખીતરમાં મક્કી ઉરે તે પાકે તીરાંના ડુડગ્યીં ખાંડીન તીનું ભટ્ટુર બણાવી હુકવી કાડે. પસીં તીન દળીન રુટો બણાવે કે ભટ્ટુર ની ઘાટડી નીંતે રાબડી બણીવીન ખાય.

○

ભીલનો પેરવેહ

સુરમલ વહોનિયા

ભીલજાતીના માણહો માથે ધોળું માથેનું (પાઘડી) બાંદે સે, માથાના વસમાંનો ભાગ ઉગાડો રાખે. કિતરીક વખત આટી પાડી માથા ફરતું બાંદે સે, માથાન વસમાંનો ભાગ ઉઘાડો રે સે. ખમીસ અથવા કાળઆ રંગની ઝુલડી પેરે સે, ઝુલડીમાં ધોળા દુરાની ભાત પડાવે સે ભાતમાં મુટાં મુટાં ફુલ પડાવે સે તે ઇનાંની ખાસ વળખાંણ સે. કેડ ઇપેર ધોળું (સફેદ) અન કિનારી વાળું ધુતગ્યું બાંદે. હાથમાં સાંદીનું ભોરગ્યું, કાનડામાં સાંદીની મોરકગ્યી, કેડ ઇપેર કંદુરો અન ઝૂલડી ઇપરે સાંદીની હાંકળી પેરે. હાથનાં આંગળામાં સાંદીની કે હસ્તી ધાતુની વિટગ્યીં પેરે.

ભીલુનાં હમાજમાં બૈરાં ઘેરા રંગનો કે રાતા રંગનો ઘાઘરો પેરે ઇની હાતી ભાત પાડીલી સુનડી ઉડે સે પણાયા વગરની સુરી રાતી ઉડણી ઉડે સે, મુટી ઉંમરની ઇસ્ત્રીઓ કાસળી પેરે સે અન નાની સુરગ્યીં કપજા પેરે સે. ઘાઘરાનો ઘેરાવો મુટો રાખે સે, ઘાઘરાનો અડેગને પાહેનો સીડી અડેગની કેડમાં ખુહી નીચે લબડતો સીડો હાઇ પોગની વસ્સે કાસ મારી વાહેડને પાહે કેડમાં ખુહે સે. ઇનાંની પેરવેની ખાસ રીત સે. પોગાંમાં કથીરનાં કડલાં પેરે સે, કેતરેક ઠીકાંણે એક કડલું તો કેતરેક ઠીકાંણે તાંણ કે સ્યાર એક હાતી પેરે, ઇમાં બદાંથી ઇપેર રીવા વાળા કડલાન બે પાંના પાડીલાં આવે સે. કુઇ બૈરાંનો ધણી મરીગ્યો વે તર પાંના વાળું કડલું કાડી નાખે સે તીના પરથી ખબર પડી જાય સે કે ઇ બૈયરી રાંડીલી સે. હાથમાં પુણ કથીર પેરે સે કીતરેક ઠીકાંણે કાસલાં કે બલગ્યાં પુણ પેરે સે, હાતી હાતી સાંદીની બંગડગ્યીં કે લાખની બંગડગ્યીં પુણ પેરે સે, ખભાન મેરાં પુણ કથીર પેરે સે તેન કાંકણાં કે સે, કિતરાંક કથીરનીં જગા ઇપેર સાંદીનાં ઝીલાં પેરે સે. કાંકણાં ન હાતી પાટડી પુણ પેરાય, ગળામાં સાંદીની હાહડી, તાગલી અન હાકળી પેરે, ભાત ભાતનું માથું ગુંથે અન માથઆમાં વિડલા, બુર, રાખડી, મેંદલી પેરે સે. હાથમાં સાંદીની હથેળી અન બદી આંગળગ્યીમાં વિંટી પેરે સે. નાનાં સુરાં ખાસ કરીન ઘરીણાં નથી પેરતાં, નાના વે તી વખત હાથમાં નઝરગ્યાં પેરે સે, નાનાં સુરાં ઉગાડા રેસે, કીતરાંક ઝુલડી પેરે સે, મૂટાં થાય પસીં પુતડી પેરે. બૈરામાં ગુડવેનો રીવાજ સે, હાથ, પોગ કે મુડા ઇપેર ઇ ગુડાડે સે. કલેડાના બુંદામાંથી કમેહલીન વાટકી કે કોડગ્યામાં પલાળીન હોય (સોય) કે ટાંકણીથી કમેહના પુરા મિલીન ગુડે સે. કિતરીક વખત મીંદીંના ઝાડહી મીંદી લાવીન (મીંદીનાં પાનડાં) બરુબર ઝગદીન પસી પલાળદે અન હાથમાં મીલીન બરુબર મુઠ વાળી રાખે, થુડાક વખત પસી હાથ ઉગાડે તર મીંદી ઉગડી જાય સે. ઇતરે મીંદી પુણ ઇ મીલે સે. લગન કે મિળામાં જાતી વખતીં બૈરાં કે સુરગ્યી પુતેના પીરીલા ઘાઘરા ઇપેર બીજો ઘાઘરો પેરે સે. લગન વખત હાતમાં રૂમાલ રાખે સે અન માંડવો લિવેના હાથ ઇપેર ફૂંદું બાંદે સે, જાનમાં જાતી વખતે કિતરાક હાથમાં ....

ભીલ વાર તીવારી સુક્કા (સ્વચ્છ) રે સે બાકીનાં દનામાં ખાસ સીતરાં ધુતાં કોન, માથે બાંદીલું માથેનું લંગુરવા વાળું લબડતું વે, કેડી બાંદીલી ઠેપાડી કે ધુતગ્યું સીરાયલું વે પાસુ ધુયા વગરનું વે, તીવાન તીવા મજુરી કરે સે. બૈરાં કાંસળી પેરે તી અગેળના ભાગમાં કાસળી અન વાહેડ (પાછળ) આખો ઉગાડો વે અન દુરીથી કાસળી બાંદલી રાખે સે, માથે સુંનડી કે લુગડું મીલી રાખે તીનો એક સીડો કેડમાં ખુહીલો રાખે, ખીતરમાંથી કુઇ ભાજી કે શાક લાવવેનું વે કે બજારમાંથું કુઇ હાંયણું લાવવેનું વે તર ખુળો પોહતો કરીન તીમાં લાવે સે. ઘાઘરો પેરે તી અગેળને ભાગે પુણ બે પાહે ખુળા બણાવે તીમાં પુણ કીતરીક ચાર કંઇક કંઇક ભરી લાવે સે. બૈરાં સુટલો રાખે તીને સીડે મુટાં મુટાં ફુમતાં ગુથે સે. કુઇક વખત બજારમાંથી રીબાંન લાવીન ગુથે, નાળી નાળી જાતનું માથું ગુથે પુણ સુટલો એક બણાવે.

આદમી જાત (પુરુષ) કાંનડાની બરુબર વાળ કપાવીલા રાખે સે, કિતરાક મુટો સુટલો રાખે, પાગડી બાંદેતી વખત કિતરાક પટ્ટી પાડે તીન ઇપેર ગુફીણ બાંદે, ગુફીણને સીડે ભાત ભાતનાં ફુમતાં બાંદે, વાળ કપાડવા નાવી કન કોન જાતા. ઘેર પાસણો અન હેલારી રાખે તી એક બીજા કન કપાડી લે, વાળ લીણ સર આવે ઇમ કપાડે તીન પટ્ટા કે, માથેનું બાંદે તીન ઇપેર પાહે માથેનાનો સીડો રાખે તીન સુગું કે, સુંગાનો સીડો કિતરાકતે ભાત વાળો ભરાવે સે પટ્ટી પાડીલું માથેનું બાંદે અન કુઇક પટ્ટી વગરનો સાફો બાંદે. મીળામાં કે વીવામાં જાય તી વખત ગળામાં કે માથેના ઇપેર જળકગ્યાં વાળો રૂમાલ બાંદે, કુઇક હાથમાં ડાંગ (જાડી લાકડી) કે હરગ્યાંન કાંમડી (તીર કામઠાં) રાખે.

ભીલ હમાજમાં નાળો નાળો પેરવાહ સે , લગન વખતમાં લાડો જી વખત વાંને બીહે તી વખત ધુતગ્યાંની ગાત્રી (બંન્ને હાતના ખભાથી કમર સુધીના ભાગે આગળ અને પાછળના ભાગે હાથને છુટા રાખે છે આગળના ભાગે ચોકડી પડતું હોય તે રીતે પેરવાનું ધોતીયું) બણાવે સે અન લાડાને ઉગલાવ તી વખતથી જાન પણી આવે અન પોગાં પડાવે તાં હુદી જાંમો પેરાવે, જાંમો (લાલ રંગનો, કપડાંનો ઝભ્ભો) બજારથાં ભાડે લાવે, જાંન ઉગલાવી લી જાય તી વખત મોડ બાંદે, મોડ પુણ બાજરથી ભાડે લાવે, લાડા લાડી બે જુણનીં મોડ બાંદે, વાંના ફરે તી વખતે લાડા લાડીન ગાત્રી બાંદે, અન પણાવતી વખત ગાત્રી કાડી લગનનાં સીતરાં પેરાવે, લાડીન વળાવતી વખત રાતી(લાલ રંગ) હીંદુરી પેરાવે, લાડી હીંદુરી, કબજો, ઘાઘરો પેરીન હાહરીમાં જાય, નવલી લાડી હીંદુરી પેરે જુની થાય પસ સુનડી કે હાડી ઉડે. ડુહી થાય તર લુગડું ઉડે.

લાડો પણેતી વખત પુખણગ્યું આલે તી માથે બાંદે, પુખણગ્યું નાની ટીલડી વાળું કે ભાત પાડીલું ઇતરે નવો પણીલો લાડો વળખાઇ જાય સે.

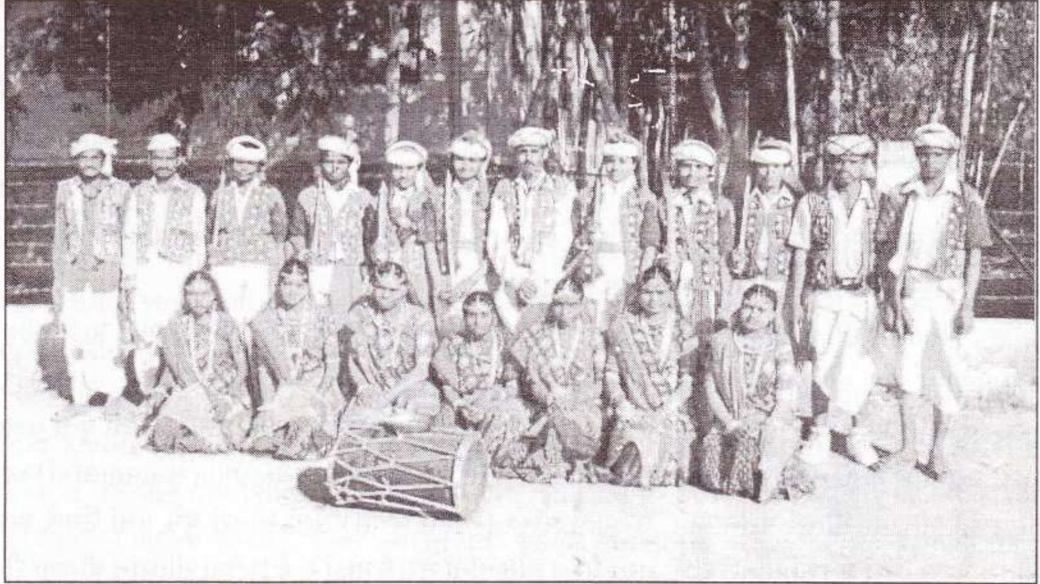
ભીલ પરજા ગરીબ સે ઇતરે ઇનાંન ઝી સીતરાં મળે તી ઘણો લાંબો વખત સલાડે. નાતી ઘુતી વખત બદલવેનું સીતરું ઇનાંકન ની મળે ઇતરે ખાસ નાતાં ઘુતાં નથી. પરુણાં જાય કે, હગાહુઇમાં (સગાવહાલામાં) જાય તી વખતે બીજાનાં સીતરાં પેરીન જાય. ઉંગળતી વખત (ન્હાતી વખત) પેલાં સીતરાં ધુવે પસીં ઉંગળે ઇતરે સીતરાં પેર લે. મુટાં મનખાં સીતરાં રાખે, નરતું ઘેર વે તીન તાનાં સુરાં ઉગાડાં રે. કે ફાટીલાં સીતરાંન થીગળાં દીન પેરે, ડુહા કુહગ્યીં અરદાં ઉગાંડાં રે, મોટી ઉમોર વાળા આદમી પરુણા જાય તી વખત ઝુલડી પેરે નીંતે ઉગાડા રે, કેડ ઇપેર પસરંગી ધુતગ્યું બાંદે નીંતે લંગુટી પેરે, માથે ફાટીલું લંગુરવાં વાળું નાનું માથેનું બાંદે, માથેનું નીં મળેત

નાંન હુંક ફાલકું બાંદે, મુટી ઉંમરના માણહ પરુણા જાય તી વખત હાતી એક વદારનું ધુતગ્યું કે કાંમળી લી જાય સે. ઇન ઉડવેની પુણ રીત સે. બે સીડાથી લામું રાખી પસેડથી બે સીડા કાખબલાઇ માંથી કાડીન ખબે નાંખે સે, બે ખબાંથી બે સીડા ટંગાય તી ઇનાંની ખસ રીત સે.

મુટા માણહ ઘેર બારતા જાય (પરુણાં) તી વખત કેડ ઇપેર ભાત ભાતના કંદુરા કે દુર બાંદે, કંદુરામાં રુપાની વીંટી, રૂપાની નીં મળે તર પીતોળ કે કહાઇની વીંટી પેરે. વીટી હાતી પારા (ચીનાઇ માટીના ગોળ કાંણાવાળા રંગબેરંગી) પેરે નાળી નાળી હેર (હાર) બણાવે,નાળી ભાતના પારા પેરે.

મુટી ઉંમરનાં બૈરાં કે જુવાન સુરગ્યીં મુતગ્યાં ભરીન સીડ બણાવે તી ગળામાં પેરે, મુતગ્યાંનો હાયડો બણાવી તીન ગળામાં પેરે. બજારમાંથી મુતગ્યાં પારા અન ભૂંળગાં લાવીનતીની સીડ કે હાથનું ફુંદું બણાવી પેરે. મીળે કે વિવાંમાં જાય તી વખતીં જે મળીતીં કાજેળથી આખી આંજે, નાનાં સુરાં હારું ખાસ સીતરાં લાવતાં નથી. ઇતરે કીતરીક વખત નાના સુરાં મુટાં મનખાંનાં ફાટીલાં સીતરાં ઉડે સે.

○

ભીલનું રેઠાંણ

સુરમલ વહોનિયા

ભીલનો ખાસ ધંધો ખીતીનો સે. ખીતી કરીન જીવે સે, ઇનાંની ખીતી ખાસ કરીન જંગલમાં કે ડુંગોર ઇપેર કે ડુંગોરની ભીતમાં હોય, ઘેરાં નાળાં નાળાં અન પુત પુતેની જમી ઇપેર બાંદે, ઇમ કરવાથી ખીતર હસવાય અન ઢુર ઢાંકરનું સાંણ મુતર પડે તીનું ખાતર થાય. બે જાતનાં ઘેરાં બણાવે તીમા એક તે માટીનાં થાપીલાં. અન ઝાડી ઝાખરાંન ગુઠવીન બાંદીલાં ઇમ બે જાતનાં બણાવે. ઝાડીમાં ખાસ કરીન બરુ, હાટી, આકુડગ્યા, થુવેરાનાં (તુવો) ઝીડાં કે વાહડાનાં કિણગ્યાંન ઉબાં કરીન વાકડા (મુળના રેસા એમાં ખાસ કરીન ખાખરાની મૂળ) થાં બાંદીન સાંણ માટી ભીળું કરીન લીપી લે સે. થાપીલાં કે બાંદીલાં ઘેરમાં બે ભાગ પડે સે. અગેડના ભાગને ઉહરી કે સે વસમાં એક ભીત રાખીન નાળા નાળા ગાળા બણાવે તીમાં મુટા થાયલા સુરા ઇનાંના બૈરાં હાતી રે સે અન અગેડની ઉહરીમાં મેમાંન ની ઉઠક બેઠક રેસે. કિતરાંક ઘેરાંમાં નાળાનાળા ગાળા નથી બણાવતા તી ઘેરમાં બે ભાગ પાડી નાંખે સે તીમાં એક ભાગમાં પાળીલાં જનાવરાં (ઢોર ઢાંકર) હારુ વીડ (કોઢ) રાખે સે અન એક ભાગમાં ઘેરનાં મનખાં રેસે. ઘેરના અગેડના ભાગમાં ભાગળાં ભરીન તાં પુણ વીડ બણાવે. ઘેરની પાહે નાહનુંક ઢાળગ્યું બણાવેતીમાં ખોડ (ઢોરને ખવડાવવાનું ઘાસ) ઘાલી રાખે. ઢાળગ્યામાં થુડીક જગા રાખે તીમાં પરુંણું (મહેમાન) આવે તીન બીહાડે. થાપીલાં ઘેરાંમ કિતરાક હામ હામાં બણાવે, હામેના ઘેરને વીડ (કોઢ) ગણી તીમાં પુતેનાં ડગરાં બુકડાં ન બાંદે, ઘેરમાં ઝીન તાજુ વે (ખાધે પીધે સુખી) તી ઘેરમાં બે. તાંણ ગાળા (રુમ બણાવે) અન વીડ નાળો રાખે. ઘેરના આંગણાન મેરાં બારતાંની પાહે નાની નાની સ્યાર થાંમલી રુપીન તીન ઇપેર લાકડાનાં આડાં ગુઠવી તીનાંન બાંદી માલેડી (પનીઆરી) બણાવે. માલેડી ઇપેર હાંડલું (માટલું), માંણ, ઘડો અન પાણી પીવેનો કળાહગ્યો (લોટો) કે તુમડું મીલી રાખે. કીતરાક બે થાંમલી રુપી તીના ઇપેર થપલું જાડું લાકડું મિલીન તીમાં ખાંમણાં પાડી તીન ઇપેર પાણીનાં વાહણું ગુઠવે સે. કુઇ કુઇક ઠીકાણે ઘેરના આંગણાન મેરાં બારતાંની વળા તાંણ કે સ્યાર ખાપરાવાળી થાંમલી રુપીન તીન ઇપેર હાંડલું (માટલું) કે માંણ મીલી રાખે સે. માલેડી ન નીસાં નાનહુંક સાલકું (માટીનું કોઇ વાસણ તુટી ગયું હોય તેનો તળીયાવાળો ભાગ) મીલી રાખે. પાણી પીતી વખત ઝી વદે તી સાલકામાં રીડે, સાલકામાનું પાણી ઘેરમાં પાળીલાં કુતરાં, મીનકાડાં (બિલાડાં) કે કુકડાં (મરઘાં) પીવે સે.

થાપીલા કે બાંદીલાં બદાં ઘેરાંમાં થાંમલા રુપી તીન ઇપેર હરાં ગુઠવે, હરાં ઇપેર આડી વળગ્યી ગુઠવીન ઇપેર નાનાં લાકડાં, વાહીણનાં કાંમડાં કે ઝાડી ઝાખરાંથી સાય સે. કામડાં કે લાકડાં ન બરુબર બાંદે પસી તીન ઇપેર નળગ્યાં કે ગારના પુતે બણાવીલા થાપડા સડાવે સે. ઘેરનો બરુબરુ વસમાંનો ભાગ ઉસે રાખે તીન મુબડું

(મોભ) કે મુબડાને બે ઢાળ આલીલાવે તીનાથી ઘેર ઇપેરનું પાણી નીતરી જાય. સગવોડ વાળા ઘેર ઇપેર નળગ્યાં કે થાપડાં સડાવે અન ઝીનીકન સગવડની વે તી હાગડાનાં (સાગ) કે ખાખેરનાં પાંનડાંથી ઘેર સાય સે.

ભીલ પુતેની જમીમાં ઘેર બણાવે ઇતરે નાળાં નાળાં ઘેરાં બણે તી ગામનો ઘીરાવો ઘણો મુટો બણે, એક બાપના બીટા મેરાં મેરાં અન લીણસર ઘેર બણાવે, એક ખુળેના (કુળના) ઉસરીલા એક હાતી ઘેરાં બણાવે. કીતરાંક ઘેરાં ભીગાં થાય તીન ફળગ્યું કે સે અન ફળગ્યાં ભીળાં થાંઇન ગાંમ બણે. પુતેની જાત (અટક) વાળા એક હાતી રે અન નાળી જાતના નાળા ફળગ્યાંમાં રે સે. ભીલ પુતેની જાત (અટક) કે ગુતેરમાં વિવા (લગન) કરતો નથી. ઇમ કરવું પાપ ગણે સે. એક ફળગ્યામાં રીવાવાળાં ભારી હંપ (સંપ) રાખે સે ગામને એક મુખી તીન પટેલ (પુલીસ પટેલ) કેસ અન એક કુટવાળ ઇ બે જણા કુઇક વખત ગામમાં સરકારી અમલદાર આવે તીનાંન કામમાં મદદ કરે સ.

ભીલના ઘેર પાહે કુઇ મુટું ઝાડ હોય તીન નીસાં ઉઠક બેઠક રાખે, ઝાડ ઇપેર લાકડાં બાંદી ડાગળો બણાવે તીન ઇપેર હુવાનું પુણ રાખે સે. હુવાનું (ઉંઘવા) નીં રાખેત ઇ ડાગળા (માળો) ઇપેર ખોડ સડાવીન સાંયડો કરે સે. સાંયડા (છાંયો) માં ઘેરનાં મનખાં ગરમી વખત બીહે સે.

ઘેરની મેરાં ડુંગરી હોય તી, ડુંગરી ઇપેર ઉડો (વનસ્પતીનાં પાન અને ડાળની બનાવેલી નાની ઝુંપડી) બણાવે તાં સુમાહેનું કુરુ કાડે કે ખીતરનો પાક હાસવવેનો વે તર હુઇ રે સે, કિતરીક વખત પુતેના ખળા (અનાજ મસળવાની લીપી ને તૈયાર કરેલી જગ્યા) પાહે પુણ ઉડો બણાવી તીમાં રે સે.

ઘેરમાં કુઇ પણાવીલો સુરો વે તીન નાળો કરે તર તી પુતે નાળું ઘેર બણાવે સે, જો એક કરતાં વદાર સુરા વે તર નાળાં નાળાં ઘેરાં બણાવીન નાળા થાય સે, એક બાપના સુરાંન હરકો ઘેરનો ભાગ મળે સે. બદાં થાં નાંનો સુરો વે તી પુતેના આઇબા (મા-બાપ) પાહે રે સે તીન જુનું ઘેર મળે સે. એક બાપના બીટા જુના ઘેરમાં નાળાં નાળાં ઘીપડાં બાંદી અલગ ભાગ પાડીન રે સે.

ભીલનાં ઘેરનીં એક બાયણું તાંથી બદાં આવરો જાવરો કરે. બાંયણું (બારણું) બંદ કરવા ટાટલું (દરવાજો જે લાકડાંનો બાંધીને બનાવેલો હોય છે) બણાવે સે. ટાટલા વગરનાં પુણ ઘેરાં સે, ગામ બાર જાય તી વખત પુતેના ઘેર આંગણામાં કાંટાળાં ભીટાં (ઝાંખરાં) બાંદી જાય સે. ઘેરની બારી રાખતા નથી, અન રાખે તી ઠેટ મુખડાન મેરાં ઘણી ઉસી રાખે, હાથ ડોડ હાથનાં લાકડાં ની ઉબી નાનહીક બારી બણાવીન કરગ્યામાં મીલે સે. કુઇક જ ઘેરની બારી રાખે બારી મીલતા નથી.

ઘેરની વળગ્યી હાતી જુનો હુંડલો (ટોપલું) બાંદી ખુડું બાંદે તીમાં કુકડી ઇંડાં મીલે અન બસ્સાં કાડે, ભાગીલું હાંડલું કે માંણ નો કાઠો લીન તીન વળી હાતીલબડતો બાંદે તીન હીકકું કે સે તીમાં દુદ દઇના વારગ્યાં કે સલકુડાં મીલી રાખે. ઘેરમાં પુણ ડાગળો કરે તીન ઇપેર હાંડલાં કે ઘેરનો વદારનો હમદા (સામુન) રાખે, કુઇક વખત તીન ઇપેર ખોડ ભરી રાખે, હાંડલામાં કીતરીક વખત નવાં સીતરાં રાખે. સીતરાં રાખવેની ખાસ રીત સે નવાં સીતરાંન આંમળો સડાવીન બાંદ દે પસી હાંડલાંમાં ઘાલીન ઢાંકણું દીદે, ઢાંકણું ની વે તર સીતરાંનો ફાલકો (ટુકડો) ખોળીન હાંડલાનું મોડું બાંદ દે સે.

○

ભીલનું સમાજ જીવન

સુરમલ વહોનિયા

ભીલ ખીતી કરીન જીવે સે. ઇનાંની ખીતી કુદરોત ને આદારે થાય સે. ખીતીની ઉપોજ ઇપેર ઇનો જીવનનો આદાર સે. બાપ દાદાંનો ધંધઓ જી હીતો તીમાં ખાસ ફીર પડ્યો નથી. એક બાપના સુરા નાળા થાય તર બાપની મીલકેતમાંથી બદા ભાઇના હરાકા ભાગ પડે. બદાંથી નાંનો સુરો વે તેની પાહે આઇ બા રે થુડીક વદારની જગા નાંના સુરાન કાડી આલે, આઇ બા મરી જાય પસી તી ભાગની જમી બદા ભાઇ હરકે ભાગે વીસી લે.

લગન કરીન એકાદ વરહમાં વહતાર નીં થાય (સંતાન ન જન્મે) તર ખુળો ભરાવે (માનતા રાખે.) અમુક વરહાં હુદી બાળક થાવેની વાટ (રાહ) જુવે અન પસ પુતેના ભાઇ કે સંબંધઈનું બાળક ખુળે રાખે. ખુળે રાખીલાન મિલ્કતેના બદા હક્ક મળે. પુતેનાનું રાખે સે પારકાનું રાખતા નથી.

સુરગ્યાંન પણાયા પસી બાપની મિલ્કેત મળતી નથી. તીન્નાંનો કુઇ અદિકાર રીતો નથી. જો બાપને કુઇ સુરો ન હોય તર સુરગ્યાંન નિલ્કત મળે.

ઘેરમાં ભીગા રીતા વેતી બદાં મિનેત મજુરી કરી ન લાવેતી બદ્દું ઘેરમાં વાપરે. રુપગ્યા કમાઇન લાવે તી પોતેના આઇ બાન આલ દે. ભાઇ બેન કુકડાં બુકડાં રાખીન વાવડો કરે તીના ઇપેર પુતેની માલીકી રે સે. પણાવીલી સુરી ઘરમીણામાં બુકડી, ઢાહી (ગાય) કે પાડી લી જાય ઇની ઇપેર પુતેનો હક્ક રે. માં બાપનાં આલીલાં વાસણું ઇપેર પુણ પુતેનો હક્ક રે સે.

ભીલ હમાજમાં સુટા સીડા આલ્યા પસી સુટી થાઇ લી બૈરીના ઘણીની મિલ્કેત ઇપેર કોઇ અધિકાર નથી. ઘણી મરી જાય અન બૈરી બીજુ ઘેર કરે તી વખત ઘણીની મિલ્કેત ઘણીના ભાઇને મળે સે. જો મરી જાવાવાળાન સુરો વે તર તીની મિલ્કોત તીન મળે સે. કુઇ સુરું સાબર ની વે તર ઇની મિલ્કોત ઇના બીજા ભાઇ વે તીન મળે, મરણ પસી મિલ્કેત ઇપેર બાયડીનો હક્ક રીતો નથી. બૈરી દિવર વટું કરે નીતે બીજે પાહે ઘેર કરી લે સે. એક કરતાં વદાર બૈરાં વે તર ઘણીની મિલ્કેત બદાંન હરકે ભાગે મળે, બૈરાંન ઝી મળે તીમાંથી પુતાનાં સુરાંન હરકા ભાગ પાડી આલે.

બાપદાદાની મિલ્કેતના ભાગ પડે તર ખીતરમાંના આંમા (આંબા) મઉડા (મહુડા) લીમડા ઝીવાં ઝાડ તી બદાંના ભાગ પડે, જમી, ઉજારું, હથિયારું બદાંના હરકાં ભાગ પડે. બિજે પાહે ઘેર જમાઇ રીલો વે તીન પુણ બાપની મિલ્કેતનો ભાગ મળે.

ભીલ પુતાની મરજી પરમાંણે રે, લગન પસી પુતાનું નાળુ ઘેર બણાવી બૈરી સુરાં હાતી રે, ઘેરમાં બદાંથી

મુટો બાપ તી ઘેરનો મુખી કિવાય. એક બાપનાં બીટાં નાળા નાઝા રે કાંતે એક હાતી ભીળા પુણ રે. કુઇક કામ આવી પડે તર હગાંવાલાં બદાંન તીડે, તીનાંની હાજરીમાં કામ થાય સે. લગન, મરણ બદા પરસંગી બદાં હગ્ગાંન તીડે. એકદમ મેરાંનું (નજીકનું) અડીન હગ્ગું વે તીન ખાસ તીડવું પડે, જો તીડવાનું રી જાય તર તીન ખુટું લાગતાં આવીન લડાઇ કરે સે.

ભીલ હમાજમાં બે રીતથાં લગન થાય. સુરા સુરીના આઇ બા પુતે પસંદ કરીન લગન કરાવે તી એક રીત અન સુરો સુરી એક બીજાની વળખાંણ કરીન પુતાની જાતીં લગન કરી લે તી બીજી રીત સે. પેલી રીતમાં આઇ બા હગા હુઇમાં સુરા સુરીની વાત નાંખીન તપાહ કરાવે અન પસન પડતાં સુરા સુરીન ભાળી લે પસી ભાંજગેડિયા કન વાત કરાવે અન લગન ગુઠવાય. ઇ રીતમાં થુડોક ખરસો કરવો પડે. બીજી રીતમાં સુરો અન સુરી મીળામાં જાય તાં એક બીજાન ભાળે, ઇમ કરતાં વળખાંણ થાય. એક બીજાન કંઇક લી આલે પાંન બીડું ખવાડે, મીળામાં આવીલા હીસલામાં બીહે. પાકી વળખાણ થાતાં બે જણાં હમજીન હગા હુઇમાં જાતાં રે અન લગન કરી લે. કુઇક વેળા લગનમાં ભીળાં થાયાં વે કે બજારમાં ભીળાં થાયાં વે તી વખત નવી વળખાંણ થાય, એક બીજાન નયણાં આલે, મેરાં આવીન વાતીં કરે, પુસપરોસ કરે, વળખાંણ થુડાક વકતમાં પાકી થાય પસી સાંના સપનાં નાહીં જાય અન લગન કરી લે. ભીલ પરજામાં બાળ લગન ખાસ નથી થાતાં, આદમી જાત એક કરતાં વદાર બૈરા રાખી શકે. કુઇ બૈરીનો ધણી મરીગ્યો વે તીવી વિધ્વા બૈરી પુતેના દિવોરની રેસે, દિવોર ની ની રે તી બીજે પાહે લગન કરી લે. ઝીનતાં વસ્તારમાં સુરો નીવે અન સુરી ઇખલી વે તાં સુરી ઇપેર ઘેર જમાઇ રાખવેનો રીવાજ સે. ભીલ પુતેના કુળમાં લગ્ન કોન કરતો. વર પાહેથી હગાઇ કરવા જાય. ભાંગજેડિયો બે પાહેની વાત લાવીન ગુઠવે પસી લગન લીવાય, લગનમાં લાડા લાડીની ફીરા પાડવેની વિદી લાડીનો મુટો બનવી કરાવે. પુતેનો મુટો બનવી ના હોય તર પુતેના સંબોધીઓમાં મુટો બનવી હોય તી લગન કરાવે, કુઇ ના મળે તી વખત લાડાનો હગ્ગો ભાઇ ફીરા ફીરવે. ભીલુમાં ઉદાળી જાવે નો કે લાડી ધીહવેનો રીવાજ સે, કુઇ સુરાન સુરી ગમી જાય અન સુરીન ઘેરનાં કે હગા હુઇનાં માનતાં ના હોય તર સુરાન તયના ભીગા થાંઇન સુરીન હાઇ લાવે અન સુરા સુરીનાં લગન કરાવે.

ભીલ પરજામાં દીજ આલવેની પરથા સે, વર પાહેના દાપાં આલે સે, કન્યા પાહેના દીજ અન દાપાં લે સે. લગન વીધી હવીરમાં વેલી ઇજવાળે ઇજવાળે પુરી કર દે. કુઇ વખત દન બુડી જાય પસીં કે રાતની વીધી કરે સે. જાંન આયા પેલાં દીજ લીવાય અન જાંન આયા પસી દાપાં લીવાય સે. દાપાંમાં ભાઇ, ફોઇ, આઇ, બેન બદાંનાં નાળાં દાપાં લીવાય.

ભીલ હમાજમાં સુટાસીડા આલવેનો સાલ (રીવાજ) સે, સુટાસીડા કુરટ કે કસેરીમાં થાય. કિરાંક બે પાહેના (લાડા લાડી પક્ષના) આદમી ભીળા થાય પસીં દાવો થાય, સુટાસીડા આલતી વખત ઝી ચૂકવાય તીન દાવો કે સે. દાવો લીદા પસી બે જણાંન બીજે પણવેની સુટ. મુટી ઉંમરનાં અન સુરાં સાબરવાળાં વે તી સુટાસીડા લૈ તી વખત નાનાં સુરાં પુતેની આઇકન રે અન મુટાં થાય તી વખત તીનાંનો બા લીજાય સે, સુરાં પુતેના બાપ પાહે રે. કિતરીક વખત પુતેની આઇ હાતી જાય. અન તીમાં જો સુરો વે તર તી મુટો થાઇન પુતેના બાપનો ભાગ લીવા આવે તી વખત તીન ભાગ આલવો પડે ઇવો રિવાજ સે. ડુહા ડુહગ્યીં પુણ કુઇક વેર સુટાં પડે સે. સુટાં પડવેનું કારુણ કિતરીક વેર બૈરું આડું સાલે, ઘેરમાં બરુબર કાંમ નીં કરે. ઉહગ્યાળું થાઇન પડ્યું રે, ઘેરમાં ઝગડા

કર્યા કરે તર તીન ઘેરમાંથુ કાડી મીલે તી વખત સુટાસીડા થાય. કિતરીક વખત આદમી જાત પુતેની બૈરીન અસલ નીં રાખે, બીજાં બૈરાં હમી નોંદ વે પુતેના બૈરાંન હરો પીન મારકુટ કરે કે બૈરું ગમતું નથી ઇમ કરીન કે કુઇક બાંનું કારીન બૈરાન ઘેર માંહું કાડી મીલે સે તી વેર સુટાસીડા થાય સે.

સુટાસેડા કુરેટમાં થાય તી વેળા નક્કી થાય તી પરમાણે બે પક્ષનીં રીવું પડે સે, કુરેટનો નિયા હાસો માને સે, કુરેટમાં નક્કી થાય તી પરમાણે કિતરીક વખત ખાદા કુરાકી પુણ આલે સે અન કુરેટ નક્કી કરે તી પરમાણે દાવો લે. પક્ષ સુટા પડે સે ઇના પસીં ઇનાંન કુઇ જાતનો ઝગડો રીતો નથી.

○

ભીલનો ધંધો

સુરમલ વહોનિયા

ભીલ પરજા ખીતી કરીન જીવે સે. ઇનાંની જમી જંગલ કે ડુંગરામાં નાના નાના ટુકડામાં હોય સે. વરહાત ઇપરે ઇનાંનો મુટો આધાર સે. વરહાત ની આવે તી વરહ ઇનાંન ધાનનીં પાકે તર કાળ પડીગ્યો ઇમ માને સે. કુદરોત ઇપેર ઇનાંનો આધાર સે. ખીતી હાતી મજૂરી પૂણ કરે સે. અનાજ પાણી ની થાય તી વખત મુટાં મુટાં સેરુમાં મજુરી કરીન પળે સે. રાત દન મજુરી કરવાવાળી પરજા સે.

ભીલોનાં ખીતરાંન કુઇ વાડ જીવું નથી, ખીતરમાંના પાકની રખવાળી કરવા ખીતરમાં ડાગળો (માળો) બણાવે સે. દનીં ડાગળાન નીસાં કે ઉપેર બીહીન ખીતરમાં આવતાં અન વગાડો કરતાં જનાવરાંન હાસવે સે. રાતીં ડાગળા ઇપેર હુઇ રે સે ને ખીતર હાસવે સે. ખીતરમાં નીંદવે ગુડવેનું ઘેરનાં બદાં ભીગાં થાઇન કરે સે. પોતીનીં વળાય તીમ લાગે તર લાહ (આજુબાજુનાંની મદદ)કરીન કામ પુરું કરે, લાહ કરવેનો ભીલુંમાં રીવાજ સે. લાહમાં આવવાવાળાંને કામ પ્રત્યે ખવાડે પિવાડે સે. લાહ હારુ સુકા (ચોખા) અન ડાળ (દાળ) બણાવે સે, અન હાતી હાતી હરો (દારુ) પીવાડે સે. ભીલુમાં ગમે તે કામ હારુ લાહ કરી હકાય સે. કીતરીક વકત લાહ થી પતે તેમ નીં લાગે તર દાડગ્યાં કરીન કામ કરાવે સે. દાડયાંન એક વખતનું ખાવેનું (જમવા) અન મજુરી આલે સે.

ભીલુનાં ગામડામાં ખાસ કરીન પાણી પીવા હારુ પાકા બણાવીલા નીં વે તી વખત કાસા કુવા ખણીન તીમાંનું ગાળ્યા વગરનું પાણી પીવે સે. પુતાનાં સીતરાં (કપડાં) પુતે ધુવે સે. અઠવાડીગ્યામાં એકાદવાર કપડાં ધુવે. લગન કે મીળો હોય તી વખત સીતરાં ધુવે સે. હાથ પોગ કે મોઢું ધોવા નદી કે તળાવ મેરાં વે તર તીનામાં જાઇન ધુવે, કંઇની મળે તર ઘેરના ભરીલા પાણીથી ધુવે સે. રુજે રુજ ઉંગળવેનો (સ્નાન) સાલ નથી.

ભીલુંનો અસલ ધંધો ખીતી સે પુણ ઇનાંન આવડોત નથી, ઉજારું જુનાં જમાનાનાં હજુ વાપરે સે. ખાતર પાણી કિવી રીતી વાપરવું તીની પુરી ખબર નથી ઇતરે બરુ બર ઉપજ લીતાં આવડતું નથી. ખીતીમાં લાકડાનું હોળ અન બળદ વાપરે સે.

ખીતી હાતી હુંણ (શણ) નાં દુહડાં વણવાં જંગલનાં લાકડાં લાવીન વિસવાં, ભાડે ગાડાં ફીરવવાં જંગલમાં થી લાખ, ગુંદર લાવીન વિસે સે. ધાંન (અનાજ) ભરવેના કબલા (વાંસ ચીરીને બનાવાતી ગોળ મોટી કોઠી) બણાવે સે. ગારની કુઠગ્યીં બણાવી તીમાં પુણ દાણા (અનાજ) ભરે સે.

મજુરી ધંધો કરવા ગામ સુડીન જાતા રે ઇતરે ઇનાંનાં સુરાં નિહાળમાં ભણતાં નથી. તી હાતી જાય સે, મુટાં સુરાં નાનાં સુરાંન હાસવે સે.

ભીલ ધંધો ખીતીનો કરે પુણ હાતી હાતી જંગલમાંના લાકડાં કે પાનડાં લાવી વિસે સે. નદી કે તળાવમાંથી

પુતે માસલાં મારીન વિસે, જંગલમાંથીં મઉડા (મહુડાનું ફુલ) વીણીન તીન હુકવી તીનો હરો (દારુ) ગાળીન વિસે, ઉમરાં, ખજુર, દરાખ (દ્રાક્ષ) નો પુણ હરો ગાળીન વિસે, બજારમાંનો કાળો ગોળ લાવી તીન ગાળીં તીનો હરો વિસે, જંગલ મે રાં રીવા વાળા કિતરીક વખત તાડી અન નિરો વિસે સે.

ખીતીના ધંધા હાતી હાતી ભીલ મજુરી પુણ કરે, ખીતીના કામથો પરવારી ભીલ મજુરી હારુ ઉપડી જાય સે. જાં મળે તાં મજુરી કરે, આખું વરહ ઘેર બારતો રે સે. વરહાદ પડવેની તીયારી થાય તી વખત પુતેનું ખીતર હમાળવા અન ખીતરમાં ખાતર કાડવા મજૂરીથો પાસો વળી જાય સે. સુમાહામાં (ચોમાસું) ખીતીનું કામ વે ઇતરે. સુમાહા પુરતો પુતાને વતોનમાં રે. તાજા ઘેર વાળાં (સુખી ઘરનાં) ખાસ કરીન મજુરી કરવા બારતાં (બહાર) નથી જાતાં પુણ મેરાં મજુરી મળતી વે તર કરી લે સે. અન મજુરીનાં મળેલાં (પૈસા)નો વાવડો કરે સે.

○

ભીલોનું ભાવિ

ગણેશ દેવી

ભારતની આદિવાસિ પરજામાં ગોંડ, મુંડા અન ભીલ ઇ તાંણ મુખ્ય જાત સે. મધ્યુપરદેહ, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત અન રાજુસ્થાન ઇમ સ્યાર રાજ્યુમાં ભીલ આદિવાસિ ફીલાયલા સે. બદામળીન તીનાંની વહતી કીતરી સે તી કીવેનું કાઠું સે તીમ સતાં બે કરુડ હુવી જુગ્યે ઇવો અંદાજ સે, ભારતનાં કીતરાંક નાનાં રાજ્યુની વહતી કરતાં ભીલોની વહતીની ગણતરી કરગ્યેત વદાર સે તીમ સતાં આપડા દીહના જીવનના કુઇપણ ભાગમાં ભીલની હંસ્કૃતિની કુઇ સાપ ભળાતી નથી ઇતિયાસમાં ઇનાંની નોદ રાખવામાં આવી નથી. આ દીહમાં ભીલ આદિવાસિ રેસે અન તીનાંની આગવી હંસ્કૃતિ સે અન ઇ સંસ્કૃતિ ઘણી જુની સે. ઇની ઘણાંનતે ખબર પુણ નથી.

ભીલ હંસ્કૃતિ કીતરી જુની સે તી કિવેનું કાઠું સે પુણ ઇતરું તે કિવાય એકે માંભારુત વખતના હમાજમાં ભીલ હિતા. તી કિથાંકથા આયા કે પેલાંથા આં વહીલા હિવા ઇ બાબુતની હજુ ખાસ કુઇ તપાહ થાઈ નથી. પુણ ભારતના પસિમ અન મધ્યુભાગમાં વહીલા હીતા અન આજ હુદી તીનાંની એક હરકી હંસ્કૃતિ સાલી આવીલી ભળાય સે. હાથમાં હરગ્યાંન કામઠી લીન જંગલમાં ફરતા, આશ્રુમના ભણવાથી સીટી રીતા, સત્તાના કેન્દુરથી સીટી રાખીલા તીમ સતાં લડાઈની વખત જાણકારીવાળા, બુદ્દીવાળા અન શૂરવીર ઇવા ઇકલોવ્ય મહાભારુતમાંના દીવ પુરુષને જુનામાં જુનો ગણવામાં આવે સે. રામાયુણમાંની શબરી અન વાલગ્યા જીવો શિકારી ભીલ હીવો જુગ્યે ઇવું રામાયુણ કાળની હંસ્કૃતિનાં વર્ણનું હાંમળતાં થાય. જો ઇમ વે તો ભારુતના સાહિત્યુંની બુણી જુની ભીલ હંસ્કૃતિમાંજ થાઈ ઇમ કિવાય. પુણ રામાયુણમાં વતાડીલઃ ગાળાના ઇતિયાસની હમજ મળતી નથી.

એક કાળખંડની હાસ્સી ખબર આલતા 'મૃચ્છકટિકમ' નાટોકમાં જંગલમાં રીતા અન રજવાડુંના જુલમથા નાહતા અન કીતરીક વખત હામા થાતા તી ભાળવા જડે સે. જૂના વખતના ભીલ પુતેની મરજી પરમાણે રીવાવાળો, ભારે લડાકુ, બુદ્ધીવાળો, ખુટા હામે લડવાવાળો હીતો તીવું ચિત્તર ઉપસે સે. મધ્યુયુગમાં નાળા નાળા રાજાઉં પુતેના રાજના કિતરાક મુટા હુદ્દા ઇપેટ ભીલ સરદારની બીહાડતા. લડાઇ વખત ભીલ બદાંથા અગેળ રીતા, અંગ્રેજુ હામે ઘણું લડયા સે, ઇનાંનો ઇતિહાસ લાંબો અન ગૌરવવાળો સે તી વાત હાસી સે. પુણ આજ ઇ ગૌરવ, સુખ, ગરીમા આસી પાતળી ભાળવા જડે સે.

ભારતના સ્યાર રાજ્યુંમા વખિરાયલા ભીલ હજારું નાનાં નાનાં ગામડાંમાં વહીલા સે. કુઇ મુટા સેરમાં વહ્યા વે તીવું ભાળવા જડતું નથી, સેરમાં મજૂર બણીન આવે, સરકારી નોકરીમાં ગણ્યાગાંઠયા ભીલ મુટા હુદ્દા ઇપેર પોત્યા સે (ખાસ કરીન રાજુસ્થાનમાં) અન કીતરીક કુલેસાંમાં ભણાવવા કે મુટા મુબા વાળી નોકરી લીવા હારુ વળ્યા સે. અનામતુની જગા ઇપેર સુટાયલા લુકાંના અગેડપડતા સભ્યું થુડાઘણા સેરના થાયલા ભળાય સે.

ઇ ભણીલા ગણીલા નોકરી કરતા ભીલ ઇનાંની વહતીના એક ટકા જીતરા પુણ નથી, અન ઝી સેરમાં ગ્યા તી સેરના થાઇગ્યા અન પુતે ભીલ કિવાડતાં હરમાય સે, બીજાંન મદોદ કરવેની ઇનાંની મરજી નથી. ઇતરે ઇમ કિવાય કે ભીલ હમાજ આખો ગાંમડાંમાં કાંતે સેરમાં મજૂર વર્ગમાં હમાઇગ્યો સે.

ગુજરાત, મધ્યુપરદેહ, મહારાષ્ટ્ર કે રાજુસ્થાન રાજ્ય ગમેતાં પુણ ભીલોનું ગામ બીજા ગામડાંથું નાળું, નાળાં નાળાં ગામ વહીલાં અન તીમાં પુણ ઘેર તે બદાં કુટુંબાંનાં નાળાં નાળાં, ગામડુ પુણ નજરમાં નીં આવે તીવું, પુતેના ખીતરમાં ઘેર બણાવે, નાંનાં નાંનાં ડુંગરા કે ઢાળવાળી જગા ઇપેર ગાંમ વહીલું હોય, ગાંમમાં જાવેની સડક લગબગ નથી હુતી, આદમી બૈરાં હવીરથાં હાંજ હુદાં ખીતર કે જંગલમાં કામ કરે, નાંનાં સુરાં બકોર કર્યાવગર ઘેર બારતાં રમે, ગાંમડાંની નિહાળ લાંમુ નથી સાલતી. બૈરાંજાત હાથ અન પોગ ઇપેર ગુડાડે, સાંદી અન કથીરનાં ઘરીણાં પેરે, કીતરાક આદમીજાત પાંનડામાં ભાંગ મીલીન બીડી વાળે અન પસી તાડના ઝાડ હમી નજર રાખીન પુતેનો વખત કાડે. ગાંમની સડકઇપેર દિવાબત્તી હોય, ઘેરમાં વીજળી નથી ને ઘેરમાં વીજળી પોતે તર વાટમાં ઇંદારું હોય ઇવુ પુણ બણે. સુમાહેના બે મૈના ખીતીમાં ધીયાંન આલવેનું પસીં ભાદરવાની અમાહથી નાસળેનું, મેળા, તીવાર, માંનતા ઇવાંમાં બદી શક્તિ જાય. દહરાથી લીન હુળી હુદી લગનાં ગુઠવે લગ્ન તુટે તીના ઝગડા ઉબા થાય તી મનમાં રાખીન દન કાડવેના, મરજી પડે તર સેરમાં જાઈન મજૂરી કરવેની, ઘેર કુઇ મેમાંન આવે તી વખત દેવું કરીન મેમાંનની આગતા-સ્વાગતા કરે.

ભીલોને લગન કરવું વે, તિવાર ઉજવવા, માનતા પુરી કરવા પુતાની પાહેની સાંદી હુની કે વાણગ્યાવતાં લીજાય હિસાબ કર્યા વગર કરજ લે અન વરહુંનો વિયાજ ભર્યાં કરે પુણ પુતેનું કાંમ પુરું કરે. ભીલુની પીટા જાતિ માં પાવરા, ગરાહગ્યા, રાઠવા, ગામીત, ભીલ, તડવી ઇ બદા આવે પુણ એક બીજાની જાતિ હાતી રુટી બીટીનો વિવાર રાખતા નથી ભીલ જાતિવાળા ભીલની જાતિમાં વિવાર કરે, રાઠવા રાઠવામાંજ વિવા કરે, કુઇ જુવાંન સુરો કે સુરી પુતાની મીળી નાળી નાળી જાતિમાં લગન ગુઠવીલે તર ખૂન હુદી વાત અગેળ વદે સે. ભીલ દેસી રીતભાત પરમાંણે લગન કરે સે. મનખના લુઇમાં ધોળા કણ સે તીન શ્વેતકણ કે અન રાતા કણ સે તીન રકતકણ કે, ધોળા કણ રોગ હામે લડે અન રાતા કણ ડીલમાં કુઇક કમી આવે કે કુઇક ખુટ ઉબી થાય તીન પુરવેનું કાંમ કરે, રાતા કણ ગુળ (વર્તુળ) સે, ઇ ગુળાકાર તુટીન દાતીડા જીવો અરદો બણે ઇમ થાય તી વખત ડીલમાં ઉબી થાયલી કમી પુરાતી નથી. ઇન દાકતરી ભાસ્યામાં સિકલ સેલ એનેમિયા કે. ભીલના લગનની રીત અન ઘણા લાંમા કાળથું અદુરું પુષણ ઇ બે કારુણથી સ્યારેક રાજ્યુંના ભીલ આદિવાસિયુંમાં સિકલ સેલનો ફીલાવો ઘણો થાયલો ભળાય સે, બીજી આદિવાસિ જાતિયુંમાં પુણ ઇ ફીલાયલાં ભળાય સે. મહારાષ્ટ્ર અન મધ્યુપરદેહમાં રીતા કોરકૂ હમાજમાં ઇ રોગ ભળાય સે, પેપરુંમાં હમાસાર આવે સે તીન ઇપેરથું ઇ આદિવાસિ જાતિનાં લુકાંની ઉમર ઉસી (ઓછી) થાયલી ભળાય સે. આપડા ભીલોની ઉમર પુણ ઉસી (ઓછી) નથી થાતી ને ? ઇ સવાલ આપડી હમો ઉબો સે. થુડાંક વરહાં પેલાં સુબાસ પાવરાના રાડીકલમ ગામે જું પંનસાણુ(૯૫) વરહની ઉમરના એક ભાઇન મળ્યો, આપડા છોટા ઉદેપુરવાળા સક્કરભાઈ તડવીની ઉમર લાંબી સે, હાપુતારાના તુળસીરામ સ્યાર વીહ (૮૦) વરહની આહે પાહેની ઉમરના સે. વાહલી પીડીનાં મંનખાં ઇતરું લાંમુ જીવેહે કે કેમ ? સ્યાર રાજ્યુમાં ફીલાયલી ઇતરી લાંમી ભીલ પરજાનું ભાવિ હું ? ઇવા સવાલ હાઊ કરવા પડે સે.

સેરમાં મજૂરી કરવા આવીલા આદિવાસિ રુજના દહ બાર કલાક કાંમ કરે તર મજૂરીના રૂપગ્યા મળે તી ભીગા કરીન દાહ કે પંદર દની પુતાને ગાંમ કુઇક જુડી હાથો હાથ મુકલી આલે, રૂપગ્યા ઝીની હાતી મુકલ્યાવે તી માણહ વળતો દાણા(અનાજ) લીતો આવે, ઝી જગા ઇપેર કાંમ સાલે તાં પુતેનો મકામ રાખે. કુઇ માંદુ થાય તીન ઝાડી દવા તે ના મળે, ડુક્ટર પાહે જાયત મોગી દવા લીવી પડે, સુરાંન સેરની નિહાળમાં દાખુલ કરવા જાગ્યે તર નિહાળવાળા હંગોમી કીન કાડી મિલે. મજૂરીના રુકડા રૂપગ્યા મળે પુણ ઇવા મજૂરની અન મજૂરના કુટુંબની આવનારી જંદગીનું કઇજ નથી, થુડાંક વરહામાં સેરની કુઇક ઝુપડપટ્ટીમાં જગા ભાળીન તાં કાયમી રીવેનું કે પસી માલસામાનના ગાડાની ઇપેર રાતનો વિહામો કરવો ઇવું ઇનાંનું ભાવિ.

પંસમાલ જલ્લાનો લીમખેડા તાલુકો સે, ઇ તાલુકામાંથા દર અઠવાડગ્યે બે થી તાંણ હજાર આદિવાસિ મજૂરી કરવા વડુદરા, સુરત હરકાં સેરાંમા જાય સે. લીમખેડા તાલુકામાં લગન વખત પસાહ (૫૦) થી હાઇટ (૬૦) હજાર રૂપગ્યા દીજ થાય તી સુરાવાળાંય (છોકરા પક્ષના) આલવું પડે. દીજના રૂપગ્યા ભીગા કરવા પાંસ (૫) કે હાત (૭) વરહ મજૂરી કરવી પડે અન ઘેર સુડીન સેરમાં જાવું પડે. હમણાંતે કમસે કમ મજૂરી મળી રે સે પુણ કાંકહુદી મળી રીહે તી કિવાય નીં.

મહારાષ્ટ્રમાંના ભીલ એરઝેરની ખાંડ બણવેની મીલમાં મજૂરી કરે. રાજુસ્થાનના ભીલ હારુ તે ઇવું પુણ નથી. તીનાં માંથા થુડાક હાઊ ભણવા હારુ વળ્યા સે. પુણ મુટા ભાગના હુટેલું, આરામગૃહાં ઇવાં મુસાફરાંના સુખ હારુ ઉબી કરીલી મુટી જંજાળુમાં ફસાયગ્યા સે. તીમાં ભીલ ઇસ્ત્રીયુંનું ઘણા મુટા પાગ્યે શુશુણ થાય સે. મધ્યુપરદેહના ભીલ અંગ્રેજુના રાજ વખતથી ગનેગાર જાતિમાં ગણીલા સે. ઇતરે ઇ દુખી સે અન ઇ પુણ હાઉ રખડતી અન વિમોક્ત જનજાતિયુંની જીમ બેહાલ સે.

ભીલુંની ઇ હાલત બદલવી તે પડેજ, પુણ ઇના હારુ મીનેત કરતી વખત ભારુતનાં બીજાં ગાંમડાંના વિકાસના માર્ગું નાળા સે તી વાત ઇયાદ રાખવી પડે. પોર સાલ 'કથા' નામનું એક ઘણુ મુટ્ટુ ઇનાંમ ડાંગ જિલ્લાના ડાયાભાઈ વાઢુન આલ્યું, ઇનાંય ડાંગની કુંકણા ભાસ્યામ રાંમની કથા પડીલી સે તીન ભીળી કરવેનું કાંમ કર્યું સે અન ડુકટર ભગવાનદાસ પટેલે રાજુસ્થાન અન ગુજરાતની હદ ઇપેર વહતા ડુંગરી ભીલુંના માંભારત અન બીજાં માંકાવ્યુંન ભીળા કરીન સોપડી સપાડી સે, ઇન હારુ કેન્દરની ભાસ્યાવાળી ઉફિસી (કેન્દ્રીય સાહિત્ય અકાદમી) 'ભાસ્યા સમ્માન' નાંમનું ઇનાંમ આલ્યું. મારવાડનો બદાં વરહે ભરાતો હંસ્કૃતિ કાર્યુંક્રમ ભાળવા આખી દનયામાંથાં લુકાં આવે સે અન તાં ખાસ કરીન ભીલુનાં ગીત અન નાસવેનું વતાડાય સે. આપડા તીજગોડમાં જાં આદિવાસિયું અન પુલીસ વાળાં હાતી તીરકાંમઠાંની હરિફાઈ થાય તાં કાયમ આદિવાસિ જીતે તીનાંન સંદ્રકુ મળે. મધ્યુપરદેહના ભુપાળમાં માનવ હંગરાલયમાં ભીલની ભાતપાડીલી અન ઘડીન બણાવીલા નમુના ઇ હંગરાલયની ગરાલયની સુબા વદારે સે. મારાસ્ટના કળિયુંમાં વાહરૂ હુનાવણે ઝળકે સે. ઇ્નો અરથ ઇ કે આપડા સ્યાર રાજ્યુંમાં આજપુણ કળા, હંસ્કૃતિ, કસરત ઇ ઠીકાંણાંમાં ભીલ પુતાની જગા ટકાવી રહ્યા સે. ઇનાંનુ સ્વોમાન અન ગૌરવ આજપુણ ટકીલાં સે, કુઇપણ નવું કાંમ કરવેનું થાય તર તીનો કાર્યુંક્રમનો પ્રારુંભ પુણ ઇના સ્વોમાનમાંથી થાય તી જરૂરી સે.

ભવીષ્યુમાં આપડા દીહમાં તીયાર થનાર ડુકટર, વિજ્ઞાનિકો, વસ્યાર કરનારામાં મુંડા, ગોંડ અન ભીલ આગલી હરુળમાં આવે ઇ જરૂરી સે, પુણ તી પુતે મુંડા, ગોંડ કે ભીલ સે તી ભુલીગ્યા વે કે ઇ જાતિના હુવેની હરમ

લાગતી હોયત આદિવાસિ હંસ્કૃતિમાં આજ સે તી પુણ ભુસાઇ જાહે.

થુડાંક વરહું પેલાં મે ભારુતના આદિવાસિનું લખીલું, તીનાંની કથાઉં, ગીતાં સોપડામાં અપાવવેનું કાંમ હાથ ધર્યું ઇ કાંમગીરી પુરી થાવા આવી તીન ઘાટ આલવા હારુ સુદીર હોરો નાંમના મારા ભાઈબંદને બુલાયો ઇ મુંડારી આદિવાસિ સે અન અમદાવોદની ભાતપાડવાવાળી ભણતમાં ભણ્યો સે અન મઇને વીહ થી બાવીહ હજાર રૂપગ્યા કમાય તીમ સે. તી સતાં સુદીર મન દીન ઇ કાંમમાં મીનેત કરે સે. મારી ઉપીસમાં જાતે રાંદીન ખાય અન આદિવાસિયુંના સાહિત્યને ઘાટ આલવેનું કાંમ કરે સે, ઇ હાસો (ખરેખરો) આદિવાસિ. પુતેની હંસ્કૃતિનાં મૂળગ્યાં ખુયા વગર, પુતે આદિવાસિ સે તીની હરમ રાખ્યાં વગર આદિવાસિયું હારુ કાંમ કરે સે. નવા જમાંનામાંથા પુણ ઇવા બુદ્દીવાળા ભીલ જુવાંન્યા તીયાર થાય તી જરૂરી સે. ખરું જુતાં તીયાર થાઇરહ્યા સે, હમારી વડુદરાની વિદ્યાપીઠમાં ભાતપાડવેની કળાના માસ્તરની જગા એક જુવાંન રાઠવા આદિવાસિન મળી સે. મહારાસ્ટના આદિવાસિ ચામુલાલ રાઠવા અસલનાં ગીતાં ગાય સે, 'સુર આમુ, મર્દ આમું, ધર્મી આમું ભીલ'- તી ઇવા બુદ્દીવાળા આદિવાસિની સુબે.

હારા નસીબે આપડા દીહમાં આદિવાસિ સ્વસાસીનનો નવો કાયદો આવીલો સે, મધ્યુપરદેહમાં આદિવાસિ ગાંમડાંમા ગ્રામ સબાઉ કારુબાર હમાળે સે. પુતેની આવડત, મિલકેત, કેળવણી તીન ઇપેરનો અદિકાર હાસવવેની જવાબદારી પુતેની બણે સે. હક્ક મીળવવા હાઉ નવી લડાઈ કરવેની જરૂર નથી. 'ઢોલ'ની પાસલા વરહની સોપડીમાં આદિવાસિ કાયદો સપાયલો સે ઇ વાસવેની બદાંની ફરજ સે. ઘણાં વરહુથી આપુ જુની વાર્તાઉ હાંમળતા આયા હવે નવા જમાંનાની નવી કથાઉં તરુવાર અન હરગ્યાં કાંમઠી લીન લડાઇ કરવા વાળાંની કાંથી ! ઇ કથાઉ, કાયદાની કલમું અન પેટા કલમું માંથી ઉબી થાવેની સે.

આપડું તાજું નસીબ સે કે માનવ અદીકાર હારુ ભારતદીહમાં લડતે જુર લીદું સે. માનવ અદીકાર આયુગ આજ ગરીબમાં ગરીબ માંણહની પુણ વાત હાંમળવા તીયાર સે, મધ્યુપરદેહના 'ખાનાબદોશ' ઇતરે વિમોક્ત-વિસરતા ભીલુંન હાઉ ગનેગારીનું આળ માથે લીન જીવવેની જરૂર નથી રી. પુતેની પીડામાંથા સુટા થાવા આયોગ હામે જાઇ હકે. ઇનાંમાંથા ભણીલા ગણીલાંય ઇ પુતાનું કાંમ ગણી લીવું જુગ્યે, ગુજરાત અન મહારાસ્ટના ભીલુંએ જાણી લીવું જુગ્યે કે આ બે રાજ્યુમાં કારખાનાં ઝડપથાં વદે સે. આવનારા વરહુમાં ધંધો કે નોકરી મળવેની સે માટે ગાંમની નીહાળમાં સુરાંન ભણવા મુકલવાં પડહે, સુરાં હીકે, ભણે તર તીનાંનો જનમારો તાજો રીહે, જાંતે સેરમાં મજુરી કરતાં કરતાં તાંની ઝુપડપટ્ટીમાં ભીલુંની વહતી બણતી જાહે. તીરકાંમઠા, રંગ, બરુસ પુતેની આવડતથી વરહું હુદાં સલાડ્યાં, ઇવી આવડતથાં હાઉ કુમ્પુટરાં સલાડવાં પડહે.

તીજગોડમાં હમુય અખતરો કરી જુયો. તાંના રાઠવા ભીલ જાતિના ભણવાવાળા સુરા હારુ એક કુમ્પુટરની નિહાળ સાલુ કરી તીમાં એકહો વીહ જીતરા સુરા-સુરગ્યી ભણવા આયાં, તીમાના હાઇટ (૬૦) જણાં કમ્પુટર સલાડતાં હીકીગ્યાં. ઇનાંન હીકતાં પાંસ-સો મઇના થાયા, ઇવા રસ્તા ગાંમડાંમા મળીરે પસી ભીલુંન સેરમાં જાંઇન મજૂરી કરવેની જરૂર ના રે. સેરમાં જાંઇન આવનાર પીડીની હાલત ખરાબ થાવેની ઇના કરતાં પુતેના ગામમાં જીવતર ઉજળે ઇવી સગવડ મળેત કદાંન સેરનાં લુકાં ગાંમડાં હમી નજર માંડહે.

સીલ્લી એક હદીમાં આપડા દીહના જીવોનમાં ઘરમૂળથા ફીરફાર થાયા ઇમાં એક મુટો ફીરફાર તે ઇ સે કે

લુકાં ગાંમડાંમાંથી સેરમાં જાવેની લીણ પાડવા મંડયા. સેરાં ઉબાં થાયાં તીન હાતી ખરાબ પરીણામું આવવા મંડયાં. બદા સેરવાસી મનમાં કોક દાડે ગાંમડાના જીવોનમાં પાસા ફરી કુદરોતના ખુળામાં જીવવા મળહે ઇવી આશા સીવે સે. પુણ ભારતનાં ગાંમડાં ઇવાં નથી કે તીનાંન લલસાવીન લી આવે. આવાં ગાંમડાંમાં રીનારી પરજામાં ખાસ કરીન ગોંડ, મુંડા અન ભીલ ઇ બદાંથા મુટા લુકાંનાં જુથાં સે. જો ભીલો ધારીલેત કદાંન આદિવાસિ હંસ્કૃતિન પાસી એક વખત સડગ્યાતી બણાવી હકે. બાબો પિઠોરો ભીલોનો દેવ તીની ભાત દુરનારા 'લખારા' નાંમથા વળખાય. લખારો ઇતરે લલાટરીખા દુરનારો. જો ભીલો સેરની લાલસથા સીટી રીન પુતેના ગાંમનું હાસું હંસ્કૃતિક અન આર્થિક જીવોન વદારવેનું નક્કી કરી લે તો ભારુતની નવી હદીના હમાજના લખારા પુરવાર થાહે અન તરત આપણા રાષ્ટ્રગીતમાં પંજાબ, સિંધુ બંગાળુની પરજાનાં નાંમાં લીવાય સે તીમ ભીલુનાં પુણ નાંમાં લિવાહે.

○

કથા

કહેનાર - ભગત પ્રતાપદાસ કાનજીભાઇ નીસરતા
રજૂકર્તા - સુરમલ વહોનિયા

કબીર સાહેબની જનમની કથા

જોહાલો અન જોહાલી જાતાં તાં, નવું આણું લીન જાતાં તાં નવું બાળ બસ્સું કમળમાં પડ્યું તું, અસલનું બાળ બસ્સું, કઇનીક દડી ગઇ હીહે ઇમ જાંણીન ઉઠાવી લીદું. આગલા જલમમાં કબીર સાઇબી બાઇન કોલ કર્યાતા કે આવતે જનમમાં હું તારે તાં મેમાંન થાઇન આવી. બાઇ ઉઠાવલી ગઇ. ઘણી ના પાડે સે અન કે સે કે લુકાં આપુન હાહહે, નવાં પણીલાં બાળબસ્સું, બદાં વળગહે, પીલી કોન માનતી, લી લીદું, લી જાઇન ઢાલરામાં (વાંસનું નાના બાળકને સુવડાવવા બનાવેલું સાધન) મીલ્યું. બાળ બસ્સાન લી લીદું પુણ દુદ કાંથું ઘવાડવેનું. બીજાનું દુદ લાવીન પાય તર નથી પીતો, કુવારી વાસીડીનું પીવે. ઘેરવાળાં બદાં કે, ''દુદ પિતો નથી દાડે દાડે ફૂલાતો જાય''બદાં વસ્યાર કરે, પીલાંન ખબર કોને પડતી. કબીર સાઇબ તે પવન રુપી, પવન પીવે ઇતરે ફુલાય.

રામાનંદ કબીર સાહેબના ગુરૂ. રામાનંદની ગુરુ બણાવવા બાળ બસ્સાનું રુપ લીદું. રામાનંદ સ્યાર વાગ્યે સ્નાન કરતા સ્યાર વાગ્યે ઉઠીન નદીમાં સ્નાન કરવા જાતા. તીનાંના એક હો નવાણું (૧૯૯) સેલા (શિષ્ય) તી પૂતળાંની સેવા કરતાતા, કબીર બાળક રુપી સિડગ્યાં ઇપેર પડ્યા તાં રામાનંદનો યોગ અડીગ્યો. તીનાંય ફૂફફાક કરીન મંત્ર આલ્યો. રામ નામનો મંત્ર આલ્યો. આ કઇનીંક રાંડ દડી ગઇ ઇમ કરીન ઇઠાવ લીદું.

પસી હવીરમાં નાઇ ધુઇન સાધુ થાઇન પગાતમાં ગ્યાં, કબીર સાઇબની ભાળી ન બીજા રીહે મરે અન કે કે કબીરની હું કામ સીલો કર દીદો. રામાનંદ કે ના ઇન સીલો નથી કર્યો. તર કબીર સાઇબ કે તમું જુઠું બુલો સે, સ્યાર વાગ્યે સ્નાન કરવા ગ્યા તાં હું બાળક રુપી પડીલો હીતો, તમુય મન ઉઠાડ્યો, કીમ જુઠું બુલો સે. રામાનંદ કે વાત ખરી. કબીર સાઇબનો સીલો બણાયો, ઇ રામાનંદનો સીલો થાયા. એક વખત ઇનાંનો દાતુણાં લાવવેનો વારો આયો. કબીર દાતુણાં લીવાગ્યા, ઇતે બાવળીકન જાઇન બીઠા, સંતો વાટ જુવે, દાતુણાં લીન હજુ કોન આવતા, વાટ જુઇ જુઇન થાક્યા, નીં આયા ઇતરે કબીર સાઇબનીં તીડવા ગ્યાં. જાંઇન ભાળે તર કબીર બીઠા. સંતુ કે કીમ કબીરા બીઠા ? કબીર જવાબ આલે સે કે ''બાવળી આવે તર આવું કે '' પીલાંન તે, અસમો બતાડવેનો હીતો, સત નામનો મંત્ર પડ્યા ઇતરે બાવળી હાતી હાતી ઘેર આવી, બદાંય દાતુણાં સુટી લીદાં. દાતુણાં કરીન પાસા બાવળી ઇપેર મીલી આયા. બીજે દાડે લાકડાંનો વારો આયો, જંગલમાંથાં ઢાઢોરાં લાવીન ઉકીડા ભરી કાડ્યા, બામુણ બદા બકારી લે, પડેન ઉઠે. કબીરતે ઇવા જાણકાર પીલાંનો ગરબ (ગર્વ) ઉતાર્યો.

ઇને બીજે દાડે રહુડાનો વારો આયો, બામુણ સોકો (લીપણ) દીદા વગર રસુડું નીં કરે, કબીરે ગુ નો સુકો

દીદો ઇતરે બદા બકારી લે, બદા વળગે.

કબીર સાઇબી પસી ઉતર માંગ્યો 'જો તમકી મટી હમકી મટ્ટી સકલ સંસાર કૈન હે'

ઉતર નીં અલાયો ઇતરે કબીર સાઇબે કિદું –

તમકા ગુ હમકા ગુ. ગુ કી સકલ સંસાર મે કૈન હે'

(ગુ વગરની સંસાર કોણ સે)

કબીર સાઇબે હમજાયા. ઘરોયતી (દયાનું નામ) કબીર સાઇબે પરગટ કરીન રામાનંદની વતાડી પસીં કીદું 'હમું શબ્દના આહારી ઇ હમારો સતસંગ.

ઘરમદાસસાઇબી ગુરુબણાયા

ઘરમદાસ સાહેબ બાંદુગઢ સીઠીયાનો સુરો, બાંદુગડ, માંના પીટમાં કિવાય ઇતરે મનનો હીકીલો, મનનું સુરું બણ્યું સે, મન વાણિયો સે અન મન સેઠ સે, ઇ મનનું સુરું બણ્યું સે. એક વખત કબીર સાઇબ ઘરમદાસ કરીન ઇનાંનો સિલો સે તાં મેમાંન બણીન ગ્યા, પદારો સાઇબ ઇમ કરીન બુલાયા અન આસુન આલ્યું, ઇનાંની પદરામણી કરી, બંદગી ભાવ કર્યો અન સેવા કરી.

મેમાન આયા ઇતરે ભુજન તે બણાવવું પડે. ભુજન વગર મેમાંનની જાવા ની દિવાય, મેમાન ભુજન વગર જાયત સત જાય ઇતરે ભુજન તે બણાવવું પડે, ઇનાંય તે ભુજનની તીયારી કરવા માંડી, ભુજન બણાવવા જી જુતુતું તીની તિયારી કરી. ભુજન પકાવવા લાકડાં લાવવાં પડે, વાસુણાં બદાં ભીગાં કર દીદાં, જંગલમાંથાં લાકડાં વિણવા પડગ્યા તી વીણી લાયા, ભોજન બણાવવા મંડી પડયા. સાઇબ પદારયા તીનાંન ભુજનનું પુસ્યું કોન, ભુજન કરહો કે ની ઇમ કોન પુસ્યુ, મેમાંન હારું બણાવવું પડે ઇમ કરીન ઇનાંય તે બણાવ દીદું.

ભુજન બણાવવા લાકડાં બાળ્યાં તી લાકડાંમાં કિડગ્યાં બળીગ્યાં. સાઇબ ઝુંપડાથા સીટી વડલે બીઠીલા. વડલેને સાયે બિઠીલા. વડલેને સાયે બિઠીલા તાં રીન ભાળ્યું, ઝુપડું ઘણે સીટી તાં ભોજન બણાયું, સાઇબી તાં રીન કિડગ્યાં બળતાં ભાળ્યાં. ભોજન બણાવદીદું, પસી થાળીમાં પીરસ્યું, થાળીમાં પીરસીન ઇ તે સાઇબ કન લોટામાં પાણી લીન ગ્યાં, સાઇબની કીદું, ''રુટી પાણી પાઇલો,''કબીર સાઇબ અન્નના આહારી નીં હિતા, ઇતરે ઇનાંયતે ના પાડયું. ઘરમદાસે સાઇબનીં કીદું, કીમ ની જમો ઘરમદાસી આગ્રહ કર્યો. જમવું પડે ઘરમદાસ જમાડવા હારું અડીલા રહયા ઇતરે સાઇબ સાકી પડયા.

''કબીર પાણી સે પેદા નહીં પવન સે પેદા નહીં,

શ્વાસા નહી શરીર, અન્ન આહાર લિયા નહીં શ્વહાંગ સત કબીર ''

સાઇબ સાકી પડયા સતાં ઘેર ઘણીન ની મનાયું, મારે તાંથા ભૂખ્યા કીમ જાય ઇતરે જમવા બિહાડયા.

ઘેરઘણીન મેરાં બિહાડયા, સાઇબ થાળી ઇપેર બીઠા અન પુસ્યુ.

પેલાં તો સપટીમાં ભોજન લીધું તીમાંથાં લુઇનાં ટીપાં પડયાં ઇતરે ઘરમદાસની પુસ્યું – ''ઘરમદાસ લકડીમાં કિતરાં જનાવર બળ્યાં ખબર હે ? ઘરમદાસજીએ હુદાં ભાળ્યાં, પાપ થાયું, સાઇબી વડલે રીન ભાળ્યાં કિતરા હુજારી, કિડગ્યાં સાઇબે સજીવન કર્યાં પુણ અન્ન આહાર નીં લીદો. બીઠા, વાર્તી કરગ્યીંન તાંહા સુટા પડયા,

એકબીજાન બુલીન સુટા પડચા – સાઇબની વળાયા, વળાવતી વેર ધરમદાસ સાઇબની પુસે સે, 'સાઇબ પાસા કિદાડ મળહું ?' સાઇબ જવાબ આલે સે, 'મળહું ભજન મંડળગ્યાંમ'. સાઇબનો જવાબ હાંમળ્યો ઇતરે ધરમદાસ બદી મંડળગ્યાંમાં ગ્યો, ગામે ગામની મંડળગ્યાંમાં ગ્યો પુણ ઇનાંનતાં આયોતો તીવો સંતની મળ્યો. ઇવું રુપ ની મળ્યું, બદે જુઇ જુઇન થાકીગ્યો, જાં હાંમળે તાં ભજનમાં જાય પુણ ઇ સંત કોન મળતા ઇતરે ધરમદાસ સાઇબ નીંમ લેસે. પસે વિસાર કર્યો અન ઇ સંત ની મળ્યો, ઇ મળે તર અન્ન પાણી લું. ઘણું ફર્યા, સાઇબ કોન મળ્યા, રુઇ રુઇન આંખી રાતી થાઇગ્યીં, અન્ન પાણી વગર ગળીગ્યો.

સાઇબ તે અંતર ધ્યાન હિતા, હમજીગ્યા, માનીગ્યા કે હાઉ માર દીહ ધરીન જાયા વગર સુટકો નથી, માર દીહ ધરીન જવું પડહે, અન કબીર સાહીબની આવું પડ્યુ, આવીન ઇનાંય હમજાયા. સાઇબી કિદ્દું કે સુટા પડતી વખત હું કીદું તું ? શબ્દરુપી મળહું ઇમ કિદુ તું શબ્દરુપી ભજનમાં મળહું ઇમ કિદ્દું, તમું કિમ ની હમજ્યા ? તમું દેહની વાટ જુઇ રહયા તા, સાઇબ મળ્યા તર ધરમદાસ સાઇબની શાંતિ થાઇ. દેહ ધરીન આયાતર આરતી ગાતા ગાતા ઘેર લીગ્યા, પધરામણી કરી, આરતી પાઠ પુજા કરી, આરતી ભજન ગાયાં.

આજે મારે સતગુરુકો ઘર લાયો.
ઘસઘસ ચંદન આંગનીયા લીપાવું
મોતિયાના સોક પુરાવું.
નારીયલ પાન સોપારી કેરી ધૃતી અનીક ફૂલ મંગાવું.
પાંચ સકી (સખી) મેલે મંગલ ગવાઉ
મોતિયાંનો (ચોખા) સોક પુરાવું
કંસન થાળ કપુરકી બતી થાળ માંહે ધરાવો.
અમૃત ઝારી પરેમ સહેતો પરભુજીકો ભોગ લગાવો
ધરમદાસ વિનવે કર જોડી,
આનંદ મંગળ ગવાડું.

કબીર સાહેબ સબદ રુપી સે અન દેહરુપી ધરમદાસ સાહેબ સે, આ ધરમદાસ બદા ધરમુનો દાસ ઇના સુરા આપું હે તી આપું સાઇબની બણગ્યે પુંણ બીટા બણવેનું હે, પરમં મંગળ ગવાડયા.

સાકી – ''–સાહિબ સબકા બાપ હૈ બીટા કિસીકા નહીં
બીટા જગમાં તરે તો સાહિબની બણી સકે'' સાહિબતે સાહિબ સે
''–સાહિબ તેરી સાહિબી સબ ઘટમેં સમાઇ,
જો મિંદી કે પતે મેં લાલી રહી સુપાઇ
જો તું સહે તો મિંદી કે પાન મેં ઘુંટ ઘુંટ કર લાલ નીકલી આવે,
જો તું ઘુટ ઘુટ કરે તો ઘટમેં સાહેબ નિકલે.''

તાં ધરમદાસ સાહેબે ગુરુ બણાયા, આરતી સૂકા કરીન પુરું થાઇગ્યું. ઇ કબીર સાહેબની વાણી સે.

○

દેવુંનો ભાંજગેડિયો

નારદ મુની અન સતીહસ્યા

કહેનાર - ભગત પ્રતાપદાસ કાનજીભાઇ નીસરતા

રજૂકર્તા - સુરમલ વહોનિયા

નારદમુની દેવુંનો ભાંજગેડિયો, ઇ બદે ભાંજગેડ કરતા ફરે, બદે ભાંજગેડ કરવા જાય અન વાત કરતા ફરે, દેવુંની વાત કરતા ફરે. મુટામાં મુટા દેવ તાંણ. બ્રરમા વિષ્ણુ અન મહેશ, ઇ તાંણ ઇનાંનાં બૈરાં હાતી રે. બરમાની અજની, વિષ્ણુની લસમી અન મહાદીવની પારોવતી, ઇ તાંણ ઇનાંના બૈરાં હાતી અસલ રીતાંતાં. નારદ મુની ઇનાંનતાં જાયાં કરે. ઇ બદી ઇસ્ત્રીયામાં એક સતીહસ્યા રીતી તી. પીલા તાંણ દેવ કુઇક કામ હારુ બારતા ગ્યા, મુટા દેવ ઇતરે ઘણું કામ કાંમ કાજે નાહીગ્યાન નારદ મુની ઇનાંન તાં પુરણા ગ્યા. વારા પાડ્યા અન વારે પડતા દન નક્કી કરી ન પરુણા જાય.

પેલાં લસમીનતાંગ્યા. વિષ્ણુ ભગવાન તે કામ ધંધે બારતાગ્યા ઇતરે લસમી ઇખલી ઘેર. મુટા દેવની બગ્યેર ઇતરે પરુણા હારુ ભુજન બણાવવું પડે. પરુણાન જમાડ્યા વગર કાડેત ઇનાંનું સત જાય.

સાધુ હારુ ભુજન બણાયું, તિયાર કરીન ખાવા બીહાડ્યા, ભોજન ખાતો જાય અન વખાણે

''અરે કે તમારું ભુજન હુ લગડે સતીહસ્યાનું ભુજન નીં કિવું પડે.''

લસમી હાંમળીન કુંડરાઇ, મનમાં વસ્યાર કરે, મારું ઇવું ભુજન બણાવીલું તાં હુદાબીજાનાં વખાણ કરે. ઇનતે મનમાં આયું, પીલે ટોંટ મારી ઇતરે ઇન લાગી આયું. ખવાડી પીવાડીન સાધુન વળાયા અન વસ્યાર કરતી બીઠી.

બીજી વખત પારોવતીનતાં પરુણા ગ્યા, સાધુ મહરાજનીં પરુણા આવતાં ભાળી ન હામી લીવા ગઇ. 'આવો ગુરુ મહરાજ'ઇમ કીન બીહાડ્યા, પરુણા હારુ ભુજન બણાવવું પડે, નીં ખવાડેત સત જાય. ભુજન બણાયું અન ખવાડવા બીહાડ્યા. ખાતા જાય અન વખાંણે 'અરે કે તમારું ભુજન હું લગડે સતીહસ્યાનું ભુજન નીં કિવું પડે.

નારદ મુની તે ઇનાં બદાંમાં ઝગડો ઘાલવા ફરતા ફરે. પારોવતી હાંમળીન કુંડરાઇ અન વસ્યાર કરે, ''અરે તારી, મીં ઇવું ભુજન બણાયુ તાં હુદી બીજાંનં વખાણ કરે.''ઇન મનમાં કાઠું લાગ્યું પુણ પુસતી કોન સાધુન ખાવાડી પીવાડીન વળાવ દે.

નારદ મુની અજનીનતાં પરુણાગ્યા. આવતાં ભાળીન અજની લીવા આવી, બીહાડીન. ભુજન બણાવવા બીઠી, થાળી તિયાર, જમવા બીહાડ્યા. ખાતા જાય અન વખાંણ કરતા જાય. ''અરે કે તમારુ ભુજન હું લગડે સતીહસ્યાનું ભુજન નીં કીવું પડે'' અજની વસ્યાર કરે મી ઇવું ભુજન બણાયું તાં હુદા સતીહસ્યાનું ભુજન વખાણે, ઇ હરમાઇ અન સાધુ ન પુસપરોસ કરે. સાધુ કે સે કે ઇ તમુન ઝુડો ફીરવવા હુદી નીં રાખે.

અજનીન કાઠુ લાગ્યું, કઇ બુલતી કોન, ખવાડી ન પરુણાંન વળાવ દીદા.

કામ ધંધે બારતા જાયલા દેવ હાંજના ઘેર આયા. ઇનાંની બગ્યેરીં તાંણની તાંણ પીલાંન આવતાં ભાળીન કમાડાં દીકાડયાં. દિવા કોન લગાડયા. ઇદારામાં હુતીલગ્યીં. કમાડાં કોન ઉગાડત્યીં ઇતરે પીલા તાંણ ભીળા થાઇ ન વાતીં કરે અન કે સે કે, ''આજ સે હું કમાડાં ઉગાડત્યીં કોન અન દિવા પુણ કોન કરત્યીં.'' તાંણ ભીળા થાઇન પુસે સે તર તીનાંન જવાબ મળે સે. ઇનાંન ટોંટ મોર.

'તમું સતી હસ્યાનું તાઁ જાઇન સત નીં હટાવો તર હમુ તમુન રીવેની કોન' ઇવો ટોંટ માર્યો,

પીલા વસ્યાર કરે હાઉ હું કરગ્યે. હવીરમાં ઉઠીન જાય સે. સતીહસ્યા જાતાં ભાળીન જુઇ ગઇ, ઇતે હુજારી ઇતરે જુઇ ગઇ, પીલા મુટા આદમી આવે સે. હાંમી ગઇ, બુલાયા, પદારો મહરાજ પદારો...પદારો...'' બીહવા પથારી કરી અન બીહાડયા, પાણી પિવાડયુ. પરુણાંન જમાડયા વગર કુઇદન જાવા નીં દીતી. જમાડવેનો ધરમ હીતો ઇતરે પીલાંન બીહાડીન ભુજન બણાવવા ગઇ. બદી તિયારી કરી ન પીલાંન જમવા બુલાવવા આવી અન કિદું, 'મહરાજ હવે રુટી પાણી આપ પાઇલો' ઇમ કિન ઉબી રી, પીલાંન ઉબા થાવેની વાટ જુવે, પીલા ઉબા કોન થાતા અન કેસે ''હમુ હિમ જમવા વાળા નથી. વના વસ્તરવાળી થાઇન પીરસે તર જમવા વાળા હે'' બાઇ વસ્યાર કરે કે ''તારી માં, નઇ પીરસુ, નીં ખવાડું તો મારું સત જાય, અન વના વસ્તરની થાઇન પીરસું, મારી લાજ જાય,'' પસીં વિસાર કર્યો. ઘડામાંથુ પાણી લીદું, ઘડા હાંતી કાર (ફરતું) ફીરવ્યો, છાંટા દડયા ઇતરે નાનાં બાળુડાં થાઇગ્યા, તાંણના તાંણ બાળુડાં થાંઇન પડયા, હું ખાય ? તુકી તુકીન ઢાલરામાં મીલ દીદા ઇતે ઢાલરામાં પડયા.

સો (છ) મઇના થાયા તાં હુદા ઘેર કોન આયા. ઇતરે પીલગ્યીં વસ્યારે કે હજુ કીમ નીં આયા, ઇતે નારદ મુનીન પુસવા ઉપડગ્યીં, જાઇન પુસ્યું, ''સો મઇના થાયા તાં હુદા કોન આવતા, હમારા પતિ કાં ગ્યાં'' નારદ મુની જવાબ આલે સે કે, 'સતી હસ્યાનતાં પડયા, લી આવો, પળખી વળખીન. પીલગ્યીં કે તમું હાતી આવો તર, હમુન તે નીં વળખાય ઇમ કરી ન નારદમુનીન હાતી લે સે, કીમ કે બાળ બચ્ચાં નીં વળખાય. હાતી કર્યો, ભાંજગેડિયો હાતી લીધો અન સતી હસ્યાન તાં પોત્યાં, જાંઇન ભાળેત બાળ બચ્ચાં ઢાલરામાં પડયાં, નારદમુની કે ઇમ નીં વળખાય પેલાં તમુ પીલો ઝુંડો ફિરવો, હું કરે તાંણ ઝુડો ફીરવે, આંગણું વાળે, થુડી વારમાં બીઠા થાયા, પસીં જુવાંન થાયા તર વળખાયા.

પસી પુત પુતેને ઘેર જાતાં રયાં. નારદ મુની પુણ ઇને ઠીંકાણે જાતા રયા.

○

આદિવાસી સંસ્કૃતિ વિશેનાં 'ભાષા' પ્રકાશનો

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર દ્વારા 'સમાજ-પરિવર્તન માટે ભાષા પ્રકાશન' ચલાવવામાં આવે છે. જેની અંતર્ગત આદિવાસી બોલીનું સામયિક 'ઢોલ' પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત આદિવાસી લેખકો દ્વારા પોતાની જ ભાષામાં તેમજ અન્ય ભાષાઓમાં લખાયેલ પુસ્તકો તથા આદિવાસી સંદર્ભે અન્ય લેખકો દ્વારા લખાયેલ મહત્ત્વપૂર્ણ પુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે.

ઢોલ : આદિવાસી ભાષાનું સામયિક

ભારતના સંવિધાનના આઠમા પરિશિષ્ટમાં દેશભરની અસંખ્ય ભાષાઓમાંથી માત્ર અમુકનો જ સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. ખૂબ મોટા સમુહ દ્વારા વપરાતી લગભગ એંસી આદિવાસી ભાષાઓનો આઠમા પરિશિષ્ટમાં સમાવેશ કરાયો નથી. સાહિત્ય અને શિક્ષણ ક્ષેત્રે પણ એમનું કોઇ સ્થાન નથી. આ દુર્લક્ષનું સૌથી મોટું કારણ એ છે કે આ ભાષાઓને લિપિ નથી. એથી જ, મૌખિક પરંપરાથી ચાલી આવતી આ બધી ભાષાઓને અને એમાં સમાયેલ વિશાળ સાંસ્કૃતિક - સાહિત્યિક ખજાનાને બચાવી લેવું ખૂબ જરૂરી છે. આ માટે **ભાષા**એ આદિવાસી ભાષાઓમાં 'ઢોલ' નામનું સામયિક શરૂ કર્યું છે જે અગિયાર ભાષાઓમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. લોકસાહિત્યકાર અથવા મૌખિક સાહિત્યના સંકલનકાર એવા 'ઢોલ'ના સંપાદકો પોતે જે-તે આદિવાસી જાતિના જ છે. 'ઢોલ'એ માત્ર એક પુસ્તક નથી; એ દેશભરના વિવિધ આદિવાસી વિચારકો માટે પોતાની સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓની એકબીજા સાથે આપ-લે કરવા માટેનું માધ્યમ છે. આદિવાસી વિકાસ અભિયાનને 'ઢોલ'જેવી ચળવળથી નવો વેગ મળશે.

૧. ઢોલ : રાઠવી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપદાક : પ્રા. સુભાષ ઈશાઈ, છોટા ઉદેપુર

ગુજરાતના વડોદરા જિલ્લામાં તેમજ મધ્યપ્રદેશની સીમાપર વસેલા રાઠવા ભીલોની ભાષામાં પ્રકાશિત રાઠવી 'ઢોલ'ના આજ સુધી ચાર અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યા છે.

૨. ઢોલ : કુંકણા (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : શ્રી ડાહ્યાભાઈ વાઢુ, આહવા અને પ્રા. ધીરૂભાઈ પટેલ, જંબુસર

ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રની સીમા પર મુખ્યત્વે ડાંગ,વલસાડ, નવસારી, દાદરા-નગર હવેલી, નાસિક, વગેરે વિસ્તારોમાં બોલાતી કુંકણા સમાજની આ ભાષાની 'ઢોલ'ની આવૃત્તિના આજ સુધી ચાર અંક પ્રસિદ્ધ થયા છે.

૩. ઢોલ : પાવરી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : શ્રી સુભાષ પાવરા, રાડીકલમ તા. અક્રાણી (ધડગાંવ) જિલ્લા ધુળે, મહારાષ્ટ્ર

ઉત્તર મહારાષ્ટ્રમાં, સાતપુડાના પગથિયે, જલગાંવ, ધુળે, નંદુરબાર વગેરે જિલ્લાઓમાં બોલાતી પાવરા લોકોની ભાષા પાવરીમાં 'ઢોલ'ના ચાર અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચુક્યા છે.

૪. ઢોલ : દેહવાલી ભીલી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૩૦/-)

સંપાદક : શ્રી ચામુલાલ રાઠવા, ખાંડબારા, તા. નવાપુર, જિ. નંદુરબાર, મહારાષ્ટ્ર

ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રની સીમા પર ખાનદેશ વિસ્તારમાં તેમજ તાપીના વિસ્તારમાં બોલાતી દેહવાલી ભાષાની

'ઢોલ' ની આવૃત્તિના અત્યાર સુધીમાં ત્રણ અંકો પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યા છે.

૫. ઢોલ : અહિરાણી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-)
સંપાદક : ડૉ. સુધીર દેવરે, સટાણા, જિ. નાસિક, મહારાષ્ટ્ર

મુખ્ય મરાઠી ભાષાને સમાંતરે મહારાષ્ટ્રમાં ગ્રામીણ લોકો દ્વારા બહુ મોટા પાયે બોલાતી અહિરાણી ભાષામાં 'ઢોલ'ની આવૃત્તિના આજ સુધી પાંચ અંક પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૬. ઢોલ : પંચમહાલી ભીલી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-)
સંપાદક : સુરમલ વહોનિયા, સંતરામપુર, જિ. દાહોદ

ગુજરાતના પંચમહાલ અને કંઇક અંશે વડોદરા જિલ્લામાં વસનાર ભીલોની ભાષામાં 'ઢોલ'ના અત્યાર સુધીમાં ત્રણ અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચૂક્યા છે.

૭. ઢોલ : ડુંગરી ભીલી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-)
સંપાદક : કુ. જિજ્ઞાસા પટેલ, ખેડબ્રહ્મા

ઉત્તર ગુજરાતના સાબરકાંઠા-બનાસકાંઠા તેમજ રાજસ્થાનના ગુજરાતને અડીને આવેલ ડુંગરાળ પ્રદેશમાં રહેતા ભીલોની ભાષા એટલે કે ડુંગરી ભીલીમાં ઢોલના ત્રણ અંક પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૮. ઢોલ : ભાંતુ (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-)
સંપાદક : શ્રી રાજેશ ગુમાને, અમદાવાદ

પંજાબ, રાજસ્થાન, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ અને મહારાષ્ટ્ર જેવા રાજ્યોમાં છવાયેલા તથા છારા, સાંસી, કંજાર ભાટ જેવા અલગઅલગ નામોથી જાણીતા એક વિચરતા અને વિમુક્ત આદિવાસી સમાજની આ ભાષા છે. ઢોલની ભાંતુ આવૃત્તિના બે અંક પ્રસિદ્ધ થઇ ચુક્યા છે.

૯. ઢોલ : ચૌધરી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-)
સંપાદક : પ્રા. વિક્રમ ચૌધરી, બારડોલી

દક્ષિણ ગુજરાતમાં મુખ્યત્વે સુરતની આસપાસ વસતી ચૌધરી જાતિ દ્વારા બોલાતી આ ભાષામાં તાજેતરમાં જ 'ઢોલ' પ્રસિદ્ધ થવાની શરૂઆત થઇ છે.

૧૦. ઢોલ : ગોર-બંજારા (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૩૦/-)
સંપાદક : શ્રી અવિનાશ રાઠોડ અને પ્રા, સાહેબરાવ રાઠોડ, પાંચેગાંવ, તા. ગેવરાઈ, જિ. બીડ, મહારાષ્ટ્ર

બંજારા સમાજ આમ તો ઘણાં રાજ્યોમાં ફેલાયેલો છે. પરંતુ એમની બોલી બધે એક જ છે. ગોર-બંજારા નામે ઓળખાતી આ બોલીમાં 'ઢોલ'નો અંક તાજેતરમાં જ શરૂ કરવામાં આવ્યો છે.

૧૧. ઢોલ : મરાઠી (વાર્ષિક લવાજમ રૂ.૧૦૦/-)
સંપાદક : શ્રીમતી અરૂણા જોશી, વડોદરા

અલગઅલગ દસ આદિવાસી ભાષાઓમાંના ઢોલના અંકોમાં આદિવાસી વિચારકોએ જ આદિવાસીઓના ભૂતકાળ, વર્તમાનકાળ અને ભાવિ અંગે ઘણો વિચાર-વિમર્શ કરવાનું ચાલુ રાખ્યું, જે આખો વિચાર આદિવાસી સિવાય અન્ય સમાજ પણ જાણી-સમજી શકે તે દૃષ્ટિએ 'ઢોલ' મરાઠી ભાષામાં પણ શરૂ થઇ ગયું છે અને આજ સુધી તેના બે અંકો પ્રસિદ્ધ થયાં છે.

આજ સુધી પ્રકાશિત પુસ્તકો

૧. પાવરા સમાજ અને સંસ્કૃતિ (કિંમત રૂ. ૭૫/-)

પ્રા. ડી. જી. પાટીલ દ્વારા મરાઠી ભાષામાં લિખિત આ પુસ્તક એ મહારાષ્ટ્રની ઉત્તર-પશ્ચિમના દુર્ગમ ડુંગર વિસ્તારમાં રહેતાં આદિવાસી પાવરા સમાજના બધાજ અંગોની છણાવટ કરનાર અભ્યાસપૂર્ણ પુસ્તક છે.

૨. તેજગઢનાં ગીતો (કિંમત રૂ. ૧૫/-)

છોટાઉદેપુર-તેજગઢ વિસ્તારમાં પરંપરાગત રીતે ગવાતાં રાઠવી અને તડવી ભાષાનાં ગીતોના આ સંગ્રહનું સંકલન શ્રીમતી મનિષા વરિયા અને શ્રી નગીન રાઠવાએ કર્યું છે.

૩. ઝમ્મ ઝાંઝરિયું રે (કિંમત રૂ. ૮૦/-)

શ્રીમતી રેવાબ્હેન તડવીના આ પુસ્તકમાં વડોદરા જિલ્લાના આદિવાસીઓમાં પ્રચલિત હાલેણી અને કૂદણિયું નૃત્યોની માહિતી અને તે દરમ્યાન ગવાતાં ગીતો આપ્યા છે. આ પુસ્તકને તાજેતરમાં જ ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનો લોક સાહિત્ય માટેનો પુરસ્કાર પણ પ્રાપ્ત થયો છે.

૪. તેલાવને મેળે (કિંમત રૂ. ૪૫/-)

શ્રી શંકરભાઇ તડવી દ્વારા લિખિતઆ પુસ્તક જેતપુર તાલુકાની રાઠવી ભાષામાં લખાયેલ સૌ પ્રથમ નવલકથા ગણાવી શકાય; જેમાં રાઠવા સમાજમાંની લગ્ન સંબંધી જાતજાતની પ્રથાઓનું અતિશય નિખાલસ અને જીવંત ચિત્રણ વાંચવા મળે છે.

૫. હાતપુડાન સાનિધ્યામાય આદિવાસી પાવરા સંસ્કૃતિ (કિંમત રૂ. ૫૦/-)

આ પુસ્તકમાં લેખક શ્રી સુભાષ પાવરા પોતાની જ ભાષામાં સાતપુડાના ડુંગરોમાં રહેનાર પોતાના આદિવાસી પાવરા સમાજ વિશે એક પ્રખર અભ્યાસી તરીકે રસપ્રદ વાત કરે છે.

૬. આદિવાસી કમ્યુનિટીઝ એન્ડ લેંગ્વેજીસ ઇન ઇન્ડિયા (કિંમત રૂ. ૬૦/-)

કુ. નીમા ગઢિયા દ્વારા સંકલિત આ અંગ્રેજી પુસ્તકમાં ભારતભરની આદિવાસી જાતિઓ અને એમની ભાષાઓની પ્રદેશવાર માહિતી છે. આદિવાસી ભાષાઓના મૂળ અને સમુહ તથા એને બોલનાર જનસંખ્યા ઉપર પ્રકાશ પાડનાર આ બહુઉપયોગી પુસ્તક છે.

૭. આદિમ તાલનં સંગીત (કિંમત રૂ. ૮૦/-)

આ પુસ્તક ડૉ. સુધીર દેવરેએ અહિરાણી ભાષામાં લખેલ સહજ અને સુંદર કવિતાઓનો સંચય છે.

૮. અજ્ઞાનકોશ અર્થાત્ નસાબનીતી (કિંમત રૂ. ૫૦/-)

મરાઠી ભાષામાં લખાયેલ આ પુસ્તક બંજારા જાતિના શ્રી આત્મારામ કનીરામ રાઠોડ દ્વારા આજની રાજકીય અને સામાજિક પરિસ્થિતિ પર ખૂબ જ ઊંડી સમજથી કટાક્ષ કરનારી અને એ પ્રશ્નો તરફ આપણું ધ્યાન ખેંચનારી વાર્તાઓનો સંગ્રહ છે. બંજારા જાતિના પંચ સામેના નિવેડામાં - 'નસાબ'માં પોતાનો મુદ્દો સિદ્ધ કરવા માટે વાર્તા કહેવાનો રિવાજ છે. તે વાર્તાની શૈલીનો ઉપયોગ 'આત્મારામ' એક નાગરિક તરીકેના પોતાના મુદ્દા સિદ્ધ કરવા માટે કરે છે.

આદિવાસી બોલીઓનું ઢોલ સામયિક ભાષા કેન્દ્ર તરફથી પ્રકાશિત કરવામાં આવે છે. પંચમહાલી ભિલી, રાઠવી, કુંકણા ડાંગી, દેહવાલી, પાવરી, અહિરાણી, ડુંગરી ભિલી, ભાંતુ, ચૌધરી, અને ગોર બંજારા એવી દસ બોલીઓમાં ઢોલ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે; અને વધુ ને વધુ બોલીઓને આવરી લેવાનો અમારો પ્રયાસ રહેશે. ઢોલની પંચમહાલી ભિલી આવૃત્તિના તંત્રી છે પ્રા. સુરમલ વહોનિયા, જેઓ આદિવાસી આર્ટ્સ એન્ડ કૉમર્સ કૉલેજ, સંતરામપુર, જિ. દાહોદમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક તરીકે કામ કરે છે અને વહોનિયા સાહેબના નામથી કૉલેજના વિદ્યાર્થી તેમજ વિસ્તારના વાલીઓમાં જાણીતા છે.

for social transformation

ભાષા સંશોધન-પ્રકાશન કેન્દ્ર

મુદ્રક
આકાર ઑફસેટ, દાંડીયા બજાર, વડોદરા

ISSN : 0971 9156... 97

મુખપૃષ્ઠ : પીપોદરા ગામે આવેલ 'ગાતલો'. સૌજન્ય : શ્રી મનીષ નિનામા